

Univerzita Karlova v Praze
Pedagogická fakulta
Katedra francouzského jazyka a literatury

Diplomová práce

Ráluv básník a básníkův král
*Český král Jan Lucemburský v literárním díle
svého sekretáře Guillaumea de Machauta*

Vedoucí diplomové práce: Doc. PhDr. Jana Petrová, CSc.

Autorka diplomové práce: Klára Rudolfová

Urbánkova 3353, Praha 12 – Modřany

V. ročník, studium magisterské, denní

Obor: Francouzský jazyk a literatura –

Dějepis a didaktika dějepisu

2006

Obsah

- I. Úvod
- II. Francie a Evropa ve 14. století
- III. Jan Lucemburský
Kráľ český
Fyřil Jan
- IV. Kvečozná literatúra
- V. Guillaume de Machant
Život
Dílo
Kráľská básň
- VI. Jan Lucemburský v díle G. de Machant
Jugement du roi de Bohême
Le Dit du Lion
Le Confort d'ami
Le ve de la Fontaine amoureuse
Le Printemps d'Alexandrie
- VII. Závěr jako historický pramen
- VIII. Závěr
Závěr
Závěr literatury

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně s použitím uvedené literatury.

V Praze dne 17. 11. 2006

Obsah

I.	Úvod	4
II.	Francie a Evropa ve 14. století	6
III.	Jan Lucemburský	11
	Král český	11
	Rytíř Jan	17
IV.	Kurtoazní literatura	21
V.	Guillaume de Machaut	27
	Život	27
	Dílo	34
	Králův básník	44
VI.	Jan Lucemburský v díle G. de Machauta	52
	Jugement du roi de Bohême	52
	Le Dit du Lion	58
	Le Confort d'ami	62
	Livre de la Fontaine amoureuse	72
	La Prise d'Alexandrie	74
VII.	Báseň jako historický pramen	80
VIII.	Závěr	85
	Resumé	87
	Seznam literatury	90

I.

Úvod

B historii francouzsko-českých politických i kulturních a literárních vztahů je naše téma jedním z nejranějších. Nástup dynastie Lucemburků na český trůn v roce 1310 znamenal pro českou politiku a duchovní i materiální kulturu počátek nové epochy, ve které se česká kotlina více otevřela světu. Dobová národní historiografie nastolila už tehdy otázku, zda byla volba čtrnáctiletého **Jana Lucemburského** (1296-1346) českým králem roku 1310 pro zemi šťastným řešením. Po dlouhou dobu odpovídala téměř jednohlasně, že nikoli. Jan Lucemburský byl v Čechách od počátku považován za cizince a dobrodruha a líčen v nepříznivém světle své nestálé povahy jako přiřazený avanturista, rozhazující rodinné přemyslovské stříbro v rámci svých rytířských (válečných, turnajových i kurtoazních) eskapád za hranicemi království. Toto vidění ostře kontrastovalo s obrazem jeho syna, krále a císaře Karla IV., který, ač syn nezdrábného otce, měl v očích národně orientované historiografie jednu zásadní přednost: byl po matce Čech. A tedy, s během staletí, i nositel výhradně pozitivních vlastností a ctností. Přestože zřetelná legendárnost těchto historických klišé byla v literatuře nejednou korigována, v obecném historickém povědomí se zachovala dodnes.

I postava sekretáře a dvorního básníka Jana Lucemburského, remešského kanovníka **Guillauma de Machauta** (kol. 1300 – 1377) je v obecném historickém povědomí zahalena v oparu fragmentárnosti a klišé. Jeho několikeré, Janu Lucemburskému velmi nakloněné útržky vzpomínek, roztroušené na mnoha místech básníkovy rozsáhlého literárního díla, neunikly sice pozornosti českých historiků ani literárních vědců, nicméně komplexní pozornosti se jim nedostalo. Interpretovány byly poměrně jednostranně jako typický produkt kurtoazní literatury (a mnohdy okaté závislosti dvorního básníka na jeho chleboďárci), případně jako didaktizující pokus vytvořit z postavy českého krále předobraz dokonalého panovníka, který by mohl sloužit jako vzor panovníkům ostatním, tím spíše francouzským. Jádro těchto *bohemikálních* odkazů vzniklo v letech 1340-1371, tedy v době, kdy bylo Francii nejhůře a byla zcela na kolenou, drcena Angličany, nástupnickým rozkolem i morovou epidemií. Zdá se tedy nade vši pochybnost, že dokonalý obraz Jana Lucemburského

jako českého krále měl mj. i akcentovat bídu poměrů francouzských a představit čtenářstvu krále Jana jako hrdinu takřka artušovského a celé Čechy jako legendární *terre promise*, které i Francie mohla by se nadít...

Tato práce si však neklade za cíl vytvoření komplexního, skutečně interdisciplinárního pohledu na dané téma, tedy na dobu vymezenou roky 1323-1340, 17 lety takřka společného života básníka a jeho krále na cestách Evropou. Za pomoci dostupných pramenů i literatury bylo její ambicí především utřídit jednotlivé fragmentární, jednooborové pohledy na danou problematiku z hlediska literárního a historického (tedy z hledisek oborů, kterými jsem se zabývala během svého studia na Pedagogické fakultě UK). V 8 kapitolách nejprve představuje historický a literární kontext, do něhož obě osobnosti na počátku 14. století vstoupily, dále se věnuje jejich životu a dílu, aby v závěru mohla na konkrétních pramených ukázkách dospět k syntéze tohoto současně literárněhistorického a obecně historického tématu, tedy k úvahám o možném hledání skutečné královny tváře v díle jeho básníka.

II.

Francie a Evropa ve 14. století

Be své práci se budu nejprve věnovat obecným dějinám Francie a Evropy, neboť 14. století, zvláště ve Francii, bylo dobou převratných změn. Pro západní Evropu totiž skončilo více než dvě stě let trvající období vzestupu a relativní stability. V důsledku událostí, které se pokusím v krátkosti nastínit, došlo ke ztrátě dosavadních duchovních i materiálních hodnot. Tyto změny se odrazily ve všech oblastech lidského života a zasáhly celou společnost bez rozdílu; včetně básníků a panovníků.

Za nejvyšší světskou moc byla ve středověku, i přes svou teritoriální, národnostní, politickou a kulturní roztržičnost, považována Svatá říše římská (*Sacrum Imperium Romanorum*) v čele s voleným králem, jehož moc závisela především na jeho osobních schopnostech a autoritě, a byla tak často pouze faktická, neboť volitelé (od roku 1257 sbor sedmi kurfiřtů – arcibiskupové kolínský, mohučský a trevírský, král český, falckrabě rýnský, markrabě braniborský a vévoda saský) se snažili na římský trůn prosazovat slabé vládcy. Nominaci však ovlivňovali i panovníci mimo Svatou říši římskou. Ve 14. století to byli především francouzští králové, kteří usilovali o zvýšení svého vlivu ve frankofonních částech Říše (zejm. v Porýní) a jejichž mocenský vzestup silně kontrastoval právě s upadajícím vlivem panovníků německých. Na přelomu 13. a 14. století se podařilo francouzskému králi Filipovi IV. Sličnému zastavit ambice Anglie, omezit její državy na území Francie, posílit panovnickou moc a těsněji sjednotit zemi. Mimo to dokázal pod svůj vliv dostat i druhý pilíř středověkého křesťanského universalismu, nejvyšší moc duchovní. Když se král, toužící oslabit bohatství církve ve svůj prospěch, pokusil roku 1296 přivlastnit si církevní desátky, papež Bonifác VIII. na to reagoval vydáním buly *Clericis Laicos*, zakazující světské moci zdaňování kléru. Filip IV. kontroval zákazem vývozu zlata a stříbra ze země, čímž zastavil hlavní zdroj papežských příjmů. V prudkém konfliktu se proti sobě ocitly dvě ambiciózní osobnosti. Papež bulou *Unam sanctam* proklamoval tzv. *plenitudo potestatis* - nadřazenost papežské moci nad královskou - a legisté Filipa Sličného přišli s tvrzením, že královská moc je nezávislá, neboť pochází přímo od Boha, a dává tak panovníkovi právo rozhodovat

nejen o věcech světských, ale i církevních. Vyvrcholení celého sporu je dobře známo: roku 1303 přikázal Filip IV. přepadnout papeže v Anagni. Po této inzultaci byl papež velmi rozrušen a krátce nato zemřel. Nový papež, Kliment V., kterému francouzský král dopomohl k úřadu, přesídlil roku 1309 na jeho přání do Avignonu, města, které leželo na hranicích se Svatou říší římskou a které bylo lénem vedlejší rodové větve francouzských králů, hrabat (od roku 1360 pak vévodů) z Anjou. Tzv. avignonské zajetí papežů trvalo až do roku 1377, kdy se situace v církvi ještě více zkomplikovala, neboť došlo k volbě dvou papežů zároveň. Papežské schizma rozdělující Evropu vyřešil až Kostnický koncil roku 1415.¹

Zájem francouzských králů o dosažení římské koruny byl tedy jen logickým vyústěním vzrůstu jejich moci. Po smrti krále Albrechta I. Habsburského se Filip IV. Sličný snažil na římský trůn prosadit svého bratra Karla z Valois a doufal, že se mu dostane podpory všech tří církevních kurfiřtů (kolínského Jindřicha z Virneburgu, mohučského Petra z Aspeltu a trevírského Balduina Lucemburského), kterým intervencemi v Avignonu dopomohl k jejich místům. Balduin Trevírský a Petr Mohučský ale přesvědčili Filipa o neprůchodnosti francouzské kandidatury a doporučili mu, aby podporoval kandidaturu pro ostatní kurfiřty (a vůbec celou Říši) přijatelnějšího Balduinova bratra, Jindřicha Lucemburského. Do té doby téměř neznámá lucemburská dynastie se náhle dostala do nejvyšších sfér evropské politiky. Jakkoli měla být pouze prodlouženou rukou francouzského krále v německých oblastech, začala brzy prosazovat svou vlastní rodovou politiku, která se později mnohokrát zkřížila se zájmy Francie.

Už jízda Jindřicha VII. Lucemburského pro císařskou korunu do Říma byla provázena odmítavým postojem Francie, která měla v Itálii vlastní zájmy a navíc papeže pod svou kontrolou v Avignonu. Jindřich se přesto nechal korunovat papežským legátem v bazilice sv. Jana v Lateráně, prapůvodním papežským sídlu. Na Jindřichův manifestační čin, zdůrazňující nárok římského císaře na univerzalisticky chápanou moc Říše nad Evropou, podrážděně reagovala jak Paříž, tak Avignon. Filip IV. obvinil Jindřicha z narušení obecného křesťanského míru. Na italské půdě se začalo schylovat k válce, ale než Jindřich VII. stačil shromáždit své vojsko, 24. 8. 1313 zemřel.²

Po jeho náhlé smrti na vrcholnou scénu evropských dějin vstupuje jeho syn, Jan Lucemburský, tehdy sedmnáctiletý český král. Ztráta otce pro něj znamenala momentální

¹ Čornej, P. et al.: *Dějiny evropské civilizace I.*, s. 175.

² Bobková, L.: *Velké dějiny zemí Koruny české IV.a*, s. 11-17, s. 36-42.

oslabení jeho vlastního politického postavení. Za několik málo let ale už o jeho vlivu, diplomatických schopnostech a rytířském životním stylu bude mluvit celá Evropa.

Do volby nového římského krále ještě jednou zasáhl Filip IV., a to prosazováním kandidatury svého bratra, hraběte Karla z Valois. Kurfiřti nakonec z několika kandidátů (mj. i Jana Lucemburského, který byl ale odmítnut s poukazem na svůj nízký věk) vybrali Ludvíka Bavorského z rodu Wittelsbachů.

V následujícím období byla Francie nucena svou ambiciózní politiku vůči Svaté říši římské na čas pozastavit. Vedlo ji k tomu hned několik důvodů. Roku 1316 a znovu vážněji roku 1328 musela řešit otázku nástupnictví na trůn, neboť žádný ze synů Filipa IV. Sličného (Ludvík X., Filip V., ani Karel IV. Sličný) po sobě nezanechal mužského potomka a přímá větev Kapetovců, vládoucí Francii od roku 987, tak vymřela po meči. Jelikož od roku 1317 byly z nástupnictví vyloučeny ženy, přešla vláda na vedlejší kapetovskou větev, rod z Valois, která pak vládla Francii až do roku 1498. Vlady se jako první z Valois ujal synovec Filipa Sličného, Filip VI.

Nejasná otázka kapetovského dědictví a snaha francouzských panovníků plně ovládnout teritorium obývané frankofonním obyvatelstvem, vyvolala napětí mezi Francií a Anglií. Anglie totiž ještě ve 12. století, díky sňatku Eleonory Akvitánské a Jindřicha Plantageneta, který se roku 1154 stal (jako pravnuke Viléma Dobyvatele) anglickým panovníkem, vlastnila ve Francii državy, které rozlohou několikanásobně převyšovaly území ovládané francouzským králem. Francie od doby Filipa II., tj. od přelomu 12. a 13. století, sice svá bývalá území postupně nabývala zpět; přesto v anglických rukou zůstávalo ještě poměrně rozsáhlé a především strategicky významné Guyenne a Gaskoňsko. Anglický král Eduard III. nehleděl na to, že francouzské právo neuznávalo dědičné nároky žen, a začal roku 1329 a znovu významněji roku 1336 uplatňovat své nároky na francouzskou korunu, jako dědictví po své matce Isabele, která byla dcerou Filipa IV. Sličného.

Dalším důvodem omezené francouzské přítomnosti v Říši byl sám francouzsko-anglický konflikt, tradičně nazývaný *stoletá válka* (1337-1453). K impulzům jejího vypuknutí patřila mj. i snaha obou království získat rozhodující vliv ve Flandrech - bohatém, hospodářsky vyspělém a výhodně situovaném území. Když se flanderský hrabě spojil s francouzským králem, Anglie, ale také bohatí flanderští obchodníci se začali obávat o ztrátu výnosných místních trhů s ovčí vlnou, ze které se vyrábělo flanderské sukno, mimořádně lukrativní

komodita. Eduard III. za pomoci finančních půjček vyzbrojil armádu a zahájil válku, která byla prvním evropským válečným konfliktem, vyvolaným obchodními zájmy.³

Na stoleté válce (a událostech s ní spojenými) nás zajímá především její možný vliv na politické činy a kroky vládnoucích skupin i na život obyčejných lidí ve Francii. Válka sice začala již roku 1337 potopením francouzských lodí nedaleko flanderského pobřeží, ale opravdový konflikt, který během několika let připravil Francii o většinu území, mnoho lidských životů, ale také o čest a hrdost, propukl 12. července 1346, kdy se anglické vojsko v čele s Eduardem III. a jeho synem, Černým princem, vylodilo na severu Francie a nezdělitelně postupovalo do středu země. Následující události - bitva u Kresčaku (26. srpna 1346), kapitulace Calais (1347), stejně jako o deset let později prohra u Poitiers (19. září 1356) - znamenaly pro Francii katastrofu.

K dovršení atmosféry celkového zmaru zasáhla Francii, stejně jako většinu ostatní Evropy, v letech 1347–1352 morová epidemie. *Černá smrt* se šířila velice rychle. Ve vlhkých a přelidněných městech, sevřených hradbami, jejichž obyvatelstvo příliš nedbalo o hygienu, pro to měla ideální podmínky. Epidemie upevnila dobové přesvědčení, že se pozemský svět ocitl v poslední fázi své existence a bůh seslal na lidstvo trest za jeho odklon od cesty ke spáse. Nahlas se začaly ozývat názory, že současná situace vznikla především vinou církve, která se stále více zajímala spíše o záležitosti světské politiky než o záležitosti duchovní. Přestože již tehdy začínalo být zřejmé, že obranou proti moru by měla být především izolace nemocných, v postižených oblastech se začaly konat poutě a procesí, mající odvrátit boží hněv. Mor se tak šířil ještě rychleji. Celou situaci navíc zhoršilo několik neúrodných let a následný hladomor. Nebylo tedy divu, že se ve Francii ke všem těmto pohromám, Angličany počínaje a hladomorem konče, připojila ještě občanská válka.

Ta se naplno rozhořela poté, co byl francouzský král Jan II. Dobrý v bitvě u Poitiers zajat a čtyři roky držen v anglickém vězení. Na nákladech jeho věznění stejně jako na neuvěřitelně vysokém výkupném, činícím tři miliony zlatých, se musela podílet celá země. Venkované, především v severních a středních částech Francie, které válka poznamenala nejvíce, se vzbouřili. Do čela selské vzpoury, nazývané *jacquerie*, se postavil Guillaume Carle. *Jacquerie* ale ztroskotala na nedostatečné organizaci a disciplíně. Karel Navarský spolu s francouzskou šlechtou, proti níž byla zloba venkovanů obrácena především, povstání v červnu 1358 potlačili. Poté následovaly represálie. Kronikáři mluví o dvaceti tisí-

³ Čornej, P. et al.: *Dějiny evropské civilizace I.*, s. 227-228.

cích zavražděných rolníků a Etienne Marcel, v dopise flanderským městům, přirovnal počinání rozběsněných feudálů, kteří zabíjeli děti a znásilňovali ženy před očima manželů, k Vandalům a Saracénům.

Zároveň s *jacquerie* se pokusilo poměrů v zemi využít i pařížské měšťanstvo, snažící se získat podíl na politické moci. Když korunní princ Karel, spravující Francii po dobu věznění svého otce Jana Dobrého, odmítl podřídít královskou moc generálním stavům, propuklo v Paříži povstání, do jehož čela se postavil kupec Etienne Marcel. Marcel ovládl jak Paříž (neboť drastickými vraždami svých maršálků zastrašený Karel město raději opustil), tak generální stavy, které začaly rozhodovat o státních záležitostech včetně výše daní. Ambiciózní Karel Navarský využil nejprve Etienna Marcela ve svůj prospěch, ale nakonec se spojil s Angličany (od té doby je nazýván Karlem Zlým), jejichž oddíl přivedl až do Paříže. Marcel, mylně počítající s pomocí Flander, byl zavražděn a do hlavního města království se mohl vrátit následník tůnu Karel.⁴

Roku 1360 byl v Brétigny mezi oběma válčícími zeměmi uzavřen mír, ve kterém Anglie získala do přímého držení kromě Gaskoňska a Guyenne ještě Poitou, Limousinsko a oblast v okolí Calais. Přestože to vypadalo, že válka skončí, přerostlo nakonec několik desetiletí trvající příměří bitvou u Azincourtu roku 1415 v novou fázi válečného konfliktu. Francii tehdy vládl duševně nemocný Karel VI. a o moc v zemi mezi sebou bojovaly nepřátelené šlechtické skupiny v čele s Janem z Berry, Filipem Smělým Burgundským a Ludvíkem Orleánským. Anglický král Jindřich V. k vojenské ofenzivě připojil také ofenzivu diplomatickou a zajistil sňatkem s francouzskou princeznou Kateřinou z Valois a smlouvou z Troyes, sepsanou roku 1420, svým potomkům nástup na francouzský trůn. Myšlenka na osvobození Francie od anglické nadvlády se v té chvíli zdála neuskutečnitelná...

Jádro literární činnosti Guillaumea de Machauta vznikalo v době, kterou lze vymezit lety 1340–1371, tedy dobou pro jeho vlast nejtragičtějších událostí stoleté války, a je tedy zřejmé, že z tohoto pohledu je třeba vnímat i samotné dílo. Týká se to jistěže i děl, která využívají motivu českého krále Jana jako jednoho z hlavních motivických a tematických prvků jeho epického díla.

⁴ Kudrna, J. et al.: *Dějiny Francie*, s. 175.

III.

Jan Lucemburský

Král český

Češi měli k Janu Lucemburskému dlouho nevyjasněný vztah. Byl to sice zakladatel druhé významné dynastie vládnoucí na našem území, rozšířil trvale nebo alespoň dlouhodobě hranice Českého království o Chebsko, Lužici a část Slezska, proslavil jeho jméno v Evropě, napomohl k závratné kariéře svému synovi Karlu IV. Přesto však byl považován za nehodného nástupce domácí přemyslovské dynastie, který vyžehněné království bere jako zdroj příjmů pro financování svých dobrodružných toulek Evropou a nákladného života. Dlouho byla opomíjena Janova snaha vyvést zemi, zahleděnou do sebe, z izolace a otevřít ji Evropě. Janovo zahraničněpolitické usilování mělo samozřejmě souvislost s jeho příslušností k lucemburské dynastii, která od druhé poloviny 13. století posilovala svou pozici ve Svaté říši římské. Díky Janovým vojenským a diplomatickým schopnostem a aktivní zahraniční politice České království nebylo za celou dobu jeho panování ohroženo vpádem cizích vojsk.⁵

Lucembursko-limburský rod (po meči vymřela lucemburská hrabata roku 1136) se po přeslici počítal k velmi starobylým rodům, které svůj původ odvozovaly od bájně víly Meluziny. Počáteční vzestup Lucemburků byl spjat s ranými dějinami Říše a hrabětem Siegfriedem, který roku 963 dostal od trevírského kláštera sv. Maximina hrad Lucemburk, v jehož okolí postupně vyrůstalo dnešní město.

Lucemburská hrabata vládla v nevelkém lucemburském hrabství, jež patřilo do svazku Svaté říše římské; zároveň ale některé statky držela jako léna francouzského krále. Lucemburské državy netvořily nikdy příliš stabilní celek a o jednotlivé části bylo nutné neustále bojovat. Tragédií se pro Lucemburky stala bitva u Worryngenu poblíž Kolína nad Rýnem roku 1288, ve které lucemburský hrabě Jindřich III. podlehl brabantskému vévodovi Janovi I. a v bitvě zahynul. Zanechal po sobě nezletilé děti, z nichž nejstaršímu Jindři-

⁵ Urban, J.: *Kresčak, 26. srpna 1346*, s. 18-19, s. 22.

chovi bylo tehdy dvanáct let, prostřednímu Walramovi osm a nejmladšímu Balduinovi tři. Jindřich, kterého matka dala na výchovu k francouzskému dvoru Filipa IV. Sličného, se stal brzy královým oblíbencem. Filip z něj udělal svého předního dvořana a zároveň garanta svých mocenských cílů na severovýchod od Francie, jak proti zdejší anglické přítomnosti, tak proti Říši. Jindřich se později oženil s dcerou brabantského hraběte a pokořitele svého otce, Markétou. Tato svatba ještě více upevnila pouta mezi hraběcími rody Lucemburska, Limburska a Brabantska na jedné straně a francouzským královským dvorem na straně druhé. 10. srpna 1296 se manželům narodil jejich jediný syn, který dostal po dědečkovi, brabantském hraběti, jméno Jan.

Janovi se dostalo nejprve vychování od jeho vzdělané matky, která ho v duchu rodové tradice vedla již od útlého dětství k rytířskému vystupování. Později vyrůstal na pařížském dvoře po boku svého strýce Balduina. Kromě studií na pařížské univerzitě, kde prý nabyl značného vzdělání, se s oblibou účastnil i dvorského života, zvláště rytířských turnajů a her. Francouzskou kulturu, životní styl i politické zvyklosti přijal proto velice brzy za vlastní. V budoucnu zužitkoval i řadu osobních známostí, které jako dítě navázal s mnoha v Paříži žijícími aristokraty. Nechyběli mezi nimi ani pozdější francouzští králové Karel IV. Sličný a Filip VI.⁶

Roku 1308 byl Janův otec Jindřich zvolen králem Svaté říše římské jako Jindřich VII. Na nového panovníka se záhy obrátili čeští šlechtici a opati místních cisterciáckých klášterů. Ti se, nespokojeni s vládou neschopného Jindřicha Korutanského, snažili najít vhodného ženicha pro Elišku (sestru Václava III.), který by v Českém království převzal vládu. Princezna Eliška prý doufala, že se ženichem, kterého jí vybere sám Jindřich VII., stane muž s pověstí nejdokonalejšího rytíře v Evropě, třicetiletý, ženami obdivovaný krasavec, Jindřichův bratr Walram. Doufal v to i sám římský král. Proti tomuto kandidátovi se však postavila jak česká šlechta, tak cisterciáckí opati, ale i českých poměrů znalý Petr z Aspeltu. Chtěli krále co nejmladšího, aby se snáze přizpůsobil požadovanému stylu vlády. Když Jindřich poznal, že by neústupná rozhodnost českého poselstva mohla znamenat rozkol a zmaření všech dosavadních jednání (sám měl zájem na tom, aby na český trůn usedl některý z příslušníků lucemburské dynastie), ustoupil a souhlasil s přáním českého poselstva,

⁶ Spěváček, J.: *Král diplomat*, s. 18-22.

aby se ženichem stal jeho jediný, tehdy čtrnáctiletý syn. Svatba Jana Lucemburského a Elišky Přemyslovny se konala ve Špýru 31. 8. a 1. 9. 1310.

Jana do Prahy doprovázeli pečlivě vybraní pomocníci a rádci, mezi nejvýznamnější z nich patřil Petr z Apeltu, mohučský arcibiskup a někdejší rádce českého krále Václava II. Jejich přijetí v Praze bylo nejisté, připravovali se i na válku, Janovi se tajil dech nedočkavostí po hrdinských činech. Vojsko Jana Lucemburského proniklo za pražské hradby 3. prosince 1310 a bez problémů obsadilo Staré Město. Jindřicha Korutanského, trůnu zbaveného českého krále, zachránila jeho žena Anna, která vyprosila jeho vojsku nekrvavou kapitulaci. Jan Lucemburský tak naplnil heslo, se kterým vjel do hlavního města království: *Mír, mír, mír!*⁷

V té době se už Jindřich, na naléhání italských měst, připravoval na svou římskou jízdu a pověřil Jana, jako římského vikáře, zastupováním po dobu své nepřítomnosti. Janovi ztížila nová hodnost možnost soustředit se plně na vládu v Čechách a případnou obhajobu polské koruny, ale zároveň mu pomohla posílit prestiž vně i uvnitř českého království. Také předznamenávala cíl lucemburské politiky – udržet jak českou, tak římskou korunu v lucemburských rukou.

Nový král neměl situaci v Čechách jednoduchou. Královská autorita, palác, pokladna i statky byly v důsledku událostí předešlých let v troskách. Nová pravidla vztahu mezi královskou mocí a šlechtou shrnuly inaugurační diplomy vydané roku 1310 a domážlické úmluvy z roku 1318. Janova zahraniční a teritoriální politika stála podle těchto dohod mimo dosah i zájem české šlechty. I přes její sebestředný pohled, který považoval Janovu politiku mimo hranice českého království pouze za jeho osobní věc, nikoli záležitost země, kterou reprezentuje, Jan při všech svých diplomatických jednáních i válečných bitvách vystupoval formálně jako český král. Díky němu se Evropa naučila znát jméno Českého království a počítat s rolí českého krále v evropské politice.

Mezitím, co Jan řešil problémy s českou šlechtou, jeho otec Jindřich pokračoval v Itálii ve snaze smířit ghibelliny (stoupence císaře) a guelfy (stoupence papeže). Jindřichova snaha se však, jak jsme zmínili v předchozí kapitole, střetla se zájmy francouzského krále. Jan na pokyn svého otce svolal na počátek roku 1313 do Norimberka sněm, na kterém zorganizoval vojenskou pomoc otci do Itálie. Ačkoli měl podle původního plánu sám převzít velení, do Itálie se nakonec z nejasných důvodů nevydal. V srpnu 1313 jeho otec

⁷ Zbraslavská kronika, kniha I, kap. CVIII, s. 224. Též Bobková, L.: *Velké dějiny země Koruny české IV.a*, s. 25.

Jindřich VII. Lucemburský, krátce před plánovaným rozhodujícím italským vojenským střetnutím, zemřel.⁸

Po Jindřichově smrti se z Říše do Prahy vrátila jen Eliška, Jan odjel do Lucemburska, aby převzal správu rodového hrabství a pokusil se o získání římské koruny. Do Lucemburska se vracel bezesporu rád, navíc se zbavil dohledu svých rádců, kteří odjeli do Čech s jeho ženou. Volba nového římského krále se však neustále odkládala, proto Petr z Aspeltu stanovil pevné datum volby na 19. říjen 1314 a zároveň odstoupil od podpory kandidatury Jana Lucemburského. Proti Fridrichovi Sličnému Habsburskému navrhl bavorského vévodu Ludvíka Wittelsbacha. I Jan Lucemburský stáhl svou kandidaturu a začal jako nejpřednější ze světských kurfiřtů Wittelsbacha podporovat. Ludvík sice římskou volbu vyhrál, o svou autoritu v Říši však musel proti Fridrichovi Habsburskému i nadále bojovat. Jan Lucemburský patřil k jeho významným oporám, neboť si byl vědom, že Fridrichovo vítězství by znamenalo i ohrožení lucemburské držby české koruny.

V době, kdy Jan upevňoval pozici Lucemburků v Čechách a Svaté říši římské, ochladly jeho styky k francouzským králům Filipu IV. a jeho synům Ludvíku X. a Filipu V. Janovo opětovné přimknutí se k pařížskému královskému dvoru bylo ovlivněno nástupem jeho generačních druhů a přátel do vrcholné francouzské politiky. Tento nový počátek lucembursko-česko-francouzských vztahů je spojen s vládou třetího z Filipových synů, Karla IV. Sličného. V únoru 1322 byl Jan přítomen Karlově korunovaci v Remeši. Nepřicházel ale pouze z vazalské povinnosti. Byl si dobře vědom hlavního problému francouzské královské rodiny, která nebyla schopna přivést na svět mužského potomka a dědice království. Věděl, že papež právě z tohoto důvodu zanedlouho Karlovo současné manželství zruší. Přestože nový francouzský panovník neměl o nevěsty nouzi, nakonec se při výběru budoucí ženy nechal ovlivnit svým dětským druhem Janem, který mu nabídl svou sestru, Marii Lucemburskou. Oba budoucí manželé se poprvé setkali v pozdním létě roku 1322 na burgundsko-lucemburském pomezí. 21. září téhož roku již slavili v Provins svatbu. S francouzským královským párem se Jan znovu sešel na počátku roku 1323 v Toulouse při své poutní cestě do kostela Matky boží v Rocamadouru, kde chtěl poděkovat Panně Marii za vítězství u Mühldorfu. Pravděpodobně z této cesty si přivedl do svých služeb klerika

⁸ Spěváček, J.: *Král diplomat*, s. 75-81.

Guillauma, rodáka z ardenského Machaultu, který u něj po dalších 17 let působil jako *domesticus familiaris, notarius a secretarius*.

Úspěch s provdáním své sestry podnítil českého krále k tomu, aby ve sňatkové politice pokračoval. Ta se stala i v následujících letech, spolu se snahou o teritoriální expanzi, jedním ze základních kamenů budování lucemburské rodové slávy a moci.

S francouzským královským dvorem se král Jan dokázal spříznit během necelých dvou desetiletí ještě několikrát. Svého prvorozeného, tehdy sedmiletého syna Karla oženil ještě téhož roku (1323) se stejně starou nevlastní sestrou budoucího krále Filipa VI., Blankou z Valois. Další úspěšný dynastický tah se Janovi povedl, když provdal roku 1332 svou nejstarší dceru Jitku, Francouzi nazývanou Bona, za následníka francouzského trůnu, normanského vévodu Jana, pozdějšího krále Jana II. Dobrého. Tato česká princezna, která do své smrti v roce 1349 porodila korunnímu princovi čtyři syny a dvě dcery, se pak stala pramáti všech francouzských králů až do konce 16. století, ale také burgundské vévodské dynastie a jejím prostřednictvím i všech Habsburků, počínaje Filipem Sličným a jeho syny Karlem V. a Ferdinandem I.⁹ Sám Jan si o několik let později, roku 1334, vzal za svou druhou ženu francouzskou princeznu Beatrix de Bourbon.

Nelze se divit, že se od poloviny 20. let 14. století Jan zdržoval více ve Francii než v Čechách. A pokud byl nucen zabývat se *východní* politikou, dovedl z ní udělat, jako v případech křížových výprav na pomoc Řádu německých rytířů, oblíbenou a vyhledávanou zábavu pro šlechtice z celé Evropy.

Ve 30. letech 14. století pobýval Jan v Paříži tak často, že mohl být považován za příslušníka panovnického dvora. Od roku 1328 zaujímal místo mezi předními rádci Filipa VI. z Valois. Již roku 1327 od něj dostal k užívání palác de Nesle, nacházející se v blízkosti Louvru, který pak byl až do konce XV. století nazýván *l'hôtel de Bohême*.¹⁰ Navíc dostával od francouzského krále pravidelnou rentu 4000 tourských zlatých, spjatou také s držbou panství Neue-sur-Yeure, které se dle dohody s Filipem z roku 1334 stalo dědičným pro všechna další lucemburská hrabata. Zúčastňoval se královských rad a dokonce zasedal na soudu francouzských pairů. Čechy navštěvoval zřídka, většinou jen s cílem převzít nashromážděné berně. Za vybrané peníze pak k nelibosti české šlechty vedl řadu válek hájících francouzské, ale také lucemburské zájmy. Česká šlechta si totiž ještě nebyla

⁹ Urban, J.: *Kresčák, 26. srpna 1346*, s. 22.

¹⁰ Benešová, K.: "Les résidences du roi Jean de Bohême: leur fonction de représentation". In *King John of Luxembourg (1296-1346) and the art of his era*, s. 120.

schopna uvědomit, že orientace na Francii upevňovala nezávislost Českého království, mj. i posílením francouzského vlivu na říšskou politiku.

Janovy politické zájmy se samozřejmě občas se zájmy francouzskými zkřížily. Jeden ze zásadních sporů představovala Janova snaha vytvořit ze severoitalské signorie (držené v letech 1331–1334) jakési třetí, ovšem nejvýnosnější centrum lucemburské moci.

Přesto bylo spojenectví s Francií základním kamenem Janovy evropské politiky zvláště poté, co se jeho vztah s císařem Ludvíkem Bavorem změnil v polovině 30. let v otevřené nepřátelství. Náklonnost, která Jana Lucemburského pojila k Francii, a radost, jakou mu činily jeho pobyty v Paříži, se časem ještě stupňovala, vracel se sem ze všech svých cest, neboť tu žili jemu nejbližší lidé.

Na francouzskou stranu se proto bez váhání postavil i v průběhu *stoleté války*, u které nemohl chybět, neboť k anglickému táboru patřili i dva z jeho tehdejších největších protivníků: římský císař Ludvík Bavorský a brabantský vévoda Jan III. Smlouvou ze 6. srpna 1337 se Filipovi VI. zavázal k vojenské pomoci 30 000 zlatých a 400 jízdních žoldnéřů.¹¹

Ještě několikrát během stoleté války bylo Janovi dovoleno prokázat diplomatické i vojenské schopnosti, které (snad až na soudobé české kronikáře a mnohé jejich následovníky z řad historiků) oceňovala celá Evropa. S rytířskou odvahou se již zcela slepý český král Jan vrhl i do své poslední bitvy u Kresčaku, ve které dne 26. srpna 1346 zahynul.

¹¹ Urban, J.: *Kresčak, 26. srpna 1346*, s. 24-25, s. 33.

Rytíř Jan

Jak jsme již výše naznačili, český a francouzský pohled na Jana Lucemburského se diametrálně lišil. V čem se však západní i domácí prameny téměř shodovaly, byl obraz krále Jana jako typického rytíře své doby: válečníka (dobrodruha), vášnivého (vznětlivého), člověka milujícího nebezpečí (oddávajícího se hazardu se životem). Pokud zrovna nebyl na cestách (nevedl války), s oblibou využíval každou příležitost k pořádání (nebo alespoň k účasti) na turnajích a jiných rytířských kláních.

Válečnická zdatnost patřila ve středověku k *základním učebním předmětům* mladých šlechticů a byla jí častokrát dávana značná přednost před gramotností. Zatímco však v západních oblastech Evropy na počátku 14. století obliba turnajů pomalu upadala, v českých zemích došlo právě díky přítomnosti Jana Lucemburského k jejich skutečnému rozkvětu. Byly vždy spojeny se symbolikou a barvami soutěžících rytířů a vzbuzovaly jak u přímých účastníků, tak u diváků velice silné emoce.¹²

Zbraslavská kronika popisuje Janovu vášeň takto: *Je slyšet u nás o tomto králi často podivuhodná svědectví, jak pěstuje veškeré rytířství, hojně navštěvuje turnaje, koná klání, takže celá Francie a Itálie sotva stačí vyličiti jeho znamenité činy, jak dává štědré dary, jak pořádá přebohaté hostiny se značným nákladem. Šíří se pověst, že v Burgundsku probodl při klání svým kopím rytíře.*¹³

Roku 1319 byl Jan vyzván některými českými rytíři k vytvoření artušovského dvora (*tabula rotunda*) slovy: *Pane králi, turnaji a kláním, jakož i jinými rytířskými cvičeními se rozšíří vaše sláva a podivuhodné bude vaše jméno po veškeré zemi. Vyhlaste proto "okrouhlý stůl", totiž dvůr krále Artuše a získáte z toho pamětihodnou slávu na věčné časy.* Jan s tímto návrhem samozřejmě velice ochotně souhlasil a na den sv. Jana Křtitele pozval do Prahy významná knížata, vévody a další šlechtice. Od měšťanů i církevních hodnostářů dostal peníze na vybudování *dřevěné stavby, která by se hodila na veřejné hry.* Tento plán obnovit v Praze tradici rytířů kulatého stolu ztroskotal na neúčasti cizinců. Petr Žitavský to za pomoci prvního Horatiova verše z jeho *De arte poetica* okomentuje takto: *"k porodu pracují hory, však směšná myška se zrodí", / prameny vyvěrají, vepř brzo však do nich se*

¹² Macek, J.: *Česká středověká šlechta*, s. 128.

¹³ *Zbraslavská kronika*, kniha II, kap. XIX, s. 360.

vnoří. / Slavnost, již vyhlásili, pak nemá čestného konce. / Lépe by bývalo bylo nic nezačínati a mlčet, / nežli po světě širém být honěn beze všech příčin.¹⁴

Nebyla však právě Janova snaha vybudovat artušovský dvůr, který by shromáždil nejvýznamnější rytíře své doby, důkazem, že chtěl z Prahy vybudovat královské sídlo odpovídající západoevropským měřítkům? Na otázku, proč se tak nestalo, je dnes těžké odpovědět. Svou roli snad sehrálo jak malé pochopení české společnosti, tak přílišná vzdálenost Čech od evropských politických a kulturních center.¹⁵

O masopustu roku 1321 se konal na pražském Staroměstském náměstí velký turnaj, jehož se účastnila řada českých rytířů včetně krále Jana. Král byl bodnutím sražen s koně a vážně zraněn. Když ho jeho dvořané zvedali z bláta, aby ho ošetřili, zachytil jeden z očitých svědků autentickou reakci české šlechty: *Při té žalostné podívané někteří nařikali, jiní však tleskali.*¹⁶ Snad i tato událost odradila Jana od pořádání dalších turnajů v Čechách.

O to aktivněji se jich účastnil jinde. Když si roku 1335 bral za svou druhou manželku Beatrix de Bourbon, nebylo žádným tajemstvím, že jedním z rozhodujících důvodů jeho volby byla právě princeznina záliba v turnajích. Beatrix se zúčastňovala různých rytířských klání, českému králi aplaudovala a jako vítězi mu darovala skvostné dary, náramky a stuhy.¹⁷ Přes přísný zákaz konání turnajů, který vydal francouzský král Filip VI., se Jan o své pařížské svatbě s Beatrix účastnil turnaje pořádaného v Choletu. Všichni účastníci byli tehdy zatčeni a pouze osobní intervence českého panovníka u krále Filipa otevřela rytířům brány žaláře.¹⁸

Ještě téhož roku byl český král při jednom z turnajů těžce zraněn, do Čech dokonce pronikla zpráva o jeho smrti; ale Jan se už po několika týdnech začal objevovat na dalších kláních.¹⁹

Z těchto několika málo ukázek ze *Zbraslavské kroniky*, která je (pokud pomineme logicky subjektivní hodnocení Jana jeho synem Karlem v císařově autobiografii *Vita Caroli*) prakticky jedinou detailní dokumentací Janova života, je patrné, že opat zbraslavského

~~kláštera Aula Regia~~ nenachází pro marnotratného krále a jeho turnajovou zálibu mnoho

¹⁴ *Zbraslavská kronika*, kniha II, kap. VII, s. 321. Kult krále Atruše a rytířů Kruhového stolu stál později ve 14. století u zrodu slavných rytířských řádů, jakým byl například podvazkový řád Eduarda III. nebo francouzský řád hvězdy, založený Janem II. Dobrým. Též Šusta, J.: *Král cizinec*, s. 290.

¹⁵ Bobková, L.: *Velké dějiny země Koruny české IV.a*, s. 59-60.

¹⁶ *Zbraslavská kronika*, kniha II, kap. X, s. 329.

¹⁷ *Zbraslavská kronika*, kniha III, kap. X, s. 510.

¹⁸ Macek, J.: *Česká středověká šlechta*, s. 117.

¹⁹ *Zbraslavská kronika*, kniha III, kap. X, s. 510.

Aula Regia nenachází pro marnotratného krále a jeho turnajovou zálibu mnoho vřelých slov. Jak se později v naší práci přesvědčíme, obraz, který nám poskytují francouzské literární prameny, nejen v díle jeho sekretáře Guillaumea de Machauta, ale také např. v díle Deschampsově a Froissartově, je mnohem příznivější, přetvořený až do téměř mytické podoby.

Jednotlivé složky tohoto *mýtu* vznikaly ještě během Janova života, byly akcentovány jeho hrdinským skolem ve službách svého lenního pána v bitvě u Kresčaku a byly dovořeny po jeho smrti.

Jan Lucemburský byl, stejně jako později Černý princ, vzorem rytíře 14. století. Události Janova života nabraly po smrti jeho otce Jindřicha rychlý spád, který mu nedovolil pobývat déle na jednom místě a vytvořit si pevné zázemí. Janovou výhodou byla schopnost velice rychle se přizpůsobovat politické situaci a jakémukoli novému prostředí; uměl plně využít všech možností, které se mu nabídly k prokázání diplomatických i válečných schopností. Ne nadarmo se o něm říkalo, že *bez Boha a českého krále nelze vyříditi svou věc*.²⁰ Pro své neustálé cesty napříč Evropou byl často označován za bludného rytíře. Ten měl být podle středověkých rytířských pravidel poslušen čtyř zákonů: nikdy nesměl odmítnout souboj, v případě války měl pomáhat lepší věci, při turnajích měl stát na straně slabšího; a konečně měl pomáhat všem, kdož usilují o spravedlnost. Tyto rytířské zásady uplatňoval král Jan nejen při turnajových kláních; bylo mu dáno je osvědčit i ve skutečné válce. V ní také ukončil svůj život.

Všichni, kdo zaznamenali průběh anglo-francouzského konfliktu, líčí Janovu odvalu, hrdinství a statečnost. Připusťme ale i možnost, že nedávno osleplý český král se pouze chtěl se svým životem rozloučit způsobem hodným pravého rytíře a zemřít v boji. Byl pravděpodobně rozhodnut zahynout již v září roku 1340 u Bouvines, kde nechal sepsat svou závěť.²¹ Ke srážce tehdy ale nedošlo a Jan musel na svou okázalou sebevraždu počkat ještě dalších šest let.

26. srpna 1346 došlo k rozhodujícímu střetnutí obou zneprátelených vojsk u Kresčaku. Porážka byla pro Francouze tak nenadálá, že ji začali ospravedlňovat a vysvětlovat zásahem vyšší moci. Samotná bitva dala vzniknout mnoha rytířským legendám. Epizoda o hrdinském konci českého krále Jana patří k těm nejznámějším a nejoblíbenějším, přestože o něm vlastně mnoho nevíme. Jean Froissart, ctící pravidla rytířské kurtoazie a

²⁰ Urban, J.: *Kresčak, 26. srpna 1346*, s. 22.

²¹ Urban, J.: *Kresčak, 26. srpna 1346*, s. 47.

feudální hierarchie, ji zařadil na první místo svého kaleidoskopu hrdinských činů. Nedostatek očitých svědků dal vzniknout mnoha nepravděpodobným příběhům. Snad ani onen slavný výrok, který poprvé zmínil ve své kronice Beneš Krabice z Weitmile: *Toho nebude, aby český král z boje utíkal, ale zaveďte mě tam, kde zuří největší válečná vřava,*²² nemusel ve skutečnosti vůbec zaznít. A sám anglický král Eduard III. prý nad mrtvolou Jana Lucemburského, kterou mu k nohám složil jeho syn, Černý princ, jako *oběť a první plod svého meče* zvolal: *Dnes padla koruna rytířstva, nikdy nebyl nikdo, kdo by se tomuto českému králi vyrovnal.*²³

I v díle Guillaumea de Machauta se setkáváme se zřetelnou glorifikací Janovy osoby a hrdinských činů. Jak se ale přesvědčíme, Machautovo svědectví s sebou nese i autenticitu, posvěcenou osobní přítomností samotného básníka po boku svého literárního hrdiny.

²² Urban, J.: *Kresčák*, 26. srpna 1346, s. 60.

²³ Bejblík, A.: *Shakespeare a dobrá královna Anna*, s. 74, s. 83.

IV.

Kurtoazní literatura

Dominantním světským literárním žánrem středověku byla kurtoazní lyrika. Vlivy antického dědictví, oceňujícího snahu o dokonalou uměleckou formu a příklon k pozemskému životu, které na ni po staletí působily, připravily ve 13. a 14. století půdu pro nastupující estetiku renesance. Právě v díle Guillauma de Machauta můžeme jako nikde jinde sledovat přechod od ustupující gotické, trubadúrské poetiky k estetice renesanční. Machautův význam je o to větší, že je tento vývoj patrný v symbióze jeho literárního i hudebního díla.

Počátky dvorské lyriky

Kolébku světské literatury byla na konci 11. století *pays d'oc* - jižní Francie (Limousinsko, Auvergne a Akvitánie). Trubadúři, kteří ji provozovali, navázali pravděpodobně na tradici domácí lidové písně, jež vznikala k různým výročním slavnostem a svátkům a jejíž formu i obsah zdokonalili a postupně se od ní oprostili. O sto let později se tento žánr rozšířil do *pays d'oïl* - severní Francie, kde jej převzali trubní, a odtud i do německy mluvících oblastí (především Porýní a Švábska), kde jej rozšiřovali minnesängři. Jeho vrchol nastal kolem roku 1200 a od konce 13. století postupně zanikal, spolu s tradičně chápaným rytířstvím.

Kurtoazní začala být tato poezie zvana nejen z důvodů urozenosti svých autorů; je zřejmé, že na počátku středověku byla dvorská společnost, jistě až na výjimky, i jejím jediným myslitelným konzumentem. Tento druh poezie se rodil současně s teorií dvorské a dvorné lásky, *courtoisie*, která se stala kódem dvorného chování (zejména ve vztahu muže k ženě) pro zbytek středověku a jejíž některé prvky se tradují až do moderní doby.

Pro kurtoazní chování byly typické ideální rytířské vlastnosti, mj. věrnost, trpělivost, statečnost a ušlechtilost. Pravý *rytíř* si nedovolil nikdy pochybovat o dokonalosti své vyvolené, přestože byl mučen nedůvěrou a žárlivostí, podněcovanou lstivými a falešnými

našeptavači, *lausengiers*. Jeho cit rostl neopětovanou láskou a, byl-li náš rytíř současně básníkem, rostly zároveň i jeho básnické ambice. Literární zákoník kurtoazní lásky přikazoval obracet své city tam, kde je nesnadné, či snad i nemožné dosáhnout jejich naplnění – tj. k ženě vdané nebo vysoce postavené. Vlastní ženu bohužel dvornou láskou milovat nelze. Chybí jí právě ona požadovaná nedostupnost a nenaplnitelnost. Běžný partnerský vztah je dalek všech ideálů milostného citu. Trubadúři, truvéři a minnesängři kromě ideální, vznešené (netělesné) lásky zmiňovali ve svých básních i lásku tělesnou. Ta ovšem byla zobrazována jako jednooká (ne-li rovnou slepá), nízká a prodejná. K dalším oblíbeným tématům trubadúrů patřila válečná sláva, štědrost mecenášů, bída vlastního stavu a nenávisť a hřích, které vládou světem.²⁴

Umělci používali ke své tvorbě ustálené formy (balady, rondely, virelais, apod.), dbali na melodičnost (zpívatelnost) slov i celého básnického tvaru. Jednotlivé texty se rozlišovaly podle obsahu: *cansó*, v klasické lyrické formě o 5–7 strofách, pojednává především o lásce; podobnou formu, ale odlišný obsah (moralizující či politický) má *sirventes*; *tenzó* je útvar, v němž dva básníci vzájemnou disputací řeší svůj spor, zpravidla milostný; podobnou strukturu má *jeu parti (partiment)*, v němž umělci hájí předem dané postoje a stanoviska; dalším oblíbeným žánrem té doby je *alba*, píseň ranního loučení milenců, *pastorela*, zachycující příběhy rytířů ucházejících se, většinou úspěšně, o lásku vesnických pastýřek; *dansa*, která je zároveň zpívána a tančena, přičemž sloky zpívá sám sólista, k refrénu se přidávají všichni přítomní; *romance* nebo *chansons d'histoire* patří k lyricko-epickým milostným žánrům, jejichž kořeny jsou starší než dvorská poezie; *básnický list* obsahuje běžný inventář dvorné lásky v logické posloupnosti (pisatelovo ujištění o milenecké věrnosti, vysvětlení lásky z výbornosti adresátčiny, výraz smutku z odloučení, varování před lstivými řečmi, a konečně přání blaha adresátce a poručení se v její přízeň).²⁵

Zlatý věk

Za zlatý věk francouzské středověké literatury je možné bezesporu považovat 13. století. Léta 1210–1240 znamenala vyvrcholení slovesné kurtoazie, ve které bylo završeno vše, co ze sebe vydala staletí předcházející. Od počátku vlády Ludvíka IX. (1236) pak v literárních textech začal převažovat intelekt a didaktické uvažování. Za nejvýznamnější dílo 13. stole-

²⁴ Černý, V.: *Staročeská milostná lyrika*, s. 15–18.

²⁵ Černý, V.: *Staročeská milostná lyrika*, s. 59–81.

tí je považován *Román o Růži*, jehož dva autoři, Guillaume de Lorris a Jean de Meung, reprezentují obě odlišné a v mnohém i protikladné tendence francouzské literatury té doby. Všechny stavební prvky díla, ve kterém Guillaume de Lorris zpracoval kurtoazní milostnou doktrínu²⁶, ať už se jedná o rámec snu, alegorie, epické ztvárnění lyrického tématu apod., jsou převzaty nejen ze starší tradice středověkých teoretiků *l'Art d'Amors* (mezi něž patřil ve 12. století například André le Chapelain), ale také z Ovidiova díla *Ars amatoria*.²⁷ Poslední čtvrtina 13. století a první desetiletí století následujícího naproti tomu už připravovala půdu novému literárnímu stylu. Do kurtoazní literatury vstoupil měšťanský živel, který, ač čerpal z tradice dvorské lyriky, uvedl mezi příjemce literárního díla běžného člověka. S počínající renesancí pak měšťanstvo vstoupilo do literatury jako kulturní fenomén, což o něco později, spolu s vynálezem knihtisku, přispělo k masovému šíření literatury a faktické i kulturní gramotnosti. Na počátku tohoto vývoje od pozdní gotiky k renesanci stáli ve 14. století např. Italové Francesco Petrarca a Dante Alighieri, ve Francii pak téměř osamocený Guillaume de Machaut.

14. století

Pokud jde o francouzskou literaturu, soudilo se, že je čtrnácté století dobou úpadku a epigonství, jakousi dobou prázdna, "dírou mezi bohatstvím středověku a leskem renesance"²⁸, dobou, kdy je francouzská poezie ještě celé jedno století odsouzena čekat, až spolu s Villonem naváže na svou autentickou, inspirující minulost. Soudí tak jak Gaston Paris ve svém díle *La poésie du Moyen Âge* z roku 1885, ale v nové době i hlavní francouzská autorita literární medievalistiky, Gustave Lanson. Podle G. Parise lyrická poezie pravého středověku vyhasla koncem století třináctého a stáhla se do několika kroužků v hrabství Artois, tedy na periférii, kde dožívala v naprostém „nedostatku jakékoliv původnosti“.²⁹ Pro Lansonu skutečný středověk končí nástupem králů z rodu Valois (1328). 14. a 15. století tvoří podle něho jakousi „dlouhou přechodnou epochu“, v níž se celá intelektuální a společenská stavba zvolna a tristně hroutí. V této perspektivě vidí Lanson i poezii: „Co nazýváme lyriismem 14. století,“ píše v *Dějínách francouzské literatury*, „je dozníváním obratného ly-

²⁶ Lorris sám charakterizoval své dílo těmito verši : *Et se nulz ne nulle demande / Comment je vueil que ce romans / Soit appelle : que je commans / Que cest le roman de la rose / Ou lart damours est toute enclose* Folio A2r. Dostupný z <http://special.lib.gla.ac.uk/exhibns/month/feb2000.html>

²⁷ Lehár, J.: "Starofrancouzský „Román o Růži“". In Lorris, G.: *Román o Růži*, s. 7-19.

²⁸ Lanson, G.: *Histoire de la littérature française*, s. 145.

²⁹ Feiix, J.: "Kurtoazní lyrika vévody Václava". In Lucemburský, V.: *Netoužím po ráji*, s. 137.

rismu aristokratických písničkářů století třináctého, a to znamená úpadek.“ Lanson jde dokonce tak daleko, že celou literaturu 14. století a 15. století nazve „suchým chrastím“.³⁰ Francouzské 14. století nepatří snad k vrcholnému období středověké literatury, probíhající stoletá válka konečně asi nebyla dobou příliš inspirativní, ale rozhodně nelze mluvit o stagnaci nebo dokonce úpadku literatury a umění. Právě tehdy se začíná poezie, do té doby neoddělitelně spjatá s hudbou, osamostatňovat. Jako jeden z prvních tuto změnu nastínil básník a hudebník v jedné osobě, Guillaume de Machaut, když začal rozlišovat své balady na *notées* a na stále početnější *non notées*. Odtržení poezie od jejího notového podkladu dalo možnost vyniknout zvuku a rytmu samotných veršů a rýmů a položilo základ pro chápání poezie v moderním slova smyslu. Machaut se také pokusil kanonizovat některé básnické formy, jež byly odvozeny ze strašících forem trubadúrských. Byly to především *ron-del*, *virelai*, *balada*, a tzv. *chant royal*. Jejich podrobnou klasifikaci provedl Lanson.³¹ Nová pravidla sepsal roku 1392 ve svém díle *L'Art de dictier et de fere chançons, balades, vire-lais et rondeaulx* Machautův žák, Eustache Deschamps. Zároveň podpořil myšlenku svého učitele, když rozlišoval mezi *musique naturelle des vers* a *musique artificielle des instru-ments*.³²

Stejně tak, jako se zkomplikoval rytmus, zkomplikoval se i básnický styl. Jeho krá-sa spočívala v hledání obtížnosti vyjádření myšlenky. Nebylo možné napsat něco jednodu-še a přímo. Učitelem této rétoriky byl mj. znovu Guillaume de Machaut, který provedl do-konalou klasifikaci nejrůznějších rýmů: *serpentes*, *équivoques*, *léonines*, *croisées* nebo *rétrogrades*, *sonnantes* a *consonnantes*.³³ Čtrnácté století bylo labyrintem alegorických vyjádření a výrazů, majících původ v mytologii, astrologii, fyzice a jiných vědách. Od vy-dání *Románu o Růži* se stalo takové vyjadřování takřka povinným.

Kromě čistě lyrické poezie se stále častěji prosazovaly i tzv. *dits*, vznikající ve 13. století a stojící na samé hranici mezi poezií a románem. Měly rozdílnou formu i délku,

³⁰ Lanson, G.: *Histoire de la littérature française*, s. 145.

³¹ Lanson, G.: *Histoire de la littérature française*, s. 146-147.

Velká písmena označují refrény, malá sloky:

Rondeau: *A B a A a b A B*. nebo *A B b a. a b A B. a b b a B*.

V patnáctém století se ustálila tato forma: *A b b a a b A' . a b b a A'* (A' je první slovem - A)

Virelai: *A B. c c a b A B. - A A B B A A B. b b a b b a. a a b b a a b. A A B B A B B. - A B B. a b A B. a b b A B B. A B. b a a b A. a b b a A.*

Balada: $3(a b a b b c b C) + b c b C. - - 3(a b a b b c c d d c d C) + c c d d c d C$. Balada má 3 sloky končící stejným refrémem. Poslání začalo být přidáváno později, přičemž Machaut a Froissart jej nepoužívají, Deschamps ano.

Chant royal: $5(a b a b c e d d e d E) + d d e d E$. 5 slok.

³² *Un nouveau lyrisme (XIVe et XVe siècle)*. Dostupný z <http://gallica.bnf.fr/themes/LitMAz4.htm>.

³³ Lanson, G.: *Histoire de la littérature française*, s. 148.

nejčastěji byly skládány v osmislabičných verších a autoři do nich vkládali kromě tradičních mytologických prvků a lyrických pasáží i své myšlenky a autobiografické prvky. Mezi jejich nejvýznamnějšími tvůrci nacházíme opět jméno Guillaumea de Machauta.

Rytířská epika

Ve 14. století se vedle výše zmíněných lyrických a lyrickoepických žánrů vyvíjely i žánry epické. Po celý středověk byla oblíbena vyprávění o dobrodružstvích skutečných i fiktivních rytířů. Zatímco na jeho počátku byl hlavním hrdinou křesťanský válečník na křížové výpravě, zcela oddaný lennímu pánu a rytířským zásadám, postupně se od 12. století stával jeho protagonistou kurtoazní rytíř, oddaný (spíše než králi a bohu) svému milostnému idolu. Současně docházelo ke štěpení epiky na dva proudy, jeden, který se více přidržoval skutečných dějů a událostí, a může být tedy, tu více či méně, považován za pramen historického děje – a druhý, který v duchu stále rozvíjených artušovských legend (např. o rytířích Kulatého stolu, hledání Svatého Grálu atd.) dostával podobu dobrodružné fikce. Tento druhý proud nabyl právě ve 14. století dominantního významu.

Nově se v dvorské epice 14. století objevily i četné genealogické a heraldické motivy, spojované s často uměle a na zakázku vytvářenými genealogickými legendami o jednotlivých rodech. Dobrým příkladem nám tu může být *Historie o Meluzíně*, kterou na objednávku vnoučat Jana Lucemburského (vévody Jana z Berry, jeho sestry Marie a Jošta – markraběte moravského) napsal roku 1393 Jan z Arrasu. Meluzínina matka měla být příbuznou mytického krále Artuše a jejím potomkům měl připadnout úkol bránit křesťanstvo proti nevěřícím. Spletitý příběh jejích potomků měl mj. podpořit myšlenku, že dávní Lucemburkové jsou rodově spřízněni nejen s francouzským panovnickým domem Valois, ale i s českými panovníky.³⁴ Někteří odborníci jsou toho názoru, že Jan z Arrasu zpracoval pouze francouzskou předlohu historie, o které se dá předpokládat, že by jejím autorem mohl být Machaut. Toto dílo je však dnes ztraceno.³⁵

Vznik tohoto typu literatury byl motivován i dobovými politickými a společenskými zájmy rytířstva 14. století. Jeho prestiž i vliv začaly pomalu upadat a stále více se omezovaly toliko na formální projevy bývalé slávy a síly (mj. pořádáním turnajů či okázalým mecenášstvím). Mnozí literáti a šlechtici se sice snažili očistit a obnovit rytířský ideál, dospěli však pouze k okázalému, honosnému a mnohdy prázdnému heroismu. Rytířskou čest odtrhli, pod záminkou formální čistoty, od všech jejích praktických hodnot. Statečnost,

³⁴ Nejedlý, M.: *Fortuny kolo vrtkavé*, s. 49.

³⁵ *Ibid.*, s. 68.

odvahu a hrdinství jako závazek služby králi či zemi nahradila honba za osobním úspěchem a prestiží. Po zbrklých a nedisciplinovaných vojenských akcích, které předvedla francouzská armáda v bitvách u Kresčaku a Poitiers, se navíc ukázala neúčinnost a zastaralost rytířstva z hlediska moderního válečnictví.

Podle Huizingy chtěla většina šlechty uchránit kodifikovanou představu, že světu vládne rytířstvo. Středověcí kronikáři používali tuto tezi (o rytířstvu jako hybné síle dějin) k objasnění významných, ale pro ně zatemněných a bez odstupu neuchopitelných událostí světového dění. Tato povrchní a mylná idea byla pokládána za vrchol tehdejšího politického myšlení. Soudobá historiografie se pod tímto vlivem zúžila na popisy hrdinsky vybojovaných válečných událostí a rytířských obřadů.³⁶ Iluze o společnosti založené na principech rytířských ideálů však vzala s prohlubující se krizí rytířství za své. *Vystřízlivění z rytířství*³⁷ se postupně začalo projevovat i v literatuře. Většina autorů píšících o soudobých dějinách nabízela sice nadále čtenářům pokřivený obraz skutečnosti a vyznávala se v úvodch svých děl z úcty k rytířské udatnosti a ctnosti. Za touto fasádou ozdobenou okázalými slovy však můžeme tu a tam postřehnout skutečné vlastnosti rytířů pozdního středověku. Jedním příkladem za všechny může být Froissart, autor romantické artušovské rytířské epeje *Méliador*.³⁸ V ní na jedné straně líčí proradnost a zločiny rytířů, na druhé pak, když si vzpomene na obecně uznávanou a platnou koncepci rytířského ideálu, přeruší své vyprávění, aby přidal paján na rytířské ctnosti.

V pozdním středověku byla poezie na ústupu. Nicméně umění psát básně bylo nadále oceňováno a básník se stal skutečným *homme ès lettres* a *poète* v dnešním slova smyslu. Ukážeme si, že ke kodifikaci takového postavení básníka přispěl svým dílem i Guillaume de Machaut.

Huizinga, J.: *Jeseň středověku*, s. 43-44.

Lanson, G.: *Histoire de la littérature française*, s. 142-143.

Dílo je pro nás pozoruhodné i tím, že obsahuje několik milostných básní Václava Lucemburského, mladšího syna českého krále Jana, které Froissart použil jako doplněk k popisovaným příběhům a událostem. Bobková, L. – Bartlová, M.: *Velké dějiny země Koruny české IV.b*, s. 171.

V.

Guillaume de Machaut

Život

Je, Guillaume des sus nommez,
Qui de Machau sui seurnommez³⁹

Jméno

Ti, kteří se zabývají životem a dílem Guillauma de Machauta, většinou jako první řeší původ jeho jména. Nedostatek historických podkladů (k velkému množství nositelů stejného jména) však dlouho nedovoloval mezi jednotlivými osobami přesně rozlišovat. Proto jej opati Lebeuf a de Rive v 19. století mylně ztotožnili s Guillelmem de Machello, komorníkem krále Filipa IV. Sličného, jehož jméno je uváděno v listinách Filipa Sličného z let 1308, 1309 a 1314.

Prosper Tarbé⁴⁰, který se jako další pokusil rozplést záhadu Machautova původu a zpracoval jeho první detailní biografii, zkoumal problém za mnohem lepších podmínek, neboť měl k ruce rodokmeny různých větví rodu de Machaut a mohl k nim přistupovat z hlediska kritického výběru. Před sebou měl dvě velké skupiny: jedna odkazovala ke královi komorníkovi, kterého jsme již zmiňovali, druhá k Pierrovi de Machau, *miles et cambellanus regis*, který zemřel okolo roku 1307 a zanechal po sobě tři syny – Jehana, Pierra a Guillauma de Machau a jednu dceru – Jeanne de Chambly. Poté, co ukázal jako nemožné ztotožňovat našeho básníka s mužem z listin Filipa IV. Sličného, identifikoval ho tedy jako nejmladšího syna Pierra de Machau, rytíře a komořího krále, a mluví o výsostné pozici, kterou jeho rodina zaujímala v tehdejší feudální společnosti.

Podíváme-li se do autentických textů samotného básníka, můžeme i tam najít zmínky o jeho původu a společenském postavení. Vykresluje ho v mnohem skromnějších barvách, než by se na syna králova komořího zdálo, ať je to v *Soudu krále navarského* nebo

³⁹ Machaut, G. de: "Jugement du Roi de Navarre". In Hoepffner, E., ed.: *Oeuvres de Guillaume de Machaut*, sv. I, v. 4199-4200.

⁴⁰ P. Tarbé vydal roku 1849 výběr z Machautových básní. In Hoepffner, E., ed.: *Oeuvres de Guillaume de Machaut*, sv. I, s. IX.

v *Přátelské útěše*, kde se omlouvá, že si dovoluje nazývat krále Navarského svým přítelem.

*Sire, et se je t'appelle ami,
N'en aies pieur cuer à mi,
Car bien sces que tu es mes sires;
Et je des meudres ne des pires
Ne sui, mais sans riens retenir
Suy tiens...*⁴¹

Nesrovnalost mezi vlastními skromnými básníkovými slovy a tvrzením Tarbého, že pocházel z rodiny, těšící se výsostné společenské pozici, přivedla dalšího muže, zabývajícího se životem a dílem Guillaumea de Machauta, Mas Latrieho, navzdory nesrovnalostem zpět k mylným hypotézám opatů Lebeufa a de Riva. Mas Latrie si zřejmě neuvědomil, že básníková skromnost je zcela v duchu soudobé společenské a literární tradice a že povinnou pokoru a úctu králi vzdávali i nejvyšší mužové království.

A. Thomas, který roku 1881 publikoval pět papežských bul, náhodou objevených ve vatikánských archivech, vyloučil i závěry Tarbého bádání. V bule papeže Jana XXII. z 12. ledna 1332 totiž objevil Guillaumea de Machau, nejmladšího syna Pierra, který byl *miles et cambellanus regis*, ale s titulem orleánského kanovníka. Jméno našeho básníka je však spojeno s východní částí Francie a s Remeší a diecézí stejného jména, jejíž součástí je i Machaut – Machad(i)um.⁴² Dohady uzavřel E. Hoepffner, který prokázal, že Guillaume – náš básník se narodil kolem roku 1300 ve vsi Machault v Ardenách. Správný pravopis Machautova jména dokazují mnohé anagramy v jeho dílech, stejně jako rým, který se objevuje v *Soudu krále navarského*.⁴³

⁴¹ Machaut, G. de: *Poésies lyriques*, (ed. Chichmaref, V.), sv. I, s. IX.

⁴² Machaut, G. de: *Poésies lyriques*, (ed. Chichmaref, V.), sv. I, s. VII-X.

⁴³ *C'est là Guillaume de Machaut. / Et sachiez bien qu'il ne li chaut (ne se souci) / De rien fors que de ce qu'il chace.* Machaut, G. de: "Jugement du roi de Navarre", In Hoepffner, E., ed.: *Oeuvres de Guillaume de Machaut*, sv. I, s. 156-157, v. 573-575.

Narození

Obdobné spory se vedly také o datu Machautova narození. Lebeuf, de Rive a Mas Latrie, kladli jeho narození mezi roky 1282 – 1284; to by ale znamenalo, že by se básník, který zemřel roku 1377, musel dožít bezmála sta let a své poslední velké dílo, *Dobytí Alexandrie*, musel skládat okolo devadesátky. Navíc by svou slavnou milostnou avantýru s osmnáctiletou Péronellou d'Armentières, kterou vylíčil v *Pravdivém příběhu*, musel prožívat už jako osmdesátiletý. Tarbé mluví o roce 1295, Paulin Paris v předmluvě k *Pravdivému příběhu* navrhuje léta 1310-1311, což by znamenalo, že básník prožil svou lásku okolo padesátky. Ale i on se mýlil. Machautovi, pokud přijmeme Hoepffnerovu dnes všeobecně uznávanou verzi, muselo být v té době nejméně šedesát let.

Machaut sám ve svém díle badatelům otázku roku svého narození neulehčil. Záchytným bodem se totiž pro mnohé z nich stal verš obsažený ve skladbě *Dobytí Alexandrie*, kde se básník rozpomíná na dobu strávenou po boku svého patrona, českého krále Jana Lucemburského:

*Je fu ses clers, ans plus de XXX.*⁴⁴

Já byl jeho klerikem let více než třicet. Jelikož *terminus ad quem* se zdál být dán, Jan Lucemburský zemřel v srpnu 1346, znamenalo by to, že Machaut vstoupil do jeho služeb nejpozději roku 1316. Král Jan, který 17. dubna 1335 žádal papeže Benedikta XII. o potvrzení prebendy pro svého sekretáře Machauta, však tvrdil něco jiného: *clerico suo secretario et familiari domestico quem asserit duodecim annis vel circa suis obsequiis instituisse.*⁴⁵ *Duodecim annis* – tedy dvanáct let, by znamenalo, že Machaut vstoupil do Janových služeb někdy v roce 1323. Svědectví krále a jeho sekretáře se tedy neshodují.

Machaut však psal *Dobytí Alexandrie* více než dvacet let po smrti českého krále. Údaj, který je v básni uveden, je tedy spíše přehnaný. Můžeme to přičítat buď Machautově slábnoucí paměti nebo nadsazení čísel ve snaze zdůraznit délku své služby. Je pravdou, že číslo uváděné v papežské bule také není, zdá se, přesné, ale v každém případě je důvěryhodnější než básnický pramen Machautův. Bula pravděpodobně zmiňuje reálnou dobu působení Machauta jako notáře, později sekretáře v Janově službě, kdežto sám Machaut snad započítal i dobu, kdy byl pouhým chráněncem a almužníkem, užívajícím materiální

⁴⁴ Machaut, G. de: *La Prise d'Alexandrie*, (ed. Mas Latrie, L. de), s. 24, v. 785.

⁴⁵ Hoepffner, E., ed.: *Oeuvres de Guillaume de Machaut*, sv. 1, s. XIV.

podpory svého pána. Machaut byl nejprve *elemosinarius et familiaris domesticus* (bula z 30. července 1330), pak *notarius* (bula ze 17. dubna 1332) a konečně *secretarius* (bula ze 4. ledna 1333) krále Jana. Když uvážíme, že ještě před rokem 1330 byl kaplanem v nemocnici *de Husdinio* (Houdain, Pas-de-Calais) v arraské diecézi a že tuto hodnost nemohl zastávat šestnáctiletý mladík (za předpokladu, že odečteme třicet Machautem zmiňovaných let od roku 1346 jako nejzazšího možného data) dojdeme, společně s Hoepffnerem, k počátku čtrnáctého století jako možnému datu básníkova narození.

Guillaume de Machaut vyrostl pravděpodobně v Remeši. Hoepffner předpokládá jeho prostý rod, neboť v žádných dokumentech není označován jako *fidelis*, *miles* nebo *armiger*, tedy tituly znamenajícími významný původ nebo postavení. V dokumentech z let 1361 a 1371 je naopak zmiňován jako *clerc* a *maître*. Můžeme tedy předpokládat, aniž se o tom Machaut kdekoli zmiňuje, že dosáhl univerzitního titulu magistra teologie. Sám básník o sobě mluví ve svém díle *Studánka lásky* jako o *clers rudes, nices et malapers* (v. 139-140).⁴⁶ Brzy se ocitl ve společnosti nejvýznamnějších mužů své doby. Nestalo se tak ale díky jeho urozenému původu, nýbrž pravděpodobně díky jeho církevnímu rouchu, které překonávalo veškeré společenské rozdíly. Zájem jeho patronů mohl upoutat i jeho básnický a hudební talent.

Ve službách protektorů

Obecně se má za to, že do služeb českého krále vstoupil Machaut s největší pravděpodobností počátkem roku 1323, kdy Jan Lucemburský konal děkovnou pouť k Panně Marii Rocamadourské u Cahorsu, během níž se v Toulouse setkal s francouzským královským párem.⁴⁷ Machaut prožil po boku českého krále příjemné i nepříjemné události, byl přítomen, ač ne vždy s nadšením, mnoha jeho vojenským, ale také diplomatickým dobrodružstvím, poznal Jana velice důvěrně a navíc ho měl neobyčejně rád. Nejen jako svého ochránce a pána, který mu u avignonských papežů vymohl církevní výhody, a zajistil mu tak živobytí, ale především jako ideálního panovníka a rytíře. To, že ho Jan Lucemburský v několika svých listinách označil jako *domesticus* a *familiaris* dokazuje, že patřil k nejbližšímu královu okolí.

Machaut, označující sám sebe za *sekretáře českého krále*, poskytuje ve svém díle svědectví o neutuchající upřímné oddanosti *dobrému králi* Janovi, kterého doprovázel na

⁴⁶ Machaut, G.: "Le Livre de la Fontaine amoureuse". Hoepffner, E., ed.: *Oeuvres de Guillaume de Machaut*, sv. III, s. 148.

⁴⁷ Šusta, J.: *Král cizinec*, s. 352-353. Též Spěváček, J.: *Jan Lucemburský a jeho doba* (1296-1346), s. 327.

jeho toulkách a taženích po Evropě. Přestože byl Machaut v Janových službách poměrně dlouho, Čechy navštívil pouze několikrát na krátkou dobu. Služba po boku českého krále mu nedopřávala mnoho času, který by mohl věnovat poezii. Až s kanovníckým úřadem získal (finanční) nezávislost a mohl se plně věnovat jak skládání hudby, tak básní. Po smrti svého pána mu zidealizovaný obraz českého krále sloužil jako nevyčerpatelný zdroj inspirace. Tehdy vznikla i větší část jeho díla, která nás v této práci zajímá.

Po *heroickém* skonu Jana Lucemburského u Kresčaku, ale pravděpodobně již o několik let dříve, se Machaut uchýlil za svými duchovními povinnostmi do Remeše. Čas od času, aniž by se to vylučovalo s jeho církevní službou, vstoupil do služeb některého z významných mužů či žen své doby. Bylo mu, jako lyrickému básníkovi, dovoleno opěvovat své osobní lásky, ale zároveň musel jako básník dvorský oslavovat ty, kterým sloužil.

Ve 40. letech byl sekretářem dcery Jana Lucemburského Bony, manželky budoucího francouzského krále Jana Dobrého. Po její smrti roku 1349 po následujících téměř deset let pracoval jako sekretář Karla Navarského. V *Soudu krále Navarského*, dlouhé alegorické básni, napsané roku 1349 poté, co musel zimu strávit zavřený ve svém (snad remešském) domě, aniž by vycházel, aniž by kohokoli viděl, aniž by věděl, co se vůbec ve Francii děje, dal Machaut průchod upřímné melancholii, zapříčiněné událostmi své doby. Francie byla totiž zasažena nejen anglo-francouzským konfliktem, ale také epidemií dýmějového moru a následným hladomorem. V Paříži umíralo denně kolem osmi set lidí. Podle Froissartových odhadů podlehla této zkáze třetina evropské populace.⁴⁸ Machaut byl kalámitami kolem sebe hluboce dotčen. V úvodu svého díla popisuje hrůzy, které s sebou nesla jeho doba (statisíce mrtvých mužů a žen, kteří zemřeli v důsledku války; židovské pogromy; flagelantská hnutí) a především všeobecný nezájem o tyto věci.⁴⁹

Nejvýznamnějšími Machautovými protektory se na sklonku jeho života stali samotní francouzští králové. Janovi II. Dobrému věnoval krátký *lai*, ve kterém vyjádřil lítost na porážkou Francie u Poitiers; oba Janovi synové (Karel, vévoda normanský a budoucí král francouzský, i Jan, vévoda z Berry) mu prokazovali svou osobní přízeň. V *Pravdivém příběhu* se Machaut několikrát zmiňuje o pobytech na Karlově dvoře. Když normanský vévoda zároveň již jako regent Francie navštívil v prosinci roku 1361 Remeš, požádal *les*

⁴⁸ Levaric, S.: *Guillaume de Machaut*, s. 7-8.

⁴⁹ Machaut, G. de: "Jugement du roi de Navarre", In Hoepffner, E., ed.: *Oeuvres de Guillaume de Machaut*, sv. I, s. 137-152, v. 1-430.

*eschevins dudicit Reims l'aller veoir en son logis chez maistre Guillayaume de Machault.*⁵⁰

Snad u příležitosti Karlovy korunovace (19. května 1364) složil Machaut, mj. i významný hudebník a představitel nového hudebního směru *ars nova*, první polyfonní mši v dějinách hudby (Messe de Notre-Dame). Pro Karlova mladšího bratra Jana, vévodu z Berry, významného bibliofila a znalce umění své doby, napsal *Příběh o studánce lásky*. Jan z Berry vlastnil i jeden z Machautových kodexů, který je dnes označován jako rukopis E.

Machaut se ocitl ve službách i mnoha dalších aristokratů. Jedním z těch, kteří se významně zapsali do jeho díla, byl Petr I. z Lusignan. Smrt tohoto kyperského krále inspirovala Machauta k sepsání jeho posledního rozsáhlého díla, *Dobytí Alexandrie*.

Láska a smrt

Když se Machaut blížil šedesátce, změnila podzim jeho života Peronnelle d'Armantière, osmnáctiletá dívka z urozené champagneské rodiny. Jednoho dne mu, starému básníku, poslala rondel, který začínal slovy: *Ta, která vás nikdy nespatriła a která vás miluje oddaně, dává vám celé srdce své...*⁵¹ Zdá se však, že Peronnelle milovala spíše Machautovu tvorbu než básníka samotného. Přesto jej, neduživého, na jedno oko slepého a dnou stíženého starce, tato výzva inspirovala k odpovědi. Následoval dva roky trvající vztah, zachycený v rozsáhlé básni *Pravdivý příběh*, která v devíti tisících verších poodhaluje nejen básníkovy city, ale také způsob jeho tvorby.

Poté, co vzhledem ke svému vysokému věku a tělesné slabosti musel Machaut opustit místo po boku svých patronů, odešel na své champagnské statky, kde strávil poslední léta ve společnosti přátel a žáků, z nichž nejznámějším byl básník Eustache Deschamps. Poslední roky svého života věnoval Machaut i uspořádávání svého díla, které bylo zachováno víceméně kompletní v několika rukopisech, z nichž většina je uložena v Bibliothèque nationale de France.

Když Machaut v dubnu roku 1377 zemřel, E. Deschamps o něm napsal, že byl „nejlepším pěvcem na světě“, „květem květů všech melodií“, „přesladkým učitelem“, „vzácnou relikvií“, „šlechtným Galem“ a vyzval nejen rodnou Champagne, ale i celou Francii a všechny tehdy známé hudební nástroje, aby nad ušlechtilým básníkem zaplakaly.

⁵⁰ Hoepffner, E., ed.: *Oeuvres de Guillaume de Machaut*, sv. I., s. XXV.

⁵¹ *Celle qui unques ne vous vid / Et qui vous aime loyalement / De tout son cuer vous fait present*, Machaut, G. de: *Le Livre du Voir Dit*, s. 52, v. 203-205.

Slyšte, co sudí z Valois chce říci:
lepšího pěvce nemůže nám dát
celičký svět, byť věčně trvající.
Kéž v zapomnění by už neupad,
když princové i král v něm častokrát
utěšitele nalézali svého.
Ať celá Champagne spěchá oplakat
smrt Machauta, básníka vznešeného!⁵²

Guillaume de Machaut je pohřben v remešské katedrále.

⁵² Eustache Deschamps: "Balada na smrt Guillaumea de Machaut", In: Machaut, G. de: *Mé srdce pokorné*, s. 79-80, překlad Gustav Franci.

Dílo

Pren dou papier, je vueil ešcrire ⁵³

Dílo Guillaumea de Machauta považují jedni za „mistrně vypracované, ale bezcenné šperky“, za básně dokonalých forem, ve kterých se neukrývá ani zrnko poezie;⁵⁴ druzí naopak představují Machauta jako básníka, jehož dílo čerpá z tradic minulosti, ale zároveň ukazuje daleko do budoucnosti, nazývají ho „francouzským Petrankou“ a tvrdí, že jeho tvorba je podobným kulminačním bodem několik set let dlouhého vývoje francouzské poezie, stejně jako dílo Petrarkovo, které ve 14. století završilo vývoj italské podantovské lyriky.⁵⁵ Oba dva pohledy na tvorbu Guillaumea de Machauta jsou samozřejmě vyhrcoené. Pokusme se tedy ukázat, v čem s nimi můžeme souhlasit a v čem s nimi musíme polemizovat.

I kdybychom Machauta neuznávali jako velkého básníka uměleckou kvalitou jeho díla, pak mu tuto velikost musíme bezesporu přiznat při pohledu na jeho rozsah. Čítá na 80 000 veršů. Na rozdíl od Petrarky a jeho *Zpěvníku*, nenapsal Machaut žádné teoretické pojednání o vlastní tvorbě nebo o poetice vůbec (pokud nepočítáme *Prolog*, ve kterém své *ars poetica* alegorickou formou představil), ale můžeme předpokládat, že si byl svého osobitého přínosu francouzské poezii vědom.

Jeho literární dílo můžeme rozdělit do dvou skupin:

- 1) narativní a didaktickou poezii – tzv. *dits*, *débats* a *jugements d'amour*, které jsou jistým rozvinutím starších *jeux partis*
- 2) lyrickou poezii - *balady*, *rondely*, *virelais*, *lais*, *complaintes*, *moteta* aj.

V centru naší pozornosti bude kategorie první, zahrnující výpravnou poezii, *dits*, v nichž autor použil postavu Jana Lucemburského jako jeden z nosných motivických i tematických prvků. Druhé kategorie se v naší práci dotkneme pouze okrajově, neboť neobsahuje žádné relevantní skutečnosti týkající se předmětu našeho zájmu.

⁵³ Machaut, G. de: *Le Livre du Voir Dit*, s. 290, v. 3045.

⁵⁴ Lanson, G.: *Histoire de la littérature française*, s. 148-149.

⁵⁵ Feitx, J.: „Guillaume de Machaut – známý neznámý“, In Machaut, G. de: *Mé srdce pokorné*, s. 85.

Dits

Machaut sám seřadil celé své literární dílo do pečlivě koncipovaných sbírek, jakýchsi básnických kodexů, z nichž některé se zachovaly dodnes. Většina z nich⁵⁶ začíná *Prologem*, který představuje jakousi jeho osobní *ars poetica*. Obsahuje čtyři balady, následované 184 osmislabičnými verši.

V první baladě sama Příroda (Nature) sesílá Machautovi své tři děti – Rozum (Scens), Poetiku (Retorique) a Hudbu (Musique) - a přikazuje mu, aby s jejich pomocí tvořil *dis novviaux* - nové skladby, poetické *novum*. Ve třetí baladě k Machautovi promlouvá Láska (Amours) a i ona mu chce prostřednictvím svých třech dětí – Jemnosti (Dous Penser), Radosti (Plaisance) a Naděje (Esperance) – pomoci, aby se jeho dílo všem zalíbilo. Ve druhé a čtvrté baladě následuje v Machautově poděkování i vyjádření snahy vložit do básní všechno svůj um (entendement), cit (sentiment), srdce (cuer), tělo (corps), sílu (poir) a vůbec vše, co má k dispozici; tedy nejen pouhá slova, ale *celého* člověka.

Po tomto úvodu následuje Machautova „teorie literatury“. V úvodních verších (11-18) vyjmenovává různé literární druhy, které pěstuje, dokazuje (v. 26-84), že tvorba poezie činí člověka dobrým a šťastným, chválí zásluhy Hudby, které podporuje biblickými a mytologickými citacemi (v. 84-146), vypočítává různé druhy rýmů, kterým ho naučila Poetika (v. 174-158), předznamenává uspořádání celého svého díla s tím, že na prvním místě stojí *dits*, a konečně oznamuje, že začíná psát *Příběh o zahradě (Dit du Vergier)*⁵⁷.

Právě *Příběh o zahradě* v sobě snad nejzřetelněji nese vliv starších básnických útvarů, kulminujících v *Románu o Růži*. Z toho důvodu byl mnohdy kritizován jako jeho pouhá imitace. K. Brownlee naopak soudí, že právě zařazení na začátek kodexu má být pro čtenáře signálem, že se autor snažil jednoznačně potvrdit návaznost svého díla na tradici starofrancouzské literatury, představované právě *Románem o Růži*.⁵⁸

Po *Příběhu o zahradě* následují *Soud krále českého (Jugement du Roi de Bohême)*, *Soud krále navarského (Jugement du Roi de Navarre)*, *Lék Štěstěny (Remède de Fortune)*,⁵⁹ *Příběh o lvu (Dit du Lion)*, *Příběh o orlu (Dit d'Alérion)*, *Přátelská útěcha (Confort d'a-*

⁵⁶ Prolog chybí v rukopisech označených jako E a H. Hoepffner, E., ed.: *Oeuvres de Guillaume de Machaut*, sv. 1, s. 52.

⁵⁷ Machaut, G. de: "Prologue", In Hoepffner, E., ed.: *Oeuvres de Guillaume de Machaut*, sv. 1, s. 1-12.

⁵⁸ Brownlee, K.: "The Poetic Œuvre of Guillaume de Machaut: The Identity of Discourse and the Discours of Identity", s. 230. In Pélner Cosman, M. - Chandler, B.: *Machaut's World: Science and Art in the Fourteenth Century*, s. 218-230.

⁵⁹ Tento *dit* obsahuje devět lyrických skladeb, které jsou považovány za normu pro jednotlivé básnické formy. Dostupný z <http://gallica.bnf.fr/themes/LitMAz6.htm>.

d'ami), *Příběh o studánce lásky* (*Le Livre de la Fontaine amoureuse*), *Pravdivý příběh* (*Voir Dit*), *Dobytí Alexandrie* (*Prise d'Alexandrie*), *Příběh o harfě* (*Dit de la Harpe*). Všechny skladby (kromě *Soudu krále českého*) jsou psány pravidelným osmislabičným veršem. S výjimkou *Soudu krále navarského* a *Příběhu o harfě* se všeobecně soudí, že jsou řazeny chronologicky podle doby svého vzniku, čemuž zhruba odpovídá rozmezí let 1340-1371.

Jednotlivými *dits* se budeme podrobněji zabývat v kapitole věnované obrazu Jana Lucemburského v díle Guillauma de Machauta a jejich vybrané části nám poslouží jako dokumentace typických znaků a postupů Machautovy tvorby.

Vypravěč

Jedním z charakteristických prvků Machautových *dits* je Vypravěč, provázející čtenáře příběhem. Postava naivního, úsměv budícího Vypravěče je nejvýraznější v díle G. Chaucera. Proto se jeho příznivci domnívali, že to byl právě Chaucer, kdo do literatury tento motiv uvedl. Četné studie ale potvrdily, že podobná postava vystupuje daleko dříve právě v díle Guillauma de Machauta. Můžeme ji později rozeznat i v díle Froissartově, Christine de Pisan, Alaina Chartiera, Pierra de Nesson, Johna Gowera a samozřejmě již zmiňovaného Geoffreyho Chaucera. Přestože Machaut tento literární typ rozvinul a propracoval, ani on nebyl jeho tvůrcem. Pokračoval pouze v tradici uplatněné už v *Románu o Růži*. Vypravěč Lorrisova díla je aktivním účastníkem a věrohodným komentátorem, se kterým sympatizujeme, neboť příběh je nám zprostředkován pouze jeho pohledem. On nastavuje normy, kterými jsou charaktery ostatních postav souzeny. Je hybnou silou příběhu, cítíme v něm autorovu autoritu i sebeidentifikaci.

Machautův přínos ve vývoji postavy Vypravěče spočívá v uplatnění vlastní osoby v konstrukci textu. V každém ze svých *dits* má Machaut - básník určitou roli, v každém naje způsob, jak zapojit sebe sama do děje a sdělit tak čtenáři nějakou drobnost ze svého života. Machaut vůbec v celé své tvorbě tíhne k sebezpozorování a autobiografii. Další jeho předností je, že ve svých *dits* dokáže spojit autentičnost Vypravěče v ich-formě s jeho vykreslením jako pozorovatele a tím vytváří odstup a zdání objektivity, tedy charakteristický znak Vypravěčů v er-formě.

Z počátku byla Machautova tendence vstoupit osobně do děje ještě málo patrná: básník se sice objevuje na scéně, ale jeho role je zatím skromná a upozaděná, děj spíše pozoruje a příležitostně komentuje, než aby do něj přímo zasahoval.

V průběhu času, snad i spolu s tím, jak se autor stával známějším a uznávanějším spisovatelem, roste i role básníka v jeho díle. V *Soudu krále českého* dochází dokonce k zdvojení básnickovy postavy. Na jedné straně vystupuje jako Vypravěč, pomáhající nalézt řešení sporu a pozorovatel zaznamenávající slova Jana Lucemburského; na druhé straně je alter – egem rytíře, který je jednou ze souzených postav. Vypravěčovy nápadné vstupy do děje i skutečnost, že příběh je *převyprávěn* tak, aby mu ostatní rozuměli, nám však ukazuje, že ačkoli jsou zde vykresleny skutečné a existující postavy (Jan Lucemburský, Guillaume de Machaut) i místa (hrad Durbuy), jde o literární stylizaci a nikoli o autentický záznam události.

Postupně se stále více básník-vypravěč objevuje na scéně jako dějová postava, která sděluje své názory sama za sebe, za nikoho se neschovává, naopak hlavní protagonista se s ní radí a svěruje se jí. Završením této proměny je básník v roli hlavní postavy, jak můžeme číst v Machautově *Pravdivém příběhu*. V tomto autobiografickém díle, napsaném přibližně v letech 1362-1365, tedy v době, kdy bylo Machautovi přes šedesát let, se básník (z části ve verších, z části v próze) vyznává ze svých skutečných citů k Peronnelle d'Armentière. Tématem je však Machautovi i láska sama o sobě, středověký ideál Vznešenosti v dámském rouše.

Machautův žák Eustache Deschamps později ve své poezii zcela volně sděluje své osobní a subjektivní názory a básníci XV. století si tento princip již vzali za svůj zcela.⁶⁰

Při pohledu na Machautovy *dits* nalezneme typického dvorského básníka píšícího kurtoazní poezii se vším, co je pro ni ve Francii 14. století charakteristické: láska je symbolem všech hodnot člověka a lidského sebepoznání, žena je zdrojem básnickovy inspirace ap. Setkáme se tu poměrně často i s tradiční kazuistikou lásky, tak jak se ve Francii pěstovala od dob A. Chapelaina a jeho *règles d'amour*.

Machaut při své tvorbě čerpal z různých literárních zdrojů od antiky po svou současnost. Lze proto jen těžko určit, která díla skutečně četl a která znal pouze díky všeobec-

⁶⁰ Calin, W.: "The Poet at the Fountain: Machaut as Narrative Poet". In Pelner Cosman, M. - Chandler, B.: *Machaut's World: Science and Art in the Fourteenth Century*, s. 177-187.

nému povědomí. Vlivy Boetia, Cicerona,⁶¹ Vincenta de Beauvais, Marsilia z Padovy a Viléma Ockhama jsou v jeho básních zřejmé. Machaut však rozhodně nebyl plagiátorem. Příkladem nám může být dlouhá pasáž v *Přátelské útěše*, vztahující se k vojenskému umění, která je inspirována Vegetiovým dílem *Epitoma institutorum rei militaris* z 5. století.⁶² Machaut ve svém díle nepřejímá v celku moderní Vegetiovu koncepci obléhací války bez bitev, ale zůstává věrný vrcholně a pozdně středověkým představám o válce vedené podle rytířských pravidel a s rozhodující bitvou jako božím soudem.

Machaut převzal z bohatého repertoáru kurtoazní poezie všechny tradiční poetické figury, z nichž nejbližší mu byla alegorie. Ve svém díle spojil antickou mytologii, středověký křesťanský symbolismus a tradice v *nové*, moderní formě. Jeho příběhy se již neodehrávají ve světě artušovských *čar*, ale ve skutečném světě, plném osobního *rozčarování*. Kromě toho převzal a rozvinul také tradiční básnické druhy: balady, *lais*, *virelais*, *rondely* aj.

Poetika

To, co z Machauta dělá výjimečného básníka, je melodičnost jeho veršů. Jedna ze středověkých definic považuje poezii za určitý druh hudby; jestliže některý středověký básník tuto definici naplňuje, pak je to bezesporu Guillaume de Machaut. Je zřejmé, že jako básník a skladatel chtěl učinit vlastní poezii co nejlíbezvučnější. Vždyť sám v *Prologu* napsal: *et musique te donra chans*.⁶³

Machaut odstranil stará schémata rytmického přednesu, zavedl rytmickou svobodu a vytvořil polyfonii. Dokázal využít eufonickou funkci rýmu do té míry, že mnohé jeho lyrické básně, komponované s rafinovaně rozloženými rýmy a s případným obměňováním jejich pořadí v různých strofách, jsou nejednou zřetelnou hrou se zvukem, s několikerými hláskovými ozvěnami. Překvapujících zvukových účinků dosahuje Machaut i střídáním rozličných metrických půdorysů v jednotlivých strofách básně. V tzv. pevných formách, jakými jsou balady, královské zpěvy, *rondely* a jiné kratší útvary, si dával obzvlášť záležet na eufonické organizaci veršů. Díky virtuózní práci se zvukem, podobně polyfonním, jaký je v jeho hudebních skladbách, je v jeho básních *slyšet* zpěv.⁶⁴ Spíše než citové efekty,

⁶¹ Machaut, G. de: "Confort d'ami". In Hoepffner, E., ed.: *Oeuvres de Guillaume de Machaut*, sv. III, s. 68, v. 1904.

⁶² Gauvard, C.: "Portrait du prince d'après l'oeuvre de Guillaume de Machaut : étude sur les idées politiques du poète". In *Actes et Colloques N° 23: Guillaume de Machaut, poète et compositeur*, s. 32.

⁶³ Machaut, G. de: "Prologue". In Hoepffner, E., ed.: *Oeuvres de Guillaume de Machaut*, sv. I, s. 2, v. 14.

⁶⁴ Felix, J.: "Guillaume de Machaut – známý neznámý". In Machaut, G. de: *Mé srdce pokorné*, s. 90.

snaží se básník - skladatel vytvořit řád. Matematické zákony vesmíru se aritmetickými a geometrickými schémata shodují s hlavními rysy polyfonní básnické, potažmo hudební kompozice.⁶⁵ Machautova balada vzniká na základě trojúhelníka, rondel je kruh v kruhu, virelai má podobu tří vzájemně propojených kruhů. Na čtyřúhelníkové straně Machautových rukopisů se zjevují zaoblené křivky světa, jemuž je triadický princip základem. Tu se vyvíjí, *formuje* struktura textu, která je analogií k pohybu celého vesmíru, planet, zvěrokruhu. Machautův rondel, označovaný jako č.14, poskytuje klíč ke své vlastní formě a zároveň i ke svému významu. Zní takto:

Ma fin est mon commencement

Et mon commencement ma fin.

Et teneure vraiment,

Ma fin est mon commencement.

Mes tiers chans trois fois seulement

Se retrograde et ainsi fin,

Ma fin est mon commencement

*Et mon commencement ma fin.*⁶⁶

Nejtypičtější formou této literárně-hudební imaginace je moteto: Jeho text je složen současně z několika úrovní, *sfér*. Vrstvení a překrývání polyfonního textu napodobuje hierarchii světa. Člověk, na úrovni své homocentrické sféry, je podřízen stejným hnutím jako vesmír; vše funguje jako mechanický orloj, ukrajující z mystického času.⁶⁷

Moderní charakter Machautovy poetiky vyzdvihla ve své studii z roku 1978 na několika příkladech Alice Plancheová.⁶⁸ Svě poznatky utřídila do čtyř skupin, které nazvala:

⁶⁵ Machaut s oblibou používal symboliku a mystiku čísel. V některých jeho skladbách mají písmena po způsobu šifer svou numerickou hodnotu. Např. *Et scez tu comment on l'apeüe ? ! XII., .V. double. .J. avec lie, / Et .VII. et IX.* Machaut, G. de: *Poésies lyriques*, (ed. Chichmaref, V.), sv. 1, s. 191, CCXII, v. 15-17.

⁶⁶ Dostupný z <http://perso.orange.fr/doublepictures/textes.htm>

⁶⁷ Poirion, D.: "Le monde imaginaire de Guillaume de Machaut". In *Actes et Colloques N° 23: Guillaume de Machaut, poète et compositeur*, s. 225.

⁶⁸ Planche, A.: "Le langage poétique de Guillaume de Machaut". In *Actes et Colloques N° 23: Guillaume de Machaut, poète et compositeur*, s. 195-214.

1. la corde et le cordier
2. le ciel des sons et la Babel des mots
3. la rosée sur la dorveille
4. le coeur mangé

První skupina obsahuje Machautovy hry se slovy, připomínající jazykolamy či dadaistické texty:

*(Manassès) ...muse, pense et se retourne
 Et sa pensee en maint tour tourne,
 Mais riens n'i vaut le retourner:
 Il li convient son cuer tourner
 Et sa pensee en autre tour,
 S'il vuet issir de ceste tour.
 Einsi pense, muse et tournoie,
 Mais il couvient qu'a ce tour noie
 Les ydoles qui bestourné
 Ont son scens et si mal tourné
 Que ja sans mort n'en tournera,
 Se sa pais a ce tour ne ra.
 Adont vers le ciel se tourna...⁶⁹*

Podobné hříčky najdeme např. v *Prologu* (v. 147-158), ve *Studánce lásky* (v. 63-65) aj.

Ve druhé skupině Plancheová uvádí příklady, v nichž Machaut řetězí substantiva, uplatňuje sílu nahromaděných slov. Znásobuje vyjmenovávání termínů patřících k jednomu lexikálnímu poli nebo stejné gramatické kategorii. Rytířské romány, ale i litanie často využívaly enumerace, ale Machaut je předčil mj. v estetickém vyznění; na mnoha místech je používá ve vrcholně esteticky exponovaných pasážích, ilustrujících např. neúprosný běh času: *Je maudis l'eure et le temps et le jour, La semaine, le lieu, le mois, l'annee ...*⁷⁰ Jiným příkladem může být *Prolog*, ve kterém Machaut vyjmenovává různé literární druhy, které pěstuje:

*A faire dis et chansonnettes,
 Pleinnes d'onneur et d'amourettes,
 Doubles hoquès et plaisans lais,
 Motès, rondiaus et virelais,
 Qu'on claimme chansons baladées,
 Complaintes, balades ebtées...⁷¹*

⁶⁹ Machaut, G. de: "Le Confort d'ami". In Hoepffner, E., ed.: *Oeuvres de Guillaume de Machaut*, sv. III, v. 1427-1439. Též Planche, A.: "Le langage poétique de Guillaume de Machaut. In *Actes et Colloques N° 23: Guillaume de Machaut, poète et compositeur*, s. 197.

⁷⁰ Machaut, G. de: *Poésies lyriques*, (ed. Chichmaref, V.), sv. I, s. 192, balada CCXIII, v. 1-2.

⁷¹ Machaut G. de: "Prologue". In Hoepffner, E., ed.: *Oeuvres de Guillaume de Machaut*, sv. I, s. 6, v. 11-16.

Nebo v *Příběhu o lvu* vypočítává země, kterými projížděl spolu se svým ochráncem Janem Lucemburským:

*Ou une guerre en Alemaingne,
En Osteriche ou en Behaingne,
En Hongarie ou en Danemarche
Ou en aucune estrange marche,
En Pruce, en Pouleinne, en Cracoe,
En Tartarie ou en Letoe,
En Lifflant ou en Lombardie,
En Atenes ou en Rommenie...*⁷²

Podobné enumerace najdeme i jinde: v *Léku Štěstěny* (v. 3919-3926, 3960-3986), *Studánce lásky* (v. 1784-1786, 2078-2081), *Příběhu o lvu* (v. 39-44, 381-389, 1445-1452) aj.

Třetí skupina zahrnuje (pro Machauta velmi typické) obrazy, které mají čtenáře pomoci líčení přírody uvést do stavu blaženosti. Vyskytuje se v nich ranní rosa (probouzející ty, již usnuli), stromy, květiny, fontány, sluneční svit ...

*La rousée par dessus la verdure
Resplendissoit
Si clerment que tout m'esbloissoit
Quant mes regars celle part guenchissoit,
Pour le soleil qui dessus reluisoit...*
...
*Lors en sa main cueilli de la rousée
Sus l'erbe vert; si l'en a arrousée
En tous les lieux de sa face esplouree
Si doucement
Que la dame qui avoit longuement
Perdu vigour, scens et entendement
Ouvri les yeux...*⁷³

Další poetismy se objevují mj. v *Příběhu o zahradě* (v. 13-14, 1199-1210), *Soudu krále navarského* (v. 5), *Léku Štěstěny* (v. 2977-2980), *Příběhu o lvu* (v. 185-188; 1017-1022) a *Studánce lásky* (v. 1554-1558).

⁷² Machaut G. de: "Le Dit du Lion". In Hoepffner, E., ed.: *Oeuvres de Guillaume de Machaut*, sv. II, s. 209-210, v. 1445-1452.

⁷³ Machaut G. de: "Jugement du roi de Bohême". In Hoepffner, E., ed.: *Oeuvres de Guillaume de Machaut*, sv. I., s. 58, v. 15-19; s. 65-66, v. 221-227.

Ve čtvrté skupině Plancheová dokazuje Machautovu snahu nakládat co nejlépe s různými klišé (*potoky slz, klíč k srdci, růže v trní, přístav radosti* aj.), které uplatňuje novým způsobem, jako osobitý *melodický* stavební prvek.

Est vrais amans li drois oisiaus de proie,

Car il ne vuet avoir pour toute joie

*Fors tout le cuer de celle ou il s'otroie.*⁷⁴

I tento prvek najdeme v celém Machautově díle, např. v *Léku Štěstěny* (v. 1534-1538; 2209; 2267-2268), *Soudu krále navarského* (v. 35-36), *Příběhu o lvu* (v. 669-672), *Přátelské útěše* (v. 3220-3224) aj.

Dílo jako odkaz

Machaut koncipoval své bohaté a různorodé dílo jako jednotné a koherentní, jako *un œuvre*. Na konci života jej utřídil a vznikla tak jakási poetická *summa*. Jeden z nejpozoruhodnějších aspektů Machautovy tvorby je právě vlastní dohled nad prepisováním a konečným uspořádáním jeho díla. Zatímco ve 13. století to byla především práce pro scriptoria, s Machautem se stala zájmem samotného autora. Nová koncepce *poeta*, užívaná, řekněme, spíše Petrarkou než starofrancouzskými spisovateli, je viditelná právě u Machauta. Vytvořil novou identitu básníka spojením starofrancouzské tradice vypravěče, podávajícího příběh v první osobě, a nové podoby profesionálního umělce, který uspořádává a vydává sbírky, kodexy.⁷⁵

Rukopisy Guillaumea de Machauta jsou samy o sobě uměleckým dílem. Už když je otevřeme, jsme okouzleni obrázky, iniciálami, grafickým zachycením hudby. To vše dává literárnímu textu výtvarný rytmus, doplňuje ho a zdůrazňuje. Symbióza literatury a hudby zde tak nabývá další dimenze a blíží se výtvarnému umění.⁷⁶

S výjimečně kompletním zachováním Machautova díla bezesporu souvisí jak patronace mnoha významných osob, kterým byly mnohé Machautovy skladby dedikovány a v jejichž

⁷⁴ Machaut G. de: "Jugement du roi de Bohême". In Hoepffner, E., ed.: *Oeuvres de Guillaume de Machaut*, sv. I., s. 98-99, v. 1097-1099.

⁷⁵ Brownlee, K.: "The Poetic *Oeuvre* of Guillaume de Machaut: The Identity of Discourse and the Discourse of Identity". In Pelner Cosman, M. - Chandler, B.: *Machaut's World: Science and Art in the Fourteenth Century*, s. 222.

⁷⁶ Nejpozoruhodnější a nekompletnější jsou miniatury a další výzdoba v rukopise A (Paris, B. N., f. fr. 1584). Ferrand, F.: "Regards sur le *Prologue* de Guillaume de Machaut". In *Actes et Colloques N° 23: Guillaume de Machaut, poète et compositeur*, s. 236.

pozůstalosti se také uchovaly, tak i pozoruhodná pečlivost autorova. V *Pravdivém příběhu*, dedikovaném Peronnelle, básník píše, že jí zasílá částečně zkompleťovaný *Voir Dit* a žádá ji, ať je na něj opatrná, neboť nemá žádný opis a *kdyby se tento ztratil*, byl by zoufalý.⁷⁷ Dalším důkazem Machautovy preciznosti nám může být popiska doplňující seznam a pořadí děl v rukopise dnes označovaném písmenem A 1584: *Vesci l'ordenance que Guillaume de Machaut vuet quil ait en son livre*.⁷⁸ V Bibliothèque Nationale je jich, různě zachovaných, uloženo ještě dalších sedm.⁷⁹

Následovníci

Pro básnickou Francii prvních Valois je Guillaume de Machaut předmětem nekonečného obdivu a tvůrcem kanonických hodnot, jež si stěží kdo troufl popírat. Ještě ve 14. století našel své pokračovatele. Především to byl jeho nejbližší žák a snad i synovec Eustache Deschamps (1346-1410?), dovršitel technických reforem *nové školy* a jejich prozaický kodifikátor v prvním francouzském traktátu o básnickém umění *L'Art de dictier et de fere chançons, balades, virelais et rondeaulx*.⁸⁰ On to byl, kdo poprvé použil slovo *poète*, básník (slovo vyhrazené dosud pouze básníkům antickým) v moderním smyslu - v souvislosti s Machautem.⁸¹ Dále to byla italská rodačka a francouzská královská básnířka Christine de Pisan (1363?-1430?), autorka drobné lyriky i rozsáhlých machautovských didakticko-moralistních a politických skladeb. Ve svém *Dit de Poissy* použila debatu líčenou Machautem v *Soudu krále českého* a její *Livre des vrais amans* nezapře inspiraci *Pravdivým příběhem*.⁸² Jean Froissart (1337-kol.1410) a Alain Chartier (1390?-po 1430) pokračovali v Machautově duchu v tradici *jugements* a *débats*.⁸³ Dílo François Villona (1430?-po 1461) je sumou lyrismu pěti století francouzské poezie, pro kterou je Machaut jedním z hlavních pramenů. Z Machautova dědictví vyrostl i Charles d'Orléans (1394-1465); jeho příkladem

⁷⁷ Williams, S. - J.: "Machaut's Self - Awareness as Author and Producer", s. 188-197. In Pelner Cosman, M. - Chandler, B.: *Machaut's World: Science and Art in the Fourteenth Century*, s. 195.

⁷⁸ *Ibid.*, s. 196.

⁷⁹ A (Paris, B. N., f. fr. 1584), B (Paris, B. N., f. fr. 1585), C (Paris, B. N., f. fr. 1586), D (Paris, B. N. f. fr. 1587), E (Paris, B. N., f. fr. 9221), F (Paris, B. N., f. fr. 22545), G (Paris, B. N., f. fr. 22546), M (Paris, B. N., f. fr. 843). <http://gallica.bnf.fr>

⁸⁰ Legarde, A. - Michard, L.: *Moyen Age. Les grands auteurs français du programme*, s. 229.

⁸¹ *Après Machaut qui tant vous a amé / Et qui estoit la fleur de toutes flours, / Noble poete et faiseur renommé, / Plus qu'Ovide vray remede d'amours, / Qui m'a nourry et fait maintes douçours. / Veüllés, tui mort, port l'onneur de celui, / Que je soie vostre loyal ami*. Brownlee, K.: "The Poetic Oeuvre of Guillaume de Machaut: The Identity of Discourse and the Discourse of Identity". In Pelner Cosman, M. - Chandler, B.: *Machaut's World: Science and Art in the Fourteenth Century*, s. 219.

⁸² Hoepffner, E., ed.: *Oeuvres de Guillaume de Machaut*, sv. I, s. VI.

⁸³ Froissartův *Dit dou bleu chevalier* je inspirován *Livre de la Fontaine amoureuse*. Legarde, A. - Michard, L.: *Moyen Age. Les grands auteurs français du programme*, s. 233.

byl, jak jsme již ukázali, ovlivněn i Chaucer, jehož *Boke of the Duchesse* nese prvky *Stu-
dánky lásky*.

Anonymní autor *Régles de seconde rhétorique* (1411-1432) se v předmluvě zmiňu-
je o několika tvůrcích, které považuje za nejlepší od dob Guillaume de Lorrise; po Philip-
povi Vitrym je to i *maistre Guillaume de Machaut, le grant rethorique de nouvelle fourme,
qui commença toutes tailles nouvelles, et les parfaits lays d'amour*.⁸⁴

Povědomí o Machautovi se nicméně začalo postupem času vytrácet. Nakonec pře-
stal být čten a v paměti přetrvaly jen názvy jeho nejznámějších děl a jeho pověst velkého
básníka a nešťastného milovníka.

V 18. století objevil opat Lebeuf jeden z Machautových rukopisů a tím se básníko-
vo dílo dostalo znovu do obecného povědomí.

⁸⁴ Langlois, E.: *Recueil des arts de seconde rhétorique*, s. 12.

Králův básník

Se fu ses clers, ans plus de trente,
Si congru ses meurs et s'entente⁸⁵

Guillaume de Machaut patřil k úzkému okruhu dvořanů v okolí českého krále Jana Lucemburského. Považoval ho nejen za člověka dbajícího o čest, slávu a statečnost, nýbrž i za člověka neobyčejně skromného a štědrého. Tyto přídomy sice patřily k tradičním ozdobám pravého rytířství a Machaut je možná připojil k ideálnímu obrazu svého chlebodárce i z vděčnosti. Přesto mu za oněch „třicet let“⁸⁶ praktického spolužití a ani za dalších bezmála třicet let po Janově smrti neproklouzlo do veršů jediné křivé slůvko – a to jistě mluví za vše. Jan Lucemburský zas možná viděl v Machautovi svědka a zvěčnitele své rytířské slávy a muže, jehož jméno získávalo zvuk jak na poli literárním, tak hudebním.

Jak jsme již uvedli, král se poprvé setkal s Machautem pravděpodobně roku na 1323 při své pouti do Rocamadouru, kde děkoval Panně Marii za vítězství u Mühldorfu. Z této cesty přijel Machaut do Čech už po boku králově jako jeho dvořan 23. června 1323. Prokazatelně tu na různých místech (mj. na Křivoklátu) pobýval do 16. října a poté, v průběhu následujících let ještě několikrát během nepříliš častých králových návratů do vlastního království. Znovu tu byl mezi 12. březnem a 10. květnem roku 1325; roku 1327 od 3. ledna asi měsíc; poté několik dní v březnu; pak od 11. dubna do 11. června; krátce kolem 17. července a pak ještě na podzim mezi 17. listopadem a 6. prosincem roku 1328; od 25. května 1329 asi týden; v srpnu 1331 projížděl s Janem Čechami z Domažlic do Prahy a odtud do Vratislavi a opět se v zde objevil mezi 6. a 13. prosincem téhož roku. Při devíti pobytech tedy Machaut v Čechách strávil pouze jedenáct měsíců a zmínky o nich jsou v jeho díle (na rozdíl od vzpomínek na Slezsko a Polsko) nepříliš početné. Od svatby Bony v červenci 1332 se už do Čech Machaut vracel (v případě, že vůbec připustíme možnost jeho návratu do Čech ještě za Janova života) velice zřídka. Pokud cestoval přímo v Janově družině skutečně až do roku 1340, pak mohl navštívit Čechy ještě v říjnu 1332, delší dobu by zde strá-

⁸⁵ Machaut, G. de: *La Prise d'Alexandrie*, (ed. Mas Latrie, L. de), s. 24, v. 785-786.

⁸⁶ ~~Vel.~~ dokazuje Černý, Machaut strávil přímo po Janově boku pravděpodobně pouze sedmáct let (1323-1340). Černý, V.: *Staročeská milostná lyrika*, s. 213.

vil od 30. července 1335 do Nového roku 1337 a téhož roku od 4. dubna do 8. července. Naposledy by tu s Janem pobýval v květnu a červnu 1339.⁸⁷

Machaut pravděpodobně neustálým trmácením s družinou Jana Lucemburského velice trpěl. S odstupem času je patrné, že na tu dobu velice rád vzpomíná; koneckonců, byla to určitě nejdobrodružnější léta jeho života. Byl osobně přítomen mnoha různým událostem, jichž dokázal obratně využít ve své tvorbě a pochlubit se jimi svému čtenáři. Z Machautových veršů je navíc zcela zřejmé, kterých událostí byl přímým svědkem a o kterých věděl pouze zprostředkovaně. Dokládají to jeho poznámky typu: „to vím dobře, to jsem sám dělal“, „dobře to vím, vždyť jsem tam byl“, „já to viděl, proto o tom svědčím“, „to jsem viděl na vlastní oči“ atd.⁸⁸ Machaut prozrazuje vše, co viděl, i tam, kde se nejedná o nic významného. Svým *je le vi* neautentizuje nikdy příhody osobně neprožité. Největší dojem na něj bezpochyby udělalo první společné tažení do Polska, neboť ho zmiňuje, a to i bez jakýchkoli souvislostí, hned ve čtyřech básních: *Příběhu o lvu*, *Přátelské útěše*, *Dobytí Alexandrie* a *Studánce lásky*. Všechny jeho ostatní zážitky z cest v Janově společnosti, snad kromě vzpomínek z Itálie, jsou daleko méně konkrétní. Machaut tu pouze naznačuje, že by bylo příliš dlouhé líčit všechny úžasné věci, které jeho pán vykonal (před Poznání, u Landau nebo před La...)⁸⁹

Četné cesty napříč Evropou zanechaly jen poměrně málo stop v Machautově literární tvorbě. Většinou pouze poznamenává, že po boku svého pána musel zakusit mnohá nebezpečí, nepohodlí a únavu. Detailní a originální popisy zemí nejsou ostatně ve středověké literatuře obvyklé, autoři chtějí většinou evokovat určitou představu, nikoli nastavit zrcadlo reality. Nesmíme také zapomínat, že ideální Machautův svět byl světem univerzálních rytířských hodnot, kde nebylo místa pro nějaký lokální kolorit. V *Přátelské útěše* se např. zmiňuje o svém pobytu na hradě Křivoklátě a o chladu, který tam panuje i v létě. Stručná připomínka předního českého královského hradu zůstává daleko za detailním a hlavně nadšeným popisem ardenského hradu Durbuy, jakožto rámce básně *Soud českého*

⁸⁷ Uvedená data se opírají o itinerář života Jana Lucemburského sestavený podle Šusta, J.: *Král cizinec*. Laichter, Praha 1939 a Spěváček, J.: *Jan Lucemburský a jeho doba*, Svoboda, Praha 1994.

⁸⁸ Na důkaz tohoto svého tvrzení Černý připomíná, že Machaut ve svých vzpomínkách zcela ignoruje data 1334 (tzn. Janovu druhou svatbu s Beatrix de Bourbon), 1337 (Janovo oslepnutí na jedno oko) či 1339 (jeho úplné oslepnutí). Pokud by byl v té době Machaut po králově boku, tvrdí Černý, pravděpodobně by tyto významné události neopomněl zaznamenat. Černý, V.: *Staročeská milostná lyrika*, s. 208-211.

⁸⁹ Zmínka o Poznání se ovšem vztahuje buď k jejímu obléhání roku 1331 (*Dobytí Alexandrie*) nebo k Janově nové výpravě do Polska a na Litvu, ukončenou 12. března 1337 poznaňskou smlouvou s králem Kazimírem. Spěváček, J.: *Jan Lucemburský a jeho doba*, s. 489 a s. 530.

krále. Stejně tak se v *Dobytí Alexandrie* (ve kterém Guillaume de Machaut barvitě evokoval pražské přijetí kyperského krále Petra Karlem IV.) zmínil o hradě, ležícím na vysoké skále nad městem, přičemž využil líčení, které odpovídá spíše tradičním schématům kurtoazní literatury a stereotypům lokálních popisů než reálné podobě Pražského hradu ve 14.století.⁹⁰ M. Nejedlý z těchto poznámek vyvozuje, že s Machautovými popisy uvnitř jednotlivých básní nelze pracovat jako s úplně spolehlivým místopisně-historickým pramenem, ale stojí za to využít jejich obecnějšího smyslu pro líčení dobové atmosféry.

Nelze si nevšimnout, že Machautovy osobní datované vzpomínky končí před rokem 1340. Vše, o čem vypráví, se vztahuje k letům 1323, snad 1327, dále pak 1329, 1330-1331 (kromě výpravy do Itálie na jaře 1331 je to na podzim i bitva u Lavy), 1336 a 1337. Černý z toho soudí, že v té době možná Machaut skončil svou českou službu a usadil se definitivně v Remeši. Pokud za pramen autenticity považuje mj. Machautovo osobní osvědčení *je le vi*, dostává se pouze k roku 1331. Následující roky mohl Machaut podle Černého trávit buď v Janově lucemburské vlasti, kde měl jako králův sekretář stále dostatek práce, nebo po boku Bony Lucemburské, o které tvrdí, že ji dobře znal, neboť *ji velmi sloužil*.⁹¹ Přímou po králově boku ho snad mohl vystřídat mladší bratr Jean, kterého můžeme za několik let spatřit i u dvora Karla Navarského.⁹²

Z třiceti let české služby, o kterých Machaut sám psal, se sice již dříve stalo realistických dvacet tři, ale nebudeme daleko od pravdy, když je ještě snížíme a budeme počítat pouze s rozmezím let 1323-1340, tedy nanejvýš sedmnácti roky. Černý však znovu poukazuje na to, že básník sice komolil místní jména a názvy, snad občas i spletl dvě události v jednu, ale nebyl vědomým mystifikátorem. Nevěří ani úvahám o stařecké zapomnětlivosti (bylo mu kolem sedmdesáti, když tyto řádky skládal) nebo snaze o výrazný a snadný verš: *Je fu ses clers, ans plus de trente, / Si congnu ses meurs et s'entente*,⁹³ jak to naznačuje Hoepffner,⁹⁴ ale zamýšlí se nad porušením vnitřní struktury verše, byť jen nepatrným, které by však mělo rozhodující vliv na jeho vyznění. Předkládá k posouzení znění, které by po-

⁹⁰ Nejedlý, M.: "Čechy a Čechové očima dvou francouzských básníků čtrnáctého století". In *Historický obzor*, roč. 9, 1998, I.-II., s. 4.

⁹¹ Machaut, G. de: *La Prise d'Alexandrie*, (ed. Mas Latrie, L. de), s. 24, v. 769.

⁹² Černý vyslovuje domněnku, že jakmile Machaut dosáhl toho, po čem po léta toužil, tedy remešského kanonikátu, dal velice rychle přednost pohodlí církevní služby, ústranní a bezpečí své pracovny, kde se mohl věnovat tolik milované hudbě i poezii, před neustálým trmácením se po boku nepokojného českého krále a svého bratra Jeana mohl do české služby prosadit s úmyslem zajistit si nástupce. Černý, V.: *Stará česká milostná lyrika*, s. 206, s. 213.

⁹³ Mas Latrie, M. L. de, ed.: *La Prise d'Alexandrie*, s. 25, v. 785-6.

⁹⁴ Hoepffner, E., ed.: *Oeuvres de Guillaume de Machaut*, sv. I, s. XIII-XIV.

tvrdilo jeho domněnky, ač si je vědom, že jeho verze porušuje osmislabičný ráz verše, což ho dělá metricky nedokonalým. Přesto si (domníváme se však, že příliš směle) Černý myslí, že Machaut by dal přednost spíše veršovému nedostatku před věcnou nepravdou a připomíná, že devítislabičných veršů má autor ve stejné skladbě více.⁹⁵

Je fu ses clers ans a plus de trente

Já byl jeho klerikem, roků je tomu více než třicet

Myslíme si však, že celá diskuse o třiceti letech služby Guillaumea de Machauta u Jana Lucemburského je možným dědictvím nepřesného čtení verše *Je fu ses clers(,) ans plus de trente* (které se traduje už od počátku 20. století) a které jej interpretuje jako "byl jsem jeho klerikem více než 30 let". Řada autorů vyloučila možnost, že Machaut sloužil Janu Lucemburskému po tak dlouhou dobu. Čtení inkriminovaného verše "byl jsem jeho klerikem před třiceti lety" tedy odpovídá skutečnosti přesněji (*Dobytí Alexandrie* vzniklo v letech 1370-1371). Spekulace o hypotetické devítislabičnosti, jak ji navrhuje Černý, se proto zdá nadbytečná. Tento výklad odpovídá i názorům, že Guillaume de Machaut nesloužil českému králi až do jeho smrti, ale odešel z přímé Janovy služby už na počátku 40. let a usadil se ve své remešské diecézi.

Zatímco v rozmezí let 1323-1340 Machaut vytvořil pouze dvě básnické skladby – *Příběh o zahradě* a *Soud českého krále*, jakýsi kurtoazní hold patronovi (obě dohromady čítají méně než 3400 veršů), pak jen v letech 1340-1342 jich napsal dvakrát tolik než za předešlých sedmnáct let – *Lék Štěstěny* (4320 veršů) a *Příběh o lvu* (2200 veršů). I tento ráhlý obrat v Machautově tvorbě si můžeme vysvětlit velkou změnou jeho životních podmínek (odchodem domů do Remeše).

Pokusil se také v duchu dobových kurtoazních tradic vytvořit (mj. i na příkladu Jana Lucemburského) portrét ideálního vládce, který by mohl být dáván za vzor rytířských a vadařských ctností. Tento ideální vládce má samozřejmě ideální vlastnosti, které z něj dělají vládce moudrého, předem dány. Jeho moudrost se projevuje straněním se hříchů, z nichž největším je pýcha. Další jeho významnou vlastností je zdrženlivost. K morální dokonalosti však potřebuje ještě další tři důležité vladařské ctnosti, kterými jsou spravedlnost, odvaha a štedrost. Je-li totiž panovník spravedlivý, může tím posílit svou moc. Za příklad Machaut dává syna Jana Lucemburského Karla, kterého nazývá *li secons Salemons*

⁹⁵ Černý, V.: *Staročeská milostná lyrika*, s. 214.

– druhým Šalamounem.⁹⁶ Odvahu může panovník prokázat zvláště válečnými činy. Ale dobrým vládcem je podle Machauta ten, kdo sice rozšiřuje svá území, tj. ten, kdo vítězí, válka však pro něj není nezbytností. Když opěvuje hrdinství českého krále Jana, považovaného za rytíře, který se nebál žádné bitvy, ukazuje na jeho příkladu, že i pro něj byla válka až poslední možností po ztroskotání diplomatických jednání a pokusů o smír. Machaut tedy ctí tradiční představu panovníka jako ochránce míru a s ním spojeného blahobytu. Poslední ze jmenovaných vladařských ctností – štědrost – má vládce prokazovat dary chudým, sirotkům a vdovám a neměl by samozřejmě zapomínat na církve ani na své okolí. Machaut věděl, že schopnost někoho obdarovat je uměním, a vládce, který je štědrosti schopen, zároveň potvrzuje i své morální kvality, a je tedy sám *obdarován* vskutku „královským srdcem“. Současně je třeba si uvědomit, že i sám Machaut patřil k lidem, kteří byli na dobrém srdci ideálního vladaře bezprostředně závislí.⁹⁷

Většina kladných rytířských vlastností, které Machaut Janovi ve svém díle přisuzuje,⁹⁸ jsou samozřejmě odrazem středověkého ideálu panovníka a rytíře; některé z nich ale skutečně nelze českému králi upřít. Mezi ty nejprokazatelnější patří právě štědrost (v Čechách spíše vnímaná jako rozhazovačnost) a snaha dosáhnout rytířské cti. Zatímco štědrost svého patrona mohl Machaut nejednou ocenit osobně s povděkem a uznáním, neboť za vše, čím se na své církevní dráze stal, vděčil intervenci svého lucemburského protektora,⁹⁹ Janovu statečnost, vojenskou ctižádostivost a smysl pro dobrodružství mohl obdivovat jen jako jemu nedosažitelnou rytířskou ctnost, neboť on sám se v *Příběhu o studánce lásky* přiznal ke statečnosti nevalné:

*Car je sui plus couars qu'uns lievres,
Et si trambloie, et goute a goute
Suoie d'effroy et de doute.
La gisoie en si petit point
Que, s'aucuns preist mon pourpoint
Ou ma sainture ou ma chemise,
Par moy n'i fust deffense mise.*

*Vždyť já jsem zbabělejší než zajíc,
třásl jsem se tedy, a kapku po kapce
jsem se potil děsem a bázni.
Ležel jsem na posteli na tak malém místě,
že kdyby mně někdo vzal můj kabátec
nebo můj pás nebo košili,
nejsem to já, kdo by mu byl bránil.*

⁹⁶ Machaut, G. de: *La Prise d'Alexandrie*, (ed. Mas Latrie, L. de), s. 31, v. 992.

⁹⁷ Gauvard, C.: "Portrait du prince d'après l'oeuvre de Guillaume de Machaut: étude sur les idées politiques du poète". In *Actes et Colloques N° 23: Guillaume de Machaut, poète et compositeur* s. 33-34.

⁹⁸ Všechny jsou vypočítány v *Soudu českého krále*, Machaut, G. de: "Jugement du roi de Bohême". In Hoepffner, E., ed.: *Oeuvres de Guillaume de Machaut*, sv. I, s. 113, v. 1476-1487.

⁹⁹ E. Hoepffner na základě A. Thomasem objevených papežských bul dokládá, že roku 1330 obdržel Machaut kanovnickou provizi verdunskou, roku 1332 arrasko a roku 1333 remešskou. Roku 1337 je Guillaume de Machaut jmenován kanovníkem remešské diecéze. Žádného vyššího úřadu se mu za dalších čtyřicet let života nepodařilo dosáhnout. Hoepffner, E., ed.: *Oeuvres de Guillaume de Machaut*, sv. I, s. XIX – XXI. O Janově štědrosti též Machaut, G. de: "Le Confort d'ami". In Hoepffner, E., ed.: *Oeuvres de Guillaume de Machaut*, sv. III, v. 2945 a n.

A o několik veršů dál už Machaut osvědčuje své úmysly zcela nerytířské:

*S'armez estoie sus les champs
Et les anemis aprochans
Vëoi pour cops departir,
Si je m'en pooie partir
Ou demourer dedens l'estour,
Foy que je doy mon creatour!
S'on me laissoit et je pouoie,
Je say bien le quel je feroie.*¹⁰⁰

*Kdybych ozbrojen stál polem
a viděl nepřátele se blížit,
aby rozdávali rány,
a mohl buď odtud utéci,
nebo zůstat v boji –
na mou víru, již jsem povinen Stvořiteli!
-kdyby mě nechali a já mohl,
vím dobře, co z toho dvojího bych udělal.*

Aby se (nejen ideální) panovník mohl plně soustředit na svoji vládu, musel mít nezbytně ve svém okolí dobré rádce. Je zajímavé a snad i paradoxní, že zatímco Machaut v *Přátelské útěše*¹⁰¹ řeší otázku jejich věku, nezabývá se téměř vůbec způsobem jejich výběru. Machautovy představy o správě státu jsou ovlivněny stylem vlády Jana Lucemburského. Ale již úspěšné správní kroky Janova syna, českého krále a římského císaře Karla IV., ukazují na archaičnost Machautových názorů. Ty se nevymykají tradiční středověké představě o rozdělení společnosti na trojí lid – církev, šlechtu v čele s panovníkem a jejich poddané – ve které má každý přesně vymezený úkol: *ty se modli, ty bojuj, ty pracuj*. V takto rozdělené společnosti to byli právě církevní hodnostáři jako Machaut, kteří často vedle plnění svých duchovních povinností vystupovali také jako rádci svého vládce. Ve středověku totiž dlouho patřili k jednomu z mála vzdělanců a nositelů vzdělanosti. Ve vrcholném a pozdním středověku se k nim díky univerzitám a městským školám začaly postupně přidávat i další vrstvy společnosti.

V souladu s Machautem prosazovaným správním stylem a samozřejmě v souladu s jeho privilegovaným postavením je také jeho postoj k finančním záležitostem státu. Odmítá odvod jakýchkoli speciálních daní, poplatků, dávek a regálů, a to i v případě ohrožení království. Panovník má být živ ze svých, tj. komorních statků, vybírání daní považuje Machaut za znak tyranie.¹⁰²

Ideál vládce a doporučené způsoby vlády, které Machaut popisuje a doporučuje k následování, jsou sice na jedné straně zastaralé, zároveň jsou však pod vlivem v té době prosazované *demokracie privilegovaných*,¹⁰³ ve které se z nedotknutelného krále stává pa-

¹⁰⁰ Machaut, G. de: "Livre de la Fontaine amoureuse". In Hoepffner, Hoepffner, E., ed.: *Oeuvres de Guillaume de Machaut*, sv. III, s. 146-148, v. 92-98 a v. 119-126. Český překlad Černý, V.: *Staročeská milostná lyrika*, s. 206-207.

¹⁰¹ Machaut, G. de: "Le Confort d'ami". In Hoepffner, E., ed.: *Oeuvres de Guillaume de Machaut*, sv. III, s. 133, v. 3759 a n.

¹⁰² *Ibid.*, s. 135, v. 3814-3815, a s. 136, v. 3819.

¹⁰³ Gauvard, C.: "Portrait du prince d'après l'oeuvre de Guillaume de Machaut: étude sur les idées politiques du poète". In *Actes et Colloques N° 23: Guillaume de Machaut, poète et compositeur*, s. 36.

novník s částečně omezenými pravomocemi, vládce přístupný dialogu s poddanými.¹⁰⁴ Tento systém správy státu by však vyžadoval fungující a stále rostoucí administrativu, která by narušila dosavadní společenskou rovnováhu, a to odmítl nejen Machaut, ale i ostatní reformátoři druhé poloviny čtrnáctého a počátku patnáctého století. Machautův odmítavý postoj k novotám však neznamenal, že by se ve svém díle zřekl obecných politických myšlenek a témat souvisejících s ideálem *reformatio regni*, neboť se, stejně jako většina šlechty a duchovenstva, cítil poškozen anglo-francouzskou válkou, rostoucí byrokratizací, příchodem nových králových rádců, inflací a zvýšením daní.

Machautův obraz vládce je skutečně úzce spjat s převratnou politickou situací prvních desetiletí stoleté války. Angažované snahy reformátorů na čas pozastavily velká teoretická pojednání i poetickou tvorbu. Ve všeobecném uvažování se znovu objevilo téma Fortuny, zahrávající si s lidským osudem. V následném odmítnutí tohoto fatalismu a v rostoucích snahách podílet se na vývoji království můžeme spatřovat první kroky směřující k humanistickým teoriím o správě státu.¹⁰⁵

Z Machautových děl, zmiňujících Jana Lucemburského, by bylo možné citovat řadu pasáží, které by na první pohled vypadaly jako povinný hold a úlitba velkému ochránci a rytíři. Podrobnějším zkoumáním se však znovu utvrdíme v přesvědčení, že mezi básníkem a jeho protektorem panovalo přátelství a důvěra, ukrytá i mezi řádky rozsáhlého Machautova díla. Díky vlivu panovnických dvorů, na nichž Machaut působil, a také díky autorům, které ovlivnil, především Froissartovi a Deschampsovi, zakotvila v západoevropské dvorské literatuře na poměrně dlouhou dobu představa o Janu Lucemburském jako ideálním vládcovi a o jeho království jako zemi idylických vztahů mezi králem a poddanými.¹⁰⁶

Naproti tomu čeští historikové, zabývající se vládou Jana Lucemburského, znali dostatečně dobře stížnosti pramenů domácí provenience, než aby vzali za bernou minci nadšenou Machautovu i Deschapsovu chválu panovníka všemi milovaného a ke všem laskavého, nemajícího žádné finanční nároky a respektujícího všechny staré svobody. Ne vždy si však uvědomovali, nakolik těsně je právě u Machauta králův portrét spjat ve své podstatě i v detailech s politickými ideami francouzských reformátorů poloviny 14. století.

¹⁰⁴ Machaut, G. de: "Le Confort d'ami". In Hoepffner, E., ed.: *Oeuvres de Guillaume de Machaut*, sv. III, s. 124, v. 3493-3504, a s. 127, v. 3574-3584.

¹⁰⁵ Gauvard, C.: "Portrait du prince d'après l'oeuvre de Guillaume de Machaut : étude sur les idées politiques du poète". In *Actes et Colloques N° 23: Guillaume de Machaut, poète et compositeur*, s. 39.

¹⁰⁶ Nejedlý, M.: "Čechy a Čechové očima dvou francouzských básníků čtrnáctého století". In *Historický obzor*, roč. 9, 1998, I.-II., s. 5.

VI.

Jan Lucemburský v díle G. de Machauta

Le Jugement dou Roy de Behaingne
Le Jugement du Roi de Bohême

Pour ce venus sui aviséement

Pour vous nommer

Un chvalier qui moult fait a amer.¹⁰⁷

*Soud českého krále*¹⁰⁸ je druhým z Machautových *dits*: čítá celkem 2079 veršů a vznikl pravděpodobně před rokem 1342, možná však ještě před rokem 1340, neboť mezi alegorickými postavami, které obklopují českého krále a zosobňují tak zároveň jeho kvality, Machaut jmenuje i *Jeunesse* (v. 1483).¹⁰⁹

Za krásného jarního rána se básník během své procházky stává svědkem rozhovoru mezi dámou a rytířem, kteří se přou o to, kdo z nich je nešťastnější: dáma, již zemřel milovaný, nebo rytíř, jehož vyvolená si zamilovala jiného? Oba by rádi spor vyřešili, a tak básník vystoupí ze svého úkrytu a navrhne jim jako nestranného soudce českého krále Jana, meškajícího právě na blízku na svém hradu Durbuy v Ardenách (v. 1365-1366). Oba dva s nabídkou souhlasí.

Portrét Jana Lucemburského, v němž se mísí objektivní skutečnosti, u Janovy osobnosti nepopíratelné, s popisem rytíře, běžným v tomto typu kurtoazní poezie, a dále i se subjektivním, obdivným Machautovým hodnocením, vypadá takto:

¹⁰⁷ Machaut, G. de: "Jugement du roi de Bohême", Hoepffner, E., ed.: *Oeuvres de Guillaume de Machaut*, sv. I, s. 106, v. 1291-1293.

¹⁰⁸ Všechny odkazy k této skladbě viz Machaut, G. de: "Jugement du roi de Bohême", Hoepffner, E., ed.: *Oeuvres de Guillaume de Machaut*, sv. I, s. 57-135.

¹⁰⁹ Tomuto tvrzení odporuje pouze rukopis M, kde text nese plný titul *Jugement dou roi de Behaingne dont Dieus ait l'amem* z jehož názvu by se dalo soudit, že vznikl až po smrti Jana Lucemburského. Hoepffner, E., ed.: *Oeuvres de Guillaume de Machaut*, sv. I, s. LIX, pp. 1.

*Pour ce venus sui aviséement
Pour vous nommer
Un chvalier qui moult fait a amer;
Car de ça mer n'a pas, ne de la mer
Plus gentil cuer, plus franc, n'a meins d'amer;*

*Car de largesse
Passe Alixandre et Hector de prouesse.
C'est li estos de toute gentillesse,
N'il ne vit pas com sers a sa richesse,
Eins ne vuet rien
Fors que l'onneur de tout le bien terrien
Et s'est plus liés, quant il peut dire: Tien
Qu'uns couvoiteus n'est de penre dou sien.*

*Dieu et l'eglise
Et loyauté aime, et si bien justise
Qu'on le claimme l'Espée de justise.
Humbles et dous et pleins de franchise
A ses amis,
Fiers et crueus contre ses anemis.
Et, a briés mos, de sens, d'onneur, de pris
En porte adès au dit des bons le pris,
Quel part qu'il veingne.*

*Et s'il avient que son anemi teingne
A son dessous, Nature li enseingne
Et ses bons cuers que pitié li en prengne.
C'est noble sorte,*

*Car Prouesse partout s'espée porte
Hardiesse le conduit et enorte
Et Largesse si li ouevre la porte
De tous les cuers.*

*A ceaus qui sont bon (je n'en met
nuls fuers)
Avec euls est com freres et sueurs,
Grans et petis, moiens et a tous fuers.*

*Sire et d'Amours
Congnoist il tous les assaus, les estours,
Les biens, les maus, les plaintes et les plours
Mieus qu'Ovides qui en sottous les
tours.*

*Et se son nom
Qui tant est bons et de noble
renom
Volez savoir, dites le moy, ou non.* ¹¹¹

*A proto přišel jsem s rozvahou,
abych vám jmenoval
rytíře, jenž velmi je hoden lásky.
Neboť z té ani z oné strany moře není
laskavějšího, přímějšího srdce,
v němž by bylo méně hořkosti.
Vždyť štědrostí
předčí Alexandra i Hektora hrdinstvím.¹¹⁰
Je ozdobou vši urozenosti
a nežije jako otrok svého bohatství,
spíš nežádá nic,
mimo čest, ze všech vojenských statků
a je veselejší, když může říci: Tu máš,
než je žádostivec, když bere z jeho
majetku.*

*Boha a církev
a čestnost miluje, a tak lne k právu,
že ho nazývají. Mečem spravedlnosti.
Pokorný a mírný je, a pln upřímnosti
vůči svým přátelům,
hrdý a krutý vůči nepřátelům.
Zkrátka a dobře, jak praví dobří,
odnáší si cenu moudrosti, cti a hodnoty,
ať kamkoli zavítá.*

*A stane-li se, že svého nepřítele
pokoří, Příroda a jeho dobré srdce
ho učí, aby se nad ním smiloval.
Toť býti ušlechtilého rodu,
neboť Hrdinkost všady nese jeho meč,
Odvaha ho vede a pobádá
a Štědrost mu otvírá bránu
všech srdcí.*

*K těm, kdo jsou dobří (nikoho z nich
nevylučuji),
s těmi je jako jsou bratři a sestry,
budtež si velcí či malí, střední, jacíkoliv.
Tak, pane, a Lásky
zná všechny útoky i boje,
slasti i boly, nářky a slzy
lépe než Ovid, jenž poznal všechny její
lsti.*

*A jestliže jeho jméno,
jež tak dobré jest a vznešené pověsti
se těší,
chcete znát, povězte mi, či snad nikoliv.*

¹¹⁰ Ve středověké literatuře můžeme často spatřit motiv tzv. *les neuf preux*: tři pohanů (Hektora, Cézara, Alexandra), tři židů (Jozua, Davida, Judy Makabejského) a tři křesťanů (Artuše, Karla Velikého a Godfroy de Bouillon). S oblibou ho využíval i Guillaume de Machaut. Huizinga, J.: *Jesen stredoveku*, s. 46.

Když král vyslechne své rádce (alegorické postavy Rozumu, Lásky, Mládí a Cti), vynese rozsudek, ve kterém dává za pravdu rytíři. Machaut, snad pro utvrzení správného rozhodnutí, znovu vypočítává Janovy kvality:

*Et li bons rois
Qui mout estoit sages en tous endrois,

Loiaus, vaillans, liberaus et adrois,
Et envers tous dous, humbles et courtois,
En moult grant joie
Estoit assis sur un tapis de soie
Et ot un clerc que nommer
ne saroie
Qui li lisoit la bataille de Troie.
Mais Hardiesse
L'acompaingnoit, et sa fille Prouesse,
Et doucement tint par la main Largesse,
Une dame de moult grant gentillesse.
S'i fu Richesse,
Amour, Biauté, Loiauté et Léesse,
Desirs, Pensers, Volenté et Noblesse,
Franchise, Honneur, Courtoisie, Juenesse.
Cil seize estoient
Avec le roy, n'onques ne s'en partoient.
Dieus et Nature ottroié li avoient
Dès qu'il fu nez; pour ce tout le servoient.¹¹²*

*A dobrý král,
jenž velmi byl moudrý ve všech ohledech,
čestný, statečný, štědrý a obratný,
a vůči všem mírný, pokorný a dvorný,
u veliké radosti
seděl na hedvábném koberci
a [po boku] měl klerika, ježž nemohu
jmenovat,
který mu četl příběhy války trojské.
Ale Odvaha
jej provázela, i dcera její. Hrdinskost,
a něžně držela za ruku Štědrost,
dámu náramné půvabnosti.
A bylo zde Bohatství,
Láska, Krása, Čestnost a Veselost,
Touha, Myšlenka, Vůle i Urozenost,
Přímost a Čest, Dvornost a Mládí.
Těch šestnáct bylo
s králem, nikdy se od něho neodlučovali.
Bůh a Příroda mu je udělili,
jakmile se narodil; a proto mu sloužili.*

Superlativy, kterými Machaut vykresluje osobnost Jana Lucemburského, jsou samozřejmě mou nadsázkou. Už to, že jednotlivé charakterové klady jsou představeny jako alegorické postavy, pouze doprovázející českého krále, má snad pozornému čtenáři napovědět, že se nejedná o vlastnosti, kterými se pyšnil (nebo měl pyšnit) pouze Jan, ale také jakýkoli jiný rytíř. Podobnou neosobní roli, kterou francouzská trubadúrská lyrika po staletí svěřovala ztělesnění Dvornosti, hraje Jan i v úloze soudce, rozhodujícího tento spor kurtoazní milostné kazuistiky. Jan Lucemburský je tedy v této básni spíše zosobněním dokonalého rytíře než reálnou osobností z masa a kostí. Je tu Machautovi ideálem panovníka, který je právě prostřednictvím svých šestnácti Ctností schopen být nejvyšší, vpravdě královskou autoritou při řešení jakéhokoli sporu, problému či krize.

¹¹¹ Machaut, G. de: "Jugement du roi de Bohême", s. 106-107, v. 1291-1330. Český překlad Černý, V.: *Staročeská milostná lyrika*, s. 188-189. Moderní překlad viz Bejblík, A. *Shakespeare a dobrá královna Anna*, s. 174-175.

¹¹² Machaut, G. de: "Jugement du roi de Bohême", s. 112-113, v. 1468-1487. Český překlad Černý, V.: *Staročeská milostná lyrika*, s. 189-190.

Soud krále českého není skládán v osmislabičných verších, jako všechny ostatní *dits*, ale jeho sylabičnost je komplikovanější. Každá sloka má 4 verše: tři první o deseti slabikách jsou mezi sebou spojeny sdruženými rýmy, čtvrtý má pouze čtyři slabiky a představuje rým nový, který je zopakován dalšími třemi desetislabičnými verši sloky následující.¹¹³ Rýmy i jednotlivé sloky jsou tak vzájemně spjaty. Pokud tuto formu Machaut už jinde nepoužívá (nepočítáme-li její modifikace v lyrických *Complaintes*), najdeme ji později u Froissarta nebo Christine de Pisan.

Soud českého krále je kategorií milostných sporů, které jsou odvozeny od starších *jeux partis*. Nejčastěji diskutovaným tématem těchto debat bylo, zda by dáma měla dát svou lásku raději klerikovi nebo rytíři.¹¹⁴ Předmět sporu je projednáván vždy dvěma ženami, z nichž jedna miluje klerika, druhá rytíře. Rozhodnuto je zpravidla na dvoře Boha Lásky, buď přímo a okamžitě Bohem samotným nebo po *soudním duelu* dvou dvorských ptáčků. Básník nejčastěji asistuje, nebo se tak alespoň zdá ve skrytu událostí. Machaut uplatnil základní princip této formy, ale představil některé její inovace a omladil ji.

Jeho básník nezůstává skrytým a nečinným pozorovatelem, sám nabízí arbitráž českého krále a oba protivníky před svého pána předvede (v. 1468 a n.). Místo Boha Lásky je to tedy Jan (skutečná a žijící osoba), který vysloví rozsudek. Alegorický prvek ustupuje do pozadí. Najdeme ho v osobách přítomných na dvoře krále Jana, ztělesňujících královu kvalitu (v. 1476-1485, znovu v. 1990-1995). Dvě hlavní postavy, dáma a rytíř jsou sice také pouhými abstrakcemi, ale osoba básníka a Jana Lucemburského dává básni zdání skutečnosti. I hrad Durbuy, kde se celý děj odehrává a který Machaut celkem výstižně a podrobně popisuje, je skutečný (v. 1379-1423).

Mezi příklady, kterými se Machaut pokusil ve čtenáři vzbudit dojem autenticity, můžeme uvést např. verše v nichž autor navodil zcela přirozeně konverzaci mezi dámou a rytířem: obě osoby se náhodou potkají, rytíř dámu pozdraví, ale ona mu neodpoví. Když se jí rytíř ptá na důvod, odvolá se na smutek, do kterého je pohroužena tak, že si nevšimla jeho milého gesta (v. 56-74). Dále je to způsob, jakým se básník sám dostává na scénu: schovaný ve křoví slyší celý rozhovor. Když vidí, že se dvojice nemůže dohodnout, rád by

¹¹³ Grafický záznam by mohl vypadat takto : a10 a10 a10 B4 – b10 b10 b10 C4 – c10 c10 c10 D4, atd.

¹¹⁴ Téma nacházíme již od dvanáctého století jak v latinských (André le Chapelaina: *l'Altercatio Phillidis et Florae*), tak francouzsky psaných dílech (*Florence et Blanche flor*, *Hueline et Aiglantine*, *Melior et Idoinne*) Hoepffner, E., ed.: *Oeuvres de Guillaume de Machaut*, sv. I, s. LXI.

jí nabídl pomoc svého pána, ale neví, jak ze svého úkrytu vystoupit, aby si nemysleli, že je indiskrétní a sledoval je (v. 1185 a n.). Náhle se k němu zatoulá pejsek doprovázející dámu (v. 1204). Svým štěkotem oba dva na básníka upozorní. Básník jej vezme do náruče, vstupuje do hovoru (v. 1216) a nabízí pomoc (v. 1265 a n.).

Jinou kvalitou, která Machauta odlišuje od jeho středověkých kolegů, je dějová i myšlenková jednota kompozice většiny jeho básní. *Román o Růži* je typickým dílem s mnoha dějovými odbočkami a vsuvkami, což je nepochybně jedním z důvodů jeho oblíbenosti. Tento trend převzali i ostatní středověcí autoři. Machaut však vůči němu zůstal více méně rezistentní. *Soud českého krále* je toho příkladem: debata mezi jednotlivými účastníky příběhu nikdy neztrácí ze zřetele svůj hlavní cíl (rozsouzení dámy a rytíře); přirozeně a logicky, bez umělého napojování, navazuje a propojuje jednotlivé části v celek. Pokud se přece jen rozhovor odkloní od tématu (otázkou je, zda zhrzený milenec má zůstat i nadále věrný ženě, která ho zradila), Machaut jej slovy Jana Lucemburského navodí zpět (v. 1923-1928).

Výběr tématu je bezesporu jedním z důvodů oblíbenosti *Soudu českého krále*. Je to jediný z Machautových *dits*, který byl opisován ještě v patnáctém století. Sám Machaut stejné téma otevřel ještě jednou v *Soudu krále navarského*. Není tedy divu, že ve všech rukopisech tento *soud* následuje hned po *Soudu krále českého*, ačkoli na něj chronologicky nenavazuje. *Soud krále navarského* je vlastně *contre-partie* prvního: Machaut v jeho počátku první *Soud* shrnuje, aby na něj ještě několikrát v průběhu druhého odkázal. V rukopisech MBE je dokonce titul *Jugement dou Roy de Navarre* doplněn ještě indikací *contre le Jugement dou Roy de Behaingne* a rukopis D dokonce oba *Soudy* spojuje v jeden.¹¹⁵

V *Soudu krále navarského* se mezi mužem a ženou znovu rozvíjí stejná debata jako v *Soudu* předchozím. Jsou zde ale patrné dva rozdíly. Oním mužem je ve druhém případě sám Guillaume de Machaut. Svoji identitu odhaluje (aniž by skryl své jméno do anagramu) hned v úvodu díla.¹¹⁶ Není tedy jen prostředníkem jako v prvním *Soudu*. Druhý rozdíl je v

¹¹⁵ *Soud krále Navarského* nemohl být napsán dříve než roku 1349, protože je zde zmiňována morová epidemie a Karel je zde vykreslen už jako panovník Navary. Tím se stal právě v roce 1349 po smrti své matky. Zdá se, že Machaut složil své dílo právě k oslavě Karlova nástupu na trůn. Mezi oběma *Soudy* vznikly nejméně další dva *dits* – *Lék Štěstěny*, jehož dobu vzniku přesně neznáme a *Příběh o Lvu* (1342). Tyto dva následují v řazení po obou *Soudech*. Hoepffner, E., ed.: *Oeuvres de Guillaume de Machaut*, sv. I, s. LXV a s. 137.

¹¹⁶ "Dame" dist cils, "foy que doy m'ame, / C'est la Guillaumes de Machaut. / Et sachiez bien qu'il ne li chaut / De rien fors que de ce qu'il chace, / Tant est entendus a sa chace. / Bien croy qi'il n'entent a nelui

konečném rozhodnutí příběhu. Rozsudek vyřčený Janem Lucemburským byl totiž častým předmětem kritiky Machautova díla, především ze strany žen.¹¹⁷ Snad právě proto se od něj Machaut pokusil distancovat tím, že ho ponechal Janovi; opačné rozhodnutí sporu v *Soudu krále navarského* svou přímou účastí naopak podpořil.

/ *Fors qu'a ses leveriers et a lui*. Machaut, G. de: "Jugement du roi de Navarre". In Hoepffner, E., ed.: *Oeuvres de Guillaume de Machaut*, sv. I, s. 156-157, v. 572-579.

¹¹⁷ *Vers les dames estes forfais*. Machaut, G. de: "Jugement du roi de Navarre". In Hoepffner, E., ed.: *Oeuvres de Guillaume de Machaut*, sv. I, s. 165, v. 811.

Le Dit dou Lyon Le Dit du Lion

Mais courte estoit leur demourée,

Car s'il sceussent une armée

Du une guerre...

Il n'alassent honneur querre¹¹⁸

2. a 3. dubna 1342¹¹⁹ se hrdinovi Machautovy básně *Příběh o lvu* (Machautovi samotnému) stane neuvěřitelná příhoda. Už delší dobu se chtěl podívat do jisté zahrady, ale v přístupu mu bránila dravá řeka. Na blízku nebyl žádný most ani brod. Probuzen ptáky, ohlašujícími příchod jara, se vydává k řece, dlouze hledá, až nakonec u břehu najde loďku bez plachty a bez vesla (v. 139-150). Vsedne do ní a loďka ho sama zaveze až k zahradě. Pln očekávání vejde mezi stromy, ale brzy, přemítaje o své lásce, zabloudí v hustém ostružiní a trní (v. 279-284). Tu najednou se na něj vrhne lev. Myslí, že je ztracen. Že už svou lásku nikdy neuvidí. Dal by vše za to, kdyby ji mohl ještě spatřit. Když své přání nahlas vysloví (v. 313), stane se něco neočekávaného. Lev se uklidní a nabídne mu svůj doprovod (v. 325-327). Nejdříve projdou divokými místy, kde je ohrožuje lítá zvěř (v. 379-406). Náhle se zahrada stane pohostinnější: na zelené louce u fontány před skvostným stanem sedí nepřehlédnutelně krásná žena (v. 453-473). Lev se jí ukloní gestem, za něž by se nemusel stydět ani ten nejdvornější nápadník. V tom všechny vyleká hrozný řev strašného zvířete (v. 599-602). Lev se vyděsí, ale žena ho něžným pohledem uklidní. Básník ji žádá o vysvětlení. Ta však zavolá starého rytíře (v. 829-830), který odpovídá místo ní (v. 853 a n.). Do zahrady, kam kdysi chodil i on, měl vždy přístup každý, kdo o to stál: milenci bez hříchu i s hříchem. Ale král, který zde vládl, tomu chtěl zabránit, a proto požádal kouzelníka, aby zahradu ochránil řekou. Žádný falešný milovník napříště beztrestně nesedne na loďku a nevstoupí do zahrady: buď se s ním převrhne loďka nebo opovážlivce ztrestá lev. Od té doby se zahradě říká *Zahrada zkoušek lásky* (v. 1778).

¹¹⁸ Machaut, G. de: "Le Dit du Lion". In Hoepffner, E., ed.: *Oeuvres de Guillaume de Machaut*, sv. II, s. 209-210, v. 1443-45, v. 1454.

¹¹⁹ Ibid., s. 160, v. 32-33.

Slova se nyní konečně ujme žena (v. 1818 a n.). To ona krmí lva a vychovává ho. Za to jí prokazuje lásku a poslušnost. Ale ostatní zvířata lvu závidí, a proto ho dráždí svým křikem a ohrožují neustálými útoky. Básník se ptá, proč tedy lva někam nezavrou. Žena odpoví (v. 2029 a n.), že pán tohoto místa si nepřál mít v zahradě žádné zdi ani věže. Nechce chránit lva před útoky; nevdá mu, že je musí snášet. Básník poděkuje za vysvětlení a rozloučí se (v. 2081-2088). Lev ho doprovodí zpět k řece a nespustí z něj oči až do chvíle, dokud bezpečně nepřistane na druhém břehu řeky. Básník se vrátí mezi své přátele a vypráví jim svoji příhodu (v. 2141-2151). Ti ho vybídnou k tomu, aby ji sepsal. Apostrofou tajemné ženy a anagramem, skrývajícím její jméno (v. 2174-2180; 2203), *Příběh o lvu* končí.

Pomineme-li výjimečně nápaditou erotickou alegorii, která tvoří kurtoazní pozadí celého příběhu, nabízí *Příběh o lvu* hned několik zajímavých námětů k úvahám. Ze všech delších básní, které nesou přesné datum přímo ve svém textu, je tato báseň nejstarší. Zdá se totiž, že vznikla v témže roce 1342, do kterého básník umístil svůj příběh.¹²⁰

Pokud to připustíme, získáme záchytný bod i pro dataci jiných Machautových děl. Ve svých rukopisných kodexech totiž řadí své *dits* až na výjimky chronologicky. Před *Příběhem o lvu* stojí prvotina *Příběh o zahradě*, dále *Soud krále českého* a *Lék Štěstěny*. Tyto tři básně jsou tedy podle všeho starší než *Příběh o lvu* a byly pravděpodobně napsány ještě před rokem 1342.

Nejzajímavější částí *Příběhu o lvu* je pro nás vyprávění starého rytíře (v. 853-1800). V něm je vykreslena celá galerie nejrozmanitějších podob středověkého milovníka: najdeme v ní milence křivopřísežné i bázlivé, falešné i ješitné, svádějící i svůdné, udatné rytíře i ničemné sedláky.

Právě k milovníkům rytířsky dvorným (v. 1345-1504), kteří dobývají svou vyvolanou válečnými úspěchy a ze svých tažení se vracejí zahrnuti slávou přímo do náručí svých dam, aniž se tu ovšem zdrží nad únosnou mez, Machaut vkládá vzpomínku na své cesty a toulky s českým králem Janem. Mezi zeměmi, vypočítanými na seznamu míst, kde mohou rytíři prokázat svou udatnost (v. 1416 a n.), poznáváme i země, které snad básník a jeho patron společně navštívili. Jediným místem, kde prokazatelně nebyli, jsou Atény.

¹²⁰ Hoepffner, E., ed.: *Oeuvres de Guillaume de Machaut*, sv. I., s. LVI.

*Mais courte estoit leur demourée,
Car s'il sceussent une armée
Ou une guerre en Alemaigne,
En Osteriche ou en Behaigne,
En Hongarie ou en Danemarche
Ou en aucune estrange marche,
En Pruce, en Pouleinne, en Cracoe,
En Tartarie ou en Letoe,
En Liffiant ou en Lombardie,
En Atenes et en Rommenie,
Ou en France ou en Angleterre,
Il y alassent honneur querre*¹²¹

*Ale krátký byl jejich pobyt,
neboť kdyby zvěděli o armádě
nebo nějaké válce v Německu,
v Rakousku nebo v Čechách,
v Uhrách nebo v Dánsku,
nebo v nějaké [jiné] cizí krajině,
v Prusku, v Polsku, v Krakovsku,
Tatarsku [= Rusku] nebo Lotyšsku,
Livoňsku nebo Lombardii,
v Athénách nebo Římsku,
nebo ve Francii nebo v Anglii,
byli by tam táhli dobývat cti*

Motiv lva, který se stane přítelem a ochráncem hrdiny, odkazuje ke starým dobrodružným příběhům i heraldickým legendám. Divoká zvířata, která jako by právě vystoupila ze starých bestiářů, představují zlé našeptávače (*lausengiers*), jak je již z kurtoazní poezie známe. Další inventář básně je středověké literatuře rovněž znám; ať je to např. kouzelná zahrada plná ptáků a květin, do které je dovoleno vstoupit jen vyvoleným, či loďka bez plachet a vesel, která sama ví, kam má plout, či neprostupný a divoký kraj, který se rozevře, aby hrdina mohl spatřit svůj idol, svůj cíl...

Je těžké přesněji určit, které z uvedených motivů a témat Machaut znal a z kterých autorů případně čerpal. Pokusil se o to např. Hoepffner. Machaut sice nikde nezmiňuje jméno Chrétiena de Troyes († 1195?), ale jména Chrétienových hrdinů se často objevují v Machautových verších a je téměř jisté, že dílo svého velkého krajana znal a četl. Všechny kouzelné prvky, které nacházíme v *Příběhu o lvu*, se alespoň částečně shodují s těmi, které použil Chrétien de Troyes ve svých dílech. Ať už to je zahrada (Ch. de Troyes ji pojmenoval *Joie de la Court*, G. de Machaut *Epreuve des fines amours*), či překážka, která má zabránit vstupu do ní (u prvního je to vzduchová hradba, u druhého dravá řeka); i téma lva jako hrdinova průvodce se objevuje v Chrétienově díle *Chevalier au lion*.¹²²

Machauta v tomto směru však nelze podezřívat z plagiátorství. Jednak byly podobné tematické výpůjčky a míchání motivů v celé středověké literatuře běžnou záležitostí (podobné prvky obsahuje i *Román o Růži*), jednak je *Příběh o lvu* přece v něčem jedinečný. Machaut měl totiž své důvody nevyžadovat po své postavě hrdinství, které můžeme

¹²¹ Machaut, G. de.: "Le Dit du Lion". In Hoepffner, E., ed.: *Oeuvres de Guillaume de Machaut*, sv. II, s. 209-210, v. 1443-1454. Český překlad Černý, V.: *Staročeská milostná lyrika*, s. 190-91.

¹²² Hoepffner, E., ed.: *Oeuvres de Guillaume de Machaut*, sv. II, s. LVIII-LIX.

najít ve starých románech z 12. století. Jeho hrdina není imaginární, jako byli rytíři Kulatého stolu; je to on sám. Sám se zjevuje na scéně ve zcela fantaskní, snové situaci; dodává jí zdání skutečnosti a věrohodnosti svou přítomností na scéně, ale především tím zcela moderním způsobem poskytuje klíč k dešifrování příběhu: autor je vypravěčem nejen jako stylistická figura, ale především jako nositel autenticity vyprávění, neboli autenticity složitě šifrovaného milostného citu.

Le Confort d'ami Le Confort d'ami

Pren garde au bon roy de Behaingne

Qui en France et en Alemaingne,

...

Ma pris et honneur conquerre.¹²³

Působení Guillaume de Machauta ve službách různých patronů jsme již v naší práci zmiňovali. Zatímco ve 20. a 30. letech se pohyboval takřka výlučně po boku Jana Lucemburského, následující desetiletí jsou v tomto směru pestřejší a zároveň i rozporuplnější. Machaut totiž jeden čas pracoval jak pro krále Karla II. Navarského, tak pro jeho pozdějšího protivníka, budoucího krále Karla V. *Soud krále navarského* (1349) a *Přátelská útěcha* (1357) řadí básníka jednoznačně k navarskému dvoru. Kolem roku 1360 však nastává (jistě i v důsledku průběhu stoleté války a spolupráce Karla Navarského s Angličany, která byla mnohými Francouzi považována za zradu) obrat a Machaut se přiklání k jeho protivníkům: korunnímu princovi Karlovi a jeho bratrovi Janovi z Berry, pro kterého píše roku 1361 *Příběh o studánci lásky*. To však neznamená, že s Karlem Navarským zřekl veškeré styky. Ještě 16. října 1361, v době, když již dlouho dlel v táboře příštího krále Karla, neváhal od Navarského přijímat dary.¹²⁴

Jak se zdá, Machaut neměl s prací pro obě zneprátelené strany žádné problémy. Ve svých básních totiž neobhájoval ani nezmiňoval politické programy jednotlivých protivníků. Spokojil se s rolí básníka, který má čtenářům podat své svědectví o výjimečnosti svých patronů a vyzdvihnout nejen jejich osobní prestiž a slávu, ale také velikost jejich dvora. Věděl totiž, že je pro své patrony stejně důležitý jako oni pro něj a že podřízený vztah protektorova básníka vůči básníkovu protektorovi se mnohdy zdá být obrácen v jeho

¹²³ Machaut, G. de: "Le Confort d'ami". In Hoepffner, E., ed.: *Oeuvres de Guillaume de Machaut*, sv. III, s. 103, v. 2923-2929.

¹²⁴ Gauvard, C.: "Portrait du prince d'après l'oeuvre de Guillaume de Machaut : étude sur les idées politiques du poète". In *Actes et Colloques N° 23: Guillaume de Machaut, poète et compositeur*, s.23. Též Nejedlý, M.: "Čechy a Čechové očima dvou francouzských básníků čtrnáctého století". In *Historický obzor*, roč. 9, 1998, I-II., s. 4.

prospěch. Příkladem mohou být právě verše určené Karlu Navarskému, ve kterých Machaut tónem zároveň přátelským i karatelským Karla kritizuje.

*Si que tu as ton creatour
Mis en oubli pour ton atour,
Pour ta grandeur, pour ta richesse,
Pour ton pooir, pour ta noblesse,
Et ne l'as mie tant servi
Qu'aies sa grace desservi.
Pour ce, biaux amis, il te monstre
De Fortune l'orrible monstre...*¹²⁵

Ne náhodou nazval Machaut své dílo určené Karlovi Navarskému *Přátelskou útěchou*. Útěchu Karel tehdy skutečně potřeboval. Byl vězněn svým tchánem, francouzským králem Janem II. Dobrým, který se obával možného spiknutí svého zetě i svého syna s normandskou aristokracií. Ta byla nepřátelsky zaměřena vůči centralizačním snahám pařížských královských rádců a stále vzrůstajícím daňovým zátěžím a navíc lpěla na svých starých výsadách, které se Jan snažil omezovat.

Spory francouzského krále s jeho synem a zetěm mají v Machautově životě díle obzvláštní důležitost. Básník byl v padesátých letech jedním z těch, kteří si mysleli, že pokud nejsou známy důvody zatčení Karla Navarského, je to proto, že žádné takové důvody neexistují. Karel Navarský byl pro něj i pro řadu dalších francouzských umělců nevinnou obětí. Machaut proto ve svém díle obhajoval nejen jeho osobu, ale také reformní hnutí, jehož zastánci považovali (možná s notnou dávkou politické naivity) právě Karla Navarského za jedinou osobnost, která by tyto ideály mohla realizovat. K podpoře *reformatio regni* i samotného Karla Navarského se Machaut rozhodl pro vykreslení obrazu českého krále a jeho království jako vzorového příkladu správy země. Ze všech Machautových skladeb, které Jana Lucemburského zmiňují, je jeho portrét v *Přátelské útěše* vůbec nejobsáhlejší.

Připomeňme si, že *Přátelskou útěchu* napsal Machaut v roce 1357, tedy poté, co francouzský král Jan II. Dobrý utrpěl pokořující porážku v bitvě u Poitiers, ve které byl navíc Angličany zajat. Báseň věnovaná stále vězněnému navarskému králi¹²⁶ je Machauto-

¹²⁵ Machaut, G. de: "Le Confort d'ami". In Hoepffner, E., ed.: *Oeuvres de Guillaume de Machaut*, sv. III., s. 66, v. 1847-1854.

¹²⁶ Karel Navarský byl zatčen 5.4.1355. Nebyl však držen v kurtoazním vězení, jak bylo v té době pro šlechtice zvykem. Byl vězněn v tvrdém žaláři, kde byl pravděpodobně také mučen. Nejedlý, M.: "Čechy a Čechové očima dvou francouzských básníků čtrnáctého století". In *Historický obzor*, roč. 9, 1998, I.-II., s. 2.

vou úvahou nad příčinami vojenského neúspěchu u Poitiers. *Blahopřej si přáteli, že ses bitvy nezúčastnil, ujistí uje Machaut vznešeného vězně. Měl bys jen jednu ze čtyř možností: zemřít, být zajat, zvítězit nebo ztratit čest.*¹²⁷ A zvítězit v této bitvě nebylo možné, neboť krále zradili jeho vlastní vojáci. Pokud jde o Jana Dobrého samotného, získal si v bitvě u Poitiers svým hrdinským chováním respekt a svým způsobem i slávu. Ve válce vedené podle rytířských pravidel totiž nebylo nejdůležitější zvítězit, ale zachovat si čest.

Přestože chování Jana II. Dobrého bylo v bitvě u Poitiers obdivuhodné, nebyla, podle Machauta, jeho předchozí vláda prosta chyb. Aby se jich vyvaroval, měl by Karel Navarrský napodobit politiku *dobrého českého krále*.

*Pren garde au bon roy de Behaingne
Qui en France et en Alemaingne,
En Savoie et en Lombardie,
En Dannemarche et en Hongarie,
En Pouleinne, en Russe, en Cracoe,
En Masouve, en Prusse, en Letoe,
Ala pris et honneur conquerre.*¹²⁸

*Dbej dobrého českého krále,
jenž do Francie i do Němec,
Savojska i Lombardie,
Dánska a Uher,
Polska, Ruska, Krakovska,
Mazovska, Pruska i Litvy,
táhl dobývati hodnoty a cti.*

Machaut vypočítává hlavní ctnosti Jana Lucemburského, které jsou zároveň i nejdůležitějšími zásadami jeho vlády: Spravedlnost, Odvahu a Štědrost. Mnohým zastáncům *reformatio regni* musel imponovat obraz českého krále jako bludného rytíře prakticky bez úřednictva a bez dvora, jenž nežádá od svých poddaných žádné peníze, naopak je plnými hrstmi rozdává to nejen chudým a sirotkům, ale samozřejmě také svému nejbližšímu okolí. Imponovat musel i poměrně nemoderní Machautův názor, že vybírání daní a s tím spojená administrativa je projevem tyranie. Sám král má podle něj používat jen prostředky, které získává z výtěžku svých vlastních (komorních) statků.

*Il donnoit fiez, joiaus et terre,
Or, argent; riens ne retenoit
Fors l'onneur; ad ce se tenoit
Et il en avoit plus que nuls.
Des bons fu li mieudres tenus.
De son bien tous li cuers me rit,*

*Rozdával léna, šperky i zem,
zlato, stříbro; nic nepodržel,
leč čest; té se držel
a měl jich více než kdokoliv jiný.
Byl pokládán za nejlepšího z dobrých.
Nad jeho výtečností celé srdce mi plesá*

¹²⁷ Nejedlý, M.: "Čechy a Čechové očima dvou francouzských básníků čtrnáctého století". In *Historický obzor*, roč. 9, 1998, I.- II., s. 3.

¹²⁸ Všechny ukázkv v této kapitole viz. Machaut, G. de: "Le Confort d'ami". In Hoepffner, E., ed.: *Oeuvres de Guillaume de Machaut*, sv. III., s. 103-109, v. 2923-3086. Český překlad Černý, V. *Staročeská milostná lyrika*, s. 191-195.

Et pour ç'aussi qu'il me nourrit.
Il ne pooit estre lassez
De donner, et s'avoit assez
Toudis, quel que part qu'il venist.
Et par ma foy, s'il avenist
Qu'il heust deus cens mille livres,
Il en fust en un jour delivres,
Qu'a gens d'armes les departoit,
Et puis sans denier se partoit.
Je le say bien, car je l'ay fait
Plus de cinquante fois de fait,
Je ne dis pas en si grant somme
Comme dessus le devise et somme,
Einsois le di par aventure.
Briefment, il n'avoit d'arhent cure
Ne riens qu'onneur ne desiroit.
La ses cuers seulement tiroit.
S'il avoit une cote grise
De drap de Pouleinne ou de Frise.
Et un cheval tant seulement,
Il li souffissoit hautement.
Il n'avoit pas tous ses aneaus,
Car souvent mangoit des naveaus,
Des feves et dou pain de soile,
D'un haran, d'une soupe a l'oile
Par deffaut de bonne viande.
Et si te respon sans demande
Qu'il n'avoit tapis ne courtine
N'autre chose qui encourtine
Son lit, eins prenoit a l'ostel
Ce qu'il trouvoit. Onques n'ot tel
Ou munde, ne si patient;
De riens n'estoit impatient.
Et s'il estoit en bonne ville
Ou en lieu pour le faire, il le
Trouvast, c'estoit tout despendu,
Tout donné et tout resoandu.
Mais il s'aisoit en sa maison
Si que mieus ne s'aisa mais hom.
Mais je te jur et te prommet
Qu'il estoit en si haut sommet
D'onneur qu'il n'avoit si haut homme
Voisin, ne l'empereur de Romme,
Que, s'il li vosist mouvoir guerre
Que faire, qu'il ne l'alast querre
Tout en milieu de son païs.
N'estoit pas de ses gens haïs,
Car chascuns l'amoit et servoit
Pour ce que bien le desservoit.

a také proto, že mne choval.
Nemohl se unavit
rozdáváním, a měl mnoho
každý den, kamkoli přišel.
A na mou věru, kdyby se bylo stalo,
že by byl měl dvě stě tisíc liber,
za jediný den byl by jich prost,
neboť bojovníkům je rozdával
a pak bez halěře odjížděl.
Vím to dobře, vždyť jsem to udělal
více než padesátkrát vskutku,
neříkám ovšem tak velkou sumu,
jako uvádím a čítám výše,
spíše to pravím podle oka.
Zkrátka o peníze nedbal
a netoužil po ničem leč po cti.
Tam pouze jej srdce táhlo.
Měl-li šedivý kabátec
z polského nebo fríského sukna
a jediného koně,
stačilo mu dokonale.
Neměl všechny své roční důchody,
vždyť často jedl vodnici,
boby a režný chléb,
slanečka, úkrop
z nedostatku náležitého jídla.
A odpovídám ti, aniž se ptáš,
že neměl koberce ani záclony,
ba nic, čím by zastřel své lože,
ale spokojoval se v domě
tím, co nalézal. Nikdy nebylo
takového na světě, ani tak trpělivého;
trpělivosti jeho nebylo konce.
A by-li v dobrém městě
nebo v místě, jež by uznal za vhodné
k tomu, vše bylo utraceno,
vše rozdáno, vše rozptýleno.
Avšak ve svém domě požíval všeho pohodlí,
takže lépe se nikdo nikdy neměl.
Ba přísahám ti a zaručuji,
že pobýval na vysokém vrcholku
cti, že nebylo tak mocného člověka
v sousedství, nevyjímaje římského císaře
- kdyby mu chtěl vyhlásit válku -,
aby jej netáhl [Jan] zapadnouti
do samého středu jeho země.
Nebyl svými lidmi nenáviděn,
neboť každý ho miloval a sloužil mu,
protože ho náležitě vyznamenával.

*Et adès si bien se chevi
Qu'onques encor signeur ne vi
Qui telle force avoir peust
Qu'en sa terre une nui geust.*

*A neustále si tak dobře vedl,
že jsem ještě nikdy nespatrił pána,
aby měl takovou moc
a v jeho zemi po dobu jediné noci ležel
polem.*

Machautův ideální obraz Jana Lucemburského a českého království nemá, jak české dějiny ukazují, přílišnou oporu v realitě. Janovo ideální království bylo francouzskému čtenáři sice podle jména povědomé, ale přesvědčit se o jeho skutečném fungování ve 14. století prakticky nemohl. České království tu tedy hraje roli spíše jakési *terre promise*, zaslíbené země.

Jan Lucemburský byl sice korunován českým králem a roku 1310 obsadil celkem bez nesnází Prahu. Ale hned od počátku se střetávala jeho prioritní snaha o posílení rodové moci (té se Čechy měly stát finanční a vojenskou oporou) s českou šlechtou, prosazující svůj nárok na spoluvládu. Prvních deset let Janova panování v českém království tak probíhalo ve znamení vzájemného soupeření. Na jeho počátku stály tzv. inaugurační diplomy (1310), kterými nový král šlechtě potvrdil její výsady, na jeho konci to byl domažlický mír (1318), ve kterém se Jan zavázal respektovat práva šlechty a v podstatě rezignoval na aktivní vnitřní politiku v českých zemích. Ani tím se ale českému lidu příliš nezavděčil, neboť, jak píše Petr Žitavský, příliš často *k Rýnu se vrací král, vak plný nyní si veze stříbra*. ... *Dnes všichni hle, musíme sloužit hrabství lucemburskému.*¹²⁹ Celá situace tedy pro Jana nebyla tak snadná, jak ji v následujících verších popisuje Machaut.

*Que fist il premiers en Behaingne?
Que qui s'en loe ou qui s'en plaingne,
Par force d'armes et d'amis
En subjection les a mis,
Comment qu'il li fussent rebelle
Tuit, mais il gaaigna la querelle
Et maintes fois se combati,
Dont maint grant orgueil abati.*

*Co udělal nejprve v Čechách?
Ať se komukoliv líbilo, nebo nelíbilo,
silou válečnou a s pomocí přátel
je podrobil,
ač se mu vzpirali
všichni, však on vyhrál zápas
a častokrát zápolil
srážeje mnohou velkou pýchu.*

Reálné události popsané v následujících pasážích, Janovo vítězství u Esslingenu (1316),¹³⁰ jeho tažení do Bavor, vítězství u Mühldorfu (1322),¹³¹ zajištění vévody Jindřicha Habsburského a jeho první uvěznění na Křivoklátě (říjen-prosinec 1322) se nepochybně odehrávaly

¹²⁹ Zbraslavská kronika, kniha II, kap. XIV, s. 347.

¹³⁰ Zbraslavská kronika, kniha I, kap. CXXVII, s. 301. Též Spěvacek, J.: *Jan Lucemburský a jeho doba (1296-1346)*, s. 245.

¹³¹ Zbraslavská kronika, kniha I, kniha II, kap. XI, s. 334-335. Též Spěvacek, J.: *Jan Lucemburský a jeho doba (1296-1346)*, s. 320-323.

ještě bez Machautovy přítomnosti. I proto je zde snad básník tak stručný. V době druhého vévodova uvěznění (únor - září 1323)¹³² ovšem Machaut osobně vstupuje na scénu. Neopomene o tom učinit v textu poznámku svým *je le vi*, kterým bude i nadále běžně potvrzovat autenticitu svých záznamů. Rázem se v textu objevují i subjektivní detaily: „zima i v létě“, která panoval na Křivoklátě;¹³³ konkrétní čísla výkupného a jmenování územních zisků (mj. pro Čechy tak významného Chebska), které Jan dostal od císaře za pomoc v mühldorfské bitvě, od Habsburků za vévodovo propuštění v září 1323 apod. Následující popsané cesty na Moravu, tažení do Polska aj. probíhaly již za Machautovy účasti a pro svou autenticitu, stvrzovanou častým *je le vi*, mohou být pokládány za cenný literárně-historický pramen, jako tzv. *cestovní poezie*.¹³⁴

*Après se vint a Esselingne,
Une ville qu'est en Duringne,
La l'ordre ot de chevalerie
Et a moult noble compaignie
Se combatit par tel maniere
Eu milieu d'une grant riviere
Que l'eaue en fu vermeille et teinte
Un demi lieue d'enseinte.
Mais ses annemis desconfit
A s'onneur et a son prafit.
De la s'en ala en Baiviere
Et a desploie baniere
Et compaignie noble et riche
Desconfit le duc d'Osteriche.
Mais il le prist par la ventaille
A force dedens la bataille
Et le mena a Bruguelis,
Son chastel, ou n'a fleur de lis,
Car il y a fait froit en esté.
Bien le say, car j'y ay esté.
Li rois se dut loer de Mars,
Var il en ot cent mille mars
Et pluseurs forteresses bonnes
Qui de Behaingne sont les bonnes.*

*Potom přitřhl k Esselingen,
městu, jež je v Durýnsku,
tam dosáhl řádu rytířského
a s převznešenou družinou
zápasil takovým způsobem
uprostřed velké řeky,
že její voda se zbarvila do ruda
na půl míle obvodu.
Však své nepřátele porazil
ke své cti a prospěchu.
Odtud táhl do Bavor,
rozvinul korouhev
a porazil vznešenou a bohatou družinu
vévody Rakouského.
Chopil ho za dolní část přílby
silou uprostřed bitvy
a odvedl ho na Křivoklát,
svůj hrad, kde není liliových květů,
neboť je tam zima i v létě.
Vím to dobře, vždyť jsem tam byl.
Král musí být vděčen bohu Martovi,
neboť získal na tom sto tisíc marků
a řadu dobrých pevností,
jež jsou vraty země České.*

¹³² Rakouský vévoda Jindřich byl na čestné slovo propuštěn z křivoklátského vězení 25. prosince 1322, aby se do něj 24. února 1323 opět dobrovolně vrátil. *Zbraslavská kronika*, kniha II, kap. XII, s. 336. Též Spěváček, J.: *Jan Lucemburský a jeho doba (1296-1346)*, s. 328-329.

¹³³ Na Křivoklát Jan Lucemburský s Guillaumem de Machautem přijeli v červenci 1323. *Zbraslavská kronika*, kniha II, kap. XII, s. 339.

¹³⁴ Termín M. Nejedlého. Nejedlý, M.: „Poezie Eustacha Deschampse jako historický pramen 14. století“, *Český časopis historický*, roč. 96, 1/1998, s. 67.

Další vylíčené osudy krále Jana a jeho básníka zavádějí čtenáře do šesti východních zemí: Polska, Ruska, Krakovska, Mazovska, Pruska a Lotyšska. Machautova paměť je tu po 30 letech časového odstupu poměrně přesná (vlekoucí se spor o Vratislav s Boleslavem Lehnickým spadá do let 1327-1329, litevské tažení i s násilným pokřtěním 6000 pohanů do začátku roku 1329 atd.)¹³⁵ Dlouhý popis vítězných tažení Jana Lucemburského tu měl ve francouzských očích ostře kontrastovat s dlouhou sérií ponižujících porážek, které Francie v polovině 14. století utrpěla. Jistě i svými vojenskými vítězstvími se měl Jan Lucemburský zdát vzorem úspěšného a silného vládce.

*De la s'en ala en Pouleinne
Et la conquist a moult grant peinne.
Aussi conquist il Breselau
Qui estoit le duc Boselau,
Et treize dus qui tout hommage
Li firent, par son vasselage.
Je le vi, pour ce le tesmong.
Car partout en seray tesmong.
Bien dis ans roys s'en
appella.
Et puis il s'en ala de la
Droit en roiaume de Cracoe
Et par les glaces en Letoe.
Crestienner fist en une ville
Des mescreans plus de sis mille.
Li lieus avoit nom Medouagale.
Et ne tien pas que ce soit fable,
Qu'encor prist il quatre fortresses
Qui dou pais furent maistresses:
Xedyctain et Gedemine,
Geguse, Aukahana; et si ne
Demoura la homme ne fame
Qui ne predist le corps et l'ame,
Ne riens qui demourast en vie,
Maugré le can de Tartarie
A qui Letoe est tributaire.
Et encor leur fist tel contraire*

*Odtud šel do Polska
a dobyl ho s velmi velkou námahou.
Také se zmocnil Vratislavě,
jež byla vévody Boleslava,
a třinácti knížat, kteří mu
holdovali pro jeho válečnou zdatnost.
Viděl jsem to, proto o tom svědčím,
ba všude vydám toho svědectví.
Dobře deset let zval se jeho [tj. Polska]
králem.
A potom odtáhl odtud
přímo do Království krakovského
a sněhy a ledy na Litvu.
Pokřtít dal v jednom městě
přes šest tisíc nevěřících.
To místo se jmenovalo Medelwangen.
A neměj za to, že by šlo o bajku,
neboť se dále zmocnil čtyř pevností,
jež ovládají zemi:
Xedyctainu [?] a Gedyminu [?],
Geguse [?], Aukahanu [?]¹³⁶; a tak
tam nezbylo muže ani ženy,
aby nepřišli o tělo i duši,
a nic, co by zůstalo naživu,
navzdor tatarskému chánovi,
jemuž je Litva poplatná.
A takové jim ještě způsobil protivenství,*

¹³⁵ Další viz Spěvák, J.: *Jan Lucemburský a jeho doba (1296-1346)*, s. 417-419 a s. 443-451.

¹³⁶ Černý při překládání pravděpodobně neznal níže uvedenou polskou studii z roku 1929. Machaut sice zkomolil názvy všech čtyř litevských hradů, ale ne natolik, aby je nebylo možné poznat: *Gedemine* není, jak uvádí Puymaigre, Gdansk (Gedenum), ale Gedymin, litevský kníže a hlavní Janův protivník, potažmo jeho sídlo - *castra Gedymini*; *Xedyctain* je hrad Sisditen u Medelvagenu (Medwiagola); *Geguse* je dnes již nepatrná osada Gieguze v okolí Batek; *Aukahana* je Oukaym, dnešní Zakajmy v témže kraji. Podrobný výzkum provedl Stanisław Zajaczkowski ve své práci "Wilhelm de Machaut i jeho wiadomości do dziejów Polski i Litwy w 14. w.". In *Kwartalnik historyczny*, s. 217-228.

*Qu'il leur gasta plus de pais
Qu'il n'a de Bruges a Paris;
Car presens fui a ceste feste,
Je le vi des yeus de ma teste.
Puis fu il par deus fois en Prusse
A moult grant honneur, et en Russe.*

*že jim poničil víc země,
než je z Brug do Paříže;
Byl jsem totiž přítomen tomuto veselí,
viděl jsem to na své vlastní oči.
Pak byl podvakrát v Prusku
s velikou ctí, a v Rusku.*

Počátkem 30. let se Janovi podařilo rozšířit své panství i do severní Itálie, kam byl snad přitahován i památkou svého otce. V listopadu 1330 přijal nabídku panování nad Brescií, která se cítila ohrožena svými sousedy – Veronou, Mantovou a Tridentem. Tento Janův krok vzbudil značný rozruch, neboť Brescia byla propapežská a Jan vstupoval na italskou půdu ve jménu ochrany zájmů císaře. Císař osobně mu však žádné podobné oprávnění nedal. Jan se ale příliš nerozpakoval, neboť v možném usmíření italských měst podporujících buď papeže (guelfové) nebo císaře (ghibellini) viděl nejen možnost vzrůstu osobní slávy, ale také vykonání užitečného díla pro celé křesťanstvo. Do Parmy, Reggia, Modeny a Pavie opravdu přišel na jaře roku 1331 jako *paciator*. Spěváček soudí, že nešlo pouze o neuvážené dobrodružství, motivované kořistnictvím, jak se někteří historikové domnívali, ale o promyšlený pokus rozšířit základnu moci dynastie Lucemburků tak, aby se posílil její vliv vůči české šlechtě i římskému králi a současně se otevřely nové cesty pro získání římské koruny.¹³⁷

*Après conquest en Lombardie
Parme, Rege, Mode, Pavie
Et jusques a douze citez.
On scet bien que c'est veritez.
Il fu sirez de Pietrecent
Et de Luques, mais plus de cent,
Voire de mil, tout a un sible,
L'appelloient le roy paisible.*

*Potom dobyl v Lombardii
Parmu, Reggio, Modenu, Pavii
a plných dvanáct měst.
Je dobře povědomo, že je to pravda.
Byl pánem Pietrocenta
a Luccy, ale víc než sto,
ba než tisíc, jedním dechem
zvali jej králem míru.*

Další události jmenované v následujícím výčtu jsou uváděny bez přílišných podobností (např. bitva u Lávy 1331, u Landavy 1336 ap.) i bez autentického *je le vi*. Černý z toho usuzuje, že Guillaume de Machaut nebyl již těmto událostem osobně přítomen.

*Que fist il devant Basenouve,
A Senouain et a Lendouve
Et devant La ou fu li Hongres*

*Co dokázal před Poznání,
u Senouainu a u Landau
a před La, kde stál Uher*

¹³⁷ Spěváček, J.: *Jan Lucemburský a jeho doba (1296-1346)*, s. 478-485, s. 505-509.

*A cent mille hommes (c'est li nombres)
Trop fist de choses merueilleuses,
Apertes, sages, perilleuses.
Se toutes les voloie dire,
Je ne les te porroie lire
Ou compter en jour et demi.
Et si n'ot onques annemi
Qu'il ne chastiast par tel guise
Que l'onneur en avoit acquise.*

*se sto tisíci muži (tot' pravý počet),
- úžasných věcí vykonal nadmíru,
obratných, moudrých, nebezpečných.
Kdybych je chtěl vypovědět všechny,
nemohl bych ti je přečíst
nebo vypočíst za půldruhého dne.
Však neměl nikdy nepřítele,
aby ho neztrestal takovým způsobem,
že tím nabył cti.*

Pasáž, která je v *Přátelské útěše* věnovaná Janovu synovi Karlu IV. ukazuje zřetelně rozdílný pohled západních a českých historiografů na osobu Jana Lucemburského. Zatímco v českých dobových pramenech je líčen jako král *cizinec*, Jan *Lucemburský*, který Čechám nikdy nepřivykl a ze svého království jen tyl,¹³⁸ pohled z druhé strany ukazuje Jeana *de Bohême* jako zkušeného diplomata a válečníka, který po celé Evropě důsledně vystupoval jako král *český* a svými diplomatickými, politickými i vojenskými úspěchy připravil svému synovi cestu k zisku římské koruny.

*Mais einsois qu'il finast sa vie
Par scens, par armes,
par maistríe
Fist que roy, duc, marquis
et conte
Fist son fil, qui a droit le conte
Et le fist signeur de l'empire.
De li ne pense plus a dire
Fors qu'il a richesse a son
ouès.
Si que, biaux amis, se tu vues
Bien retenir ceste lesson,
Au cuer t'en sera dous le son.
De se qu'il fist dessa le Rin
Me tais, car maint bon pelerin,
Maint chevalier et mainte dame
Scevent qu'il n'i ot point de blame.*

*Ale dříve než skončil svůj život,
dokázal rozmyslem, silou vojenskou
a důvtipem
učinit králem, vévodou, markýzem
a hrabětem
svého syna, jenž to má za své právo,
a udělal jej pánem Říše.
O něm [tj. o synu] se nemíním více šířit,
krom toho, že má bohatství podle své
potřeby.
Tak, milý příteli, chceš-li si
dobře zapamatovat toto poučení,
zvuk ten bude sladký tvému srdci.
O tom, co vykonal z této strany Rýna,
pomlčím, vždyť mnohý dobrý poutník,
rytíř mnohý i mnohá dáma
vědí, že tam neměl nejmenší hany.*

Mnoho autorů, mj. Paris, Hoepffner i Černý¹³⁹ věnují značnou pozornost luštění a smyslu anagramu, který je ve verších *Přátelské útěchy* ukryt. Na anagram upozorňuje sám básník už na počátku knihy, ve verších 29-40, kde zároveň poskytuje klíč k jeho vyluštění: když

¹³⁸ *Zbraslavská kronika*, kniha II, kap. XIV, s. 347; kap. XVII, s. 351-352; aj.

¹³⁹ Hoepffner, E., ed.: *Oeuvres de Guillaume de Machaut*, sv. III, s. XVII. Černý, V.: *Staročeská milostná lyrika*, s. 195.

škrtneme slovo *quant* z prvního verše a písmeno *e* z druhého, můžeme z písmen dvojverší 3968 a 3969 sestavit slova: Guillaume de Machaut a Charles roi de Navarre. Potíže uvedení autoři nenacházejí ani tak v obtížnosti rozluštění anagramu, ale spíš v přesné interpretaci míst a událostí, o kterých se v jeho okolí píše:

*Mais qui vorra savoir sans faille
Nos deus noms, et sans controuvaile,
Vesci comment on les sera:
Quant **ma dame chevauchera,**
Elle ira diner a **Glurvost**
Droit en la maison le prevost.
C'est une villette en l'Empire,
Qui n'est gueres dou Bourget pire.
La trouveras qui te dira
Mon nom.*¹⁴⁰

*Ale bude-li kdo chtít neomylně zvědět
naše dvě jména, a to beze lži,
doví se jich takto:
Až moje paní vyjde koňmo,
zajede obědvat do Glurvostu
přímo do domu proboštova.
je to městečko v Říši,
není o nic horší než Bourget.
Tam najdeš, kdo ti poví
mé jméno.*

¹⁴⁰ Machaut, G. de: "Le Confort d'ami". In Hoepffner, E., ed.: *Oeuvres de Guillaume de Machaut*, sv. III., v. 3965-3974. Český překlad Černý, V.: *Staročeská milostná lyrika*, s. 196.

Dit de la Fontaine Amoureuse

Livre de la Fontaine amoureuse

Avec le bon roy de Behaingne,
Dont Dieus ait l'ame en sa compaigne! ¹⁴¹

Rozsáhlé veršované dílo *Příběh o studánce lásky* složil Machaut pravděpodobně roku 1360 nebo 1361, a to pro mladšího bratra francouzského korunního prince Karla, Jana z Berry. Jan z Berry se po boku svého otce, krále Jana II. Dobrého, zúčastnil bitvy u Poitiers (1356), která měla být francouzskou odvetou za potupnou porážku u Kresčaku (1346). Nejen že se odvěta nekonala, ale porážka byla ještě potupnější: král Jan II. Dobrý byl Angličany zajat. Eduard III. ho převezl do londýnského, pravda *kurtoazního*, vězení. Zodpovědnost za řízení země tak měli jeho synové, především nejstarší, Karel (budoucí král Karel V.). Ale ani jeho bratr Jan nezůstal nečinný. Dostal na starost správu území na jih od řeky Loiry, kde prokázal nejen svůj státnický um, ale současně i dostatek touhy po osobní moci a bohatství. Bohatý ovšem skutečně byl. Díky tomu mohl být i jedním z nejvýznamnějších mecenášů a sběratelů umění. Při otcově propuštění z anglického zajetí se stal jedním z rukojmích, které si král Eduard III. vymínil jako záruku, že Francie dodrží po propuštění krále své závazky a zaplatí výkupné. Jan z Berry do Londýna cestoval nerad, neboť byly náhle ohroženy jeho trpělivě budované pozice v království a neboť to znamenalo i odloučení od jeho manželky - Jany z Armagnacu.

V tomto tíživém okamžiku Guillaume de Machaut přispěchal věnovat nešťastnému vévodovi svůj *Příběh o studánce lásky*. Ten vlastně rekapituluje celou historii: zamilovaný šlechtic je nucen vypravit se navzdory hlasu svého srdce jako rukojmí do nepřátelské Anglie a – navzdory obavám o ztrátu srdce své vyvolené a moci i majetku – se šťastně vrací zpět. „A říkáš, že tvé utrpení pramení z obav, že se už nikdy nevrátíš do Francie a budeš zapomenut...“ ¹⁴² píše tu Machaut o vévodových pocitech v těžké chvíli. Šťastný konec *Příběhu o studánce lásky* se nakonec vyplnil i ve skutečnosti. Jan z Berry zasvětil po ná-

¹⁴¹ Machaut, G. de: "Le Livre de la Fontaine amoureuse". In Hoepffner, E., ed.: *Oeuvres de Guillaume de Machaut*, sv. III, v. 143-144.

¹⁴² Nejedlý, M.: *Fortuny kolo vrtkavé*, s. 21.

vratu domů svůj život horečné činnosti, která jakoby byla reakcí na prožité obavy z ústupu ze slávy a ze zapomenutí. V závěru tohoto díla připojil Machaut anagram odhalující skutečnost, že celé dílo bylo složeno právě pro vévodu z Berry. A i zde využil příležitosti znovu připomenout hrdinské činy Jana Lucemburského a povzbudit tak jeho vnuka před nedobrovolnou cestou na Britské ostrovy. V samém závěru čteme zmínku o darech a penězích, které Machaut od vévody z Berry obdržel. Básník choval ke všem potomkům českého krále Jana pochopitelné sympatie, a tak se zdá, že finanční výnos z této básně nebyl tím hlavním, s čím při jejím psaní počítal. Spíše byla báseň výrazem skutečných sympatií k vnukovi svého pána, se kterým na svých cestách sice tolik protrpěl, ale na něhož vzpomíná s láskou a nostalgií:

*Et comment que je soie clers
Rudes, nices et malapers,
S'ay je esté, par mes deus fois,
Et tele place aucune fois
Avec le bon roy de Behaingne,
Dont Dieus ait l'ame en sa compaigne!
Que maugré mien hardis estoie,
Car il n'i avoit lieu ne voie,
Ne destour ou fuir sceusse,
Si couvenoit que hardis fusse.
Car le païs m'estoit sauvage
Et ne savoie le langage,
Et s'estoie certainement
Dalès lui plus seurement
Que long de li, se m'i tenoie,
Pour ce qu'ailleurs aler n'osoie,
Qu'on ne me tenist pour espie.¹⁴³*

*A ačkoliv jsem klerik
nevědomý, hloupý a všetečný,
přece jsem se octl, při sám Bůh a má čest,
na takovém místě jednou
s dobrým českým králem,
jehož duši mějž Bůh ve své družině,
že proti své vůli byl jsem statečný,
neboť nebylo místa, ani cesty,
ani ústraní, kam bych byl dovedl utéci;
i bylo nutné, abych byl statečný.
Neboť kraj byl divoký
a [jeho] řeč jsem neznal
a byl jsem jistotně
po jeho boku ve větším bezpečí
než daleko od něho, i držel jsem se ho,
protože jít jinak jsem se neodvažoval,
abych nebyl pokládán za špeha.*

¹⁴³ Machaut, G. de.: "Livre de la Fontaine amoureuse". In Hoepffner, E., ed.: *Oeuvres de Guillaume de Machaut*, sv. III, s. 148, v. 139-155. Český překlad Černý, V.: *Staročeská milostná lyrika*, s. 198.

La prise d'Alexandre **L**a prise d'Alexandrie

Ne, depuis le temps Charlemeinne
Ne fu homs, c' est chose certainne
Qui fust en tous cas plus parfait
En honneurs, en dis et en fais. ¹⁴⁴

Machautova skladba *Dobytí Alexandrie*, čítající 8887 veršů, je jakousi rýmovanou kronikou života kyperského krále Petra z Lusignan, kterému byla i připsána.

Kyperský král Petr I. (de Lusignan) se v polovině 60. let zasazoval o svolání křížové výpravy proti muslimům a vydal se za tímto účelem v letech 1363-1364 propagovat svou myšlenku k avignonské kurii i k významným evropským dvorům (do Itálie, Francie, Anglie, Německa, Čech, Polska a Rakouska). Tuto Petrovu cestu i následnou křížovou výpravu popsal Guillaume de Machaut, který na mnoha místech příběhu využil svých vzpomínek z doby, kdy byl, před *více než třiceti lety*, sekretářem Jana Lucemburského, a neopomněl ještě po tak dlouhé době vydávat tehdy již dvacet let zesnulého krále za vzor panovnických a rytířských ctností, *prvního muže od dob Karla Velikého*.

Petrova cesta začala ve Francii, na dvoře vnuka Jana Lucemburského, krále Jana II. Dobrého. Jeho manželkou byla Bona Lucemburská, Janova dcera. Manželovy korunovace francouzským králem (1350) se však nedožila; zemřela roku 1349.

*Li roys Jehans dont Dieus ait l'ame,
Ot espousé la milleur dame
Quon peust trouver en ce monde.
Car d'orgueil estoit pure et monde
Et son quan que nature donne
De bien : ce fu ma dame Bonne.
Bien le say, car moult la servi;
Mais onques si bonne ne vi.
Fille yert dou bon roy de Behaingne
Qui fist son sil roy d'Alemaigne*

*Král Jan, Bůh měj jeho duši,
vzal si za ženu nejlepší dámu,
jakou by bylo možno nalézt na tomto světě.
Neboť byla prosta pýchy
a poznala vše, co příroda udílí
dobrého : byla to má paní Bona.
Vím to dobře, vždyť jsem jí velmi sloužil;
nikdy už tak dobrou jsem nepoznal.
Byla dcerou dobrého českého krále,
který udělal svého syna králem německým*

¹⁴⁴ Machaut, G. de: *La Prise d'Alexandrie*, (ed. Mas Latrie, L. de), s. 24-25, v. 781-784.

*Et empereur par sa vaillance
Et par son scens et sa prudence,
Tout maugré Loys de Baiviere,
Qui adont empereres yere;
Car de l'empire l'a desmis
Par force d'armes et d'amis.
Cils Behaingnons, dont je vous conte,
N'ot pareil duc, ne roy, ne conte;*

*Ne, depuis le temps Charlemeinne,
Ne fu homs, c'est chose certainne,
Qui fust en tous cas plus parfait
En honneurs, en dis et en fais.
Je fu ses clers, ans plus de XXX,
Si congnu ses meurs et s'entente,
S'onneur, son bien, sa gentillesse,
Son hardiment et sa largesse,
Car j'etoie ses secretaires,
en trestous ses plus gros affaires.
S'en puis parler plus clerement
Que maint autre, et plus proprement.¹⁴⁶*

*a císařem svou statečností
a rozmyslem a obezřetností,
navzdor Ludviku Bavorskému,
jenž byl tehdy císařem;
toho totiž z císařství sesadil
mocí zbrani i přátel.
Ten Čech, o kterém vám vyprávím,
neměl sobě rovna vévody,
ani krále,
ani hraběte;*

*ani od dob Karla Velikého
nebylo muže, toť věc jistá,
jenž by byl ve všem všudy dokonalejší
ctí, výroky i skutky.
Byl jsem jeho klerikem víc než třicet let,¹⁴⁵
poznal jsem jeho mrav i mysl,
jeho čest, výbornost, ušlechtilost,
odvahu i jeho štědrost,
neboť jsem byl jeho tajemníkem
ve všech jeho nejvýznamnějších záležitostech.
A mohu tedy o něm mluvit jasněji
než mnohý druhý, a vhodněji.*

Z Francie zamířil kyperský král přes Německo do Čech, na dvůr Karla IV. Přijel sem koncem srpna 1364, aby ke svolání křížové výpravy přemluvil i císaře. Císař Karel vzácného hosta přijal na Pražském hradě, štědře jej obdaroval, na jeho počest nechal vystrojit okázalou hostinu a nechal se s ním dokonce vymalovat na jedné z ostatkových scén na Karlštejně.¹⁴⁷ Machaut sám se sice pražských jednání nezúčastnil,¹⁴⁸ ale to mu nezabránilo, aby tu vedle nelíčeného obdivu k synovi svého někdejšího protektora uplatnil své zkušenosti z dřívější české služby.

*Au IXe jour se partirent
Et leur voie et chemin preirent
Tout droit a Prague, une cité
Qui est de grant auctorité.
Li empereres y demeure*

*Devátého dne vyjeli
a cestu svou zaměřili
rovnou do Prahy, města,
které je velké závažnosti.
Císař tam bydlí,*

¹⁴⁵ Pravděpodobně chybný překlad; k tomu zde na s. 47.

¹⁴⁶ Machaut, G. de: *La Prise d'Alexandrie*, (ed. Mas Latrie, L. de), s. 24-25, v. 763-792. Český překlad Černý, V.: *Staročeská milostná lyrika*, s. 198-200.

¹⁴⁷ *A byl tam přijat s takovými poctami / s nevídanou okázalostí a nádherou / že od dob svatého Ludvíka / jenž se vrátil z Tuniska do Francie / a přeplul rozbouřené moře / nebyl žádný král nikde tak slavnostně uvítán.* Machaut, G.: *Prise d'Alexandrie*. Český překlad Nejedlý, M.: *Fortuny kolo vrtkavé*, s. 343.

¹⁴⁸ Machauta vedla k sepsání básně o Petru Lusignanovi jeho smrt (byl zavražděn kyperskou šlechtou). O přibězích, které Petr prožil, se Machaut dozvídal od různých rytířů a úředníků, kteří přicházeli do Francie. Hlavními svědky mu byli královští komorníci Bermond de la Voulte a Perceval de Cologne a někteří družiníci krále Jana Lucemburského, které si, díky jejich bojovnosti, kyperský král převedl pod svůj prapor. Jireček, K.: "Guillaume de Machaut, sekretář krále Jana Lucemburského", In *Časopis českého muzea*, 1878, s. 85.

*Que Dieux aime, prise et honneur
Qu'on ne tient pas qu'en tout le monde
Ait prince où tant de bien habunde.
Et c'est ses propres heritages.*

.....

*Pais a mis par toute Alemaigne,
En Osteriche et en Behaingne,
En Misce, en Baiviere, en Hongrie,
Jusques es marches de Russie,
En Morave, en Prusce, en Cracoe,
Voire, par Dieu, jusque en l'Estoe,
Au meins jusques en Ranquenite,
Qui n'est mie chose petite;*

*En Poulainne et en Poumerelle
En Brandebourc, c'est chose belle,
Qu'on y porte, par saint Germain,
Seurement l'or en la main;
Et je vi que nuls n'i savoit
Aler, se grant conduit n'avoit.
Son pais de XVI journées
A acreu, longuestet léés...¹⁵⁰*

*kterého Bůh miluje, váží si a daří ctí,
že se má za to, že na celém světě
není knížete, který by tak oplýval dobrem.
A je to jeho vlastní dědictví.*

¹⁴⁹

.....

*Obnovil mír v celém Německu,
v Rakousku a v Čechách,
Míšni, Bavorsku, Uhrách,
až po hraniční marky Ruské,
na Moravě, v Prusku, Krakovsku,
ba, u Boha, až v Litevsku,
přinejmenším až v Ragnitu,
což není věc nikterak malá,

v Polsku a Pomořanech,
Braniborsku, toť krásná věc,
že tam lze nést, při sám svatý Germain,
zlato bezpečně v ruce.
A já jsem viděl, že si nikdo netroufal
tam jít, neměl-li velký průvod
Svou zemi o šestnáct dní cesty
rozšířil do déle i šire...*

Karel IV. navrhl, na základě setkání s kyperským králem, poradu o možném křižáckém tažení v Krakově. Zúčastnili se jí kromě Karla a Petra i král polský, král uherský a vybraná říšská knížata. V Krakově slíbili všichni tři králové Petrovi pomoc. Karel IV. slíbil mimo jiné shromáždit říšské kurfiřty a napsat dopis papeži s žádostí o podporu výpravy. Machaut chválil jeho horlivost, ale ve skutečnosti tím končilo veškeré Karlovo snažení.¹⁵¹ Společná křižová výprava se nakonec nekonala.

¹⁴⁹ Dne devátého vyrazili / a cesta je pak vedla k cíli / do Prahy, města, které všem / je úctyhodné významem. / Císař tu totiž domovem je / a tomu sám Bůh tolik přeje, / že nenajdete na světě / movitějšího knížete. / A to jen z vlastních zásluh tyje. / Klidný, moudrý, rozvážný je. / Sémě zaseté císařem / tak obšťastňuje celou zem. / Chci připomenout jeho žití, / neb dobré je v mysli ho míti. / Na celé zemi nenajdeš / člověka moudřejšího, věř, / kterého lidé zblázka, zdáli / by druhým Šalamounem zvali. Bejblík, A.: *Shakespeare a dobrá královna Anna*, s. 166-167.

¹⁵⁰ Tyto a následující verše viz Machaut, G. de: *La Prise d'Alexandrie*, (ed. Mas Latrie, L. de), s. 30-47, v. 975-983, v. 1034 – 1049, v. 1368- 1377, v. 1510-1532, v. 4912-4916. Český překlad Černý, V.: *Staročeská milostná lyrika*, s. 200-204.

¹⁵¹ Philippe de Mézières, kancléř Petra I. a autor autobiografického *Snu starého poutníka*, byl přece jen střízlivější. Bez okolků napsal, že pokud šlo o křižovou výpravu, obdržel Petr z Lusignan od Karla IV. „spoustu krásných slov, ale ve skutečnosti skoro nic“. *Starý poutník* byl sice nevyhlášeným idealistou, ale jako zběhlý diplomat postřehl, že český král a římský císař zastihuje okázalými radovánkami, nákladnými turnaji a lesklými dary své osobní rozpaky a politické kalkulace. Na srdci mu totiž vždy ležely v první řadě mocenské zájmy vlastní dynastie. Se shromážděním vojska, obětováním rodových majetků a s osobním vyplutím do Svaté země Karel opravdu příliš nepočítal. Nejedlý, M.: *Fortuny kolo vrtkavé*, s. 343.

Machaut v následující pasáži popisuje Petrovu cestu z Prahy do Krakova. Není ani třeba znát podrobně mapu Polska, aby bylo jasné, že se nejedná o trasu, kterou zvolil kyperský král v roce 1364, ale o tu, kterou kdysi sám Machaut absolvoval s Janem Lucemburským,¹⁵² a o níž se zmiňoval již v *Přátelské útěše*.

*Ce fait, de Prague se partirent.
Or diray quel chemin il firent.
Parmi Behaingne chevauchierent
Trois journées et puis alerent
A Bresselau, à Liguenisse,
A Nuistat, à Suedenisse;
Costen, Calix, Buton, Glagouve
Passerent, et par Basenouve.
De lá en Cracoe arriverent,
Où les roys dessus dis trouverent*

*Vyřídívše to, vyjeli z Prahy.
Povím nyní, jakou cestu podnikli.
Přes Čechy brali se koňmo
tři dny, načež přijeli
do Vratislavě, do Lehnice,
do Neustadtu [Prudniku], do Svidníku;
Gostýn, Kališ, Bytom, Hlohov
minuli a Poznaň;
odtud přibyli do Krakova,
kde zastihli výše zmíněné krále*

A znovu: když Machaut mluví o cestě Petra de Lusignan z Vídně do Benátek, rozeznáváme podle jejího popisu (přes nesmírná pohoří, dvě soutěsky, Taurské Alpy, Korutany, Julsko) spíše trasu z Řezna do Itálie, tedy jedinou Machautovi známou cestu, kterou sám projel, když následoval Jana v srpnu roku 1330 z Francie do Řezna a dále.

*Or deviseray son chemin
Par escript en ce parchemin.
Il s'en ala en Quarateinne,
Une duché qui est procheinne
Des montaingnes de Lombardie.
Et, par ma foy, je ne croy mie
Qu'il ait oũ monde entierement
Si fort pais, car vraiment
On y entre par II destrois
Qui sont rostes, longs et estrois;
Grans montaingnes a tout entour,
Et maint chastel et mainte tour,
Qu'on ne porroit miner ne prendre
Tant bien y sceust on entendre,
Les II perilleuses montaingnes*

*Ted' vyličím jeho cestu
písemně na tomto pergamenu.
Odjel do Korutanska,
vévodství, jež leží blízko
hor Lombardských.
A, na mou věru, nevěřím vůbec,
že by na celém světě byl
kraj tak drsný, neboť vskutku
vstupuje se do něho dvěma soutěskami,
jež jsou srázné, dlouhé a úzké.
Velké hory jsou kol dokola
a mnohý hrad a mnohá věž,
takže by nebylo lze zničit nebo vzít,
rozuměj si tomu kdo sebelíp,
obě nebezpečné hory,*

¹⁵² Návštěva Vratislavi se vztahuje k rokům 1327, 1329 a snad i k roku 1331, kdy se zde znovu objevil Jan se svým vojskem, když se kolem 19. října vracel ze svého druhého tažení Velkopolskem; jména Lehnice, Svidník, Bytom a Neustadt (Prudník) se pojí opět k letům 1327 a 1329 a k jednání s novými many; naproti tomu Hlohov a Poznaň poznal Machaut až roku 1331, kdy je Jan oblehl a dobyl, stejně tak Gostýn i Kališ, kam tu dobou pronikli němečtí řádoví křižáci, Janem podporovaní. Černý, V.: *Staročeská milostná lyrika*, s. 211-212.

*Qui sont arides et brehaingnes.
Le Taure et Joure passa;
Et puis son chemin trespasa
Par le païs et la contrée
Dou patriarche d'Aquilée.
Lombardie laissa à destre
Et tint le chamin à senestre
Toudis en costiant la mer...*

*které jsou vyprahlé a neplodné.
Přešel Taury a hory Julské.
A pak v své cestě pokračoval
zemí a krajinou
patriarchy akvilejského.
Lombardii nechal po pravici
a držel se vlevo
po vše dny, táhna podél moře...*

Petr se vydal do Benátek, aniž čekal na potvrzení příslibu zmiňovaných panovníků. Sem přijel 11. listopadu 1364, pronajal si místní loďstvo a po nezbytných přípravách vyplul do Alexandrie. 10. října 1365 v čele kyperského, rhodézského a francouzského rytířstva město napadl. Ale přesila Saracénů donutila křížáky hned druhý den k ústupu. Petr je přemlouval, ať zůstanou a ohrožené město neopouštějí, a sliboval jim, že se brzy dostaví pomoc a posílá ze všech koutů Evropy:

*Et que feront ceuls de Venise,
Ceuls de Gennes, ceuls d'Alemaingne,
De France, d'Escosse, d'Espaingne,
Ceuls de Behaingne et de Hongrie?¹⁵³*

Zkrátka všichni, kdo mají v těle čest. Dokonce i rytíři z Brna. Brno je tu ale jistě zmiňováno jen jako náhodný příklad, proto, že stojí v rýmové pozici. Machaut si Brno dobře pamatoval, neboť v něm s králem Janem několik týdnů pobýval při své první návštěvě Čech.

*Et qui seroit à Pampelune,
A Bruges, à Gant ou à Brune
Se deveroit il venir ci...¹⁵⁴*

*I kdo by byl v Pamploně,
Bruggách, Gantu nebo Brně,
byl by povinen se sem dostavit...*

Z vojenského hlediska šlo v Alexandrii o bezvýznamnou epizodu, protože křížáci město udrželi jen několik dní. Stačili je ovšem vydrancovat, zmasakrovat část obyvatel, ale hned při příchodu muslimských posil se stáhli. To však kronikářům a literátům nebránilo v oslavě jejich hrdinských činů, považovaných za počátek drtivého nástupu proti nevěřícím.¹⁵⁵

¹⁵³ Machaut, G. de: *La Prise d'Alexandrie*, (ed. Mas Latrie, L. de), s. 105.

¹⁵⁴ Machaut, G. de: *La Prise d'Alexandrie*, (ed. Mas Latrie, L. de), v. 3472-3474. , Český překlad Černý, V.: *Staročeská milostná lyrika*, s. 203.

¹⁵⁵ Nejedlý, M.: *Fortuny kolo vrtkavé*, s. 49-50.

Závěrečné verše, které v obleženém hradě pronáší Jean Pâté (autentická postava z vojenských tažení Jana Lucemburského), přinášejí i svědectví o jakémsi osobním krédu českého krále Jana. V kontextu jeho života působí mimořádně autenticky:

*Et s'oy dire, en Alemaingne,
Au noble et bon roy de Behaingne
C'uns sires doit en toute terre
Estre à son dessus pour la guerre
Et à son dessous au tournoy.*¹⁵⁶

*Slyšel jsem v Německu říkat
vznešeného a dobrého českého krále,
že velmož má v kterékoliv zemi
překonat sebe sama, běží-li o válku,
však neostýchat se sestoupit pod svou
úroveň, jde-li o pouhý turnaj.*

¹⁵⁶ Machaut, G. de: *La Prise d'Alexandrie*, (ed. Mas Latrie, L. de), v. 4912-4916. Český překlad Černý, V.: *Staročeská milostná lyrika*, s. 203-204.

VII.

Báseň jako historický pramen

Machautově tvorbě nalezneme řadu nejrůznějších informací o životě v Čechách, jejich dvorském prostředí, okolí krále ap., které stojí za to využít jako historický pramen. Historiografie označuje tyto prameny za *vlastní literární díla, nebo aktuální díla básnická a prozaická*. Musí

k nim ovšem přistupovat s jistou opatrností a rozvahou. Není možné považovat literární dílo za přesný popis reality. Aby historik mohl s pramenem vůbec pracovat a mohl ho interpretovat, musí si v první řadě uvědomit, jakou roli básník ve středověké společnosti, v našem případě ve dvorském prostředí, hrál, tzn. jaké bylo jeho společenské postavení, jaké zastával názory, v jakém prostředí se pohyboval, pro koho psal, jaký byl motiv jeho tvorby, zda jeho dílo nějak ovlivnilo současníky, jaké měl k takovému ovlivnění prostředky, z jakých pramenů čerpal apod. Dále je třeba respektovat žánr díla, jeho rétorickou a poetickou stylizaci, seznámit se s pravidly a zvyklostmi autorovy tvorby, s literární tradicí, na kterou navazuje a která z něho vychází.

Machaut se hlásil k tradičním postupům a tématům kurtoazního lyrismu, jehož hlavními náměty byly, jak je později definoval E. Deschamps, „boj, láska, žena a rytířství“. Jaká však byla funkce této poezie?¹⁵⁷ M. Nejedlý upozorňuje na to, že literární vědci v této souvislosti stále častěji nabádají k opatrnosti před snahou vysvětlit za všech okolností středověkou literaturu historií. Ukazuje se, že zejména v poezii nelze za každou cenu hledat „historickou realitu“, a to ani v konkrétně popisovaných událostech, které by, alespoň v imaginaci básníků, měly vysvětlovat soudobé politické nebo sociální klima.

Dvorské prostředí je dnes považováno za ideální terén pro studium vztahů mezi literárními díly a středověkou společností. Právě proto se literární vědci a historikové společně zamýšlejí nad dvorskou literaturou, počínaje díly trubadúrů 12. století a konče proto-

¹⁵⁷ Diskuse se soustředí zejména kolem známé teze formulované Eduardem Wechslerem, Erichem Köhlerem a R. Howardem Blochem, podle níž jsou vztahy mezi dámou a zamilovaným mladíkem v kurtoazní poezii paralelou vztahů mezi feudálním pánem a vazalem. Nejedlý, M.: "Poezie Eustacha Deschampse jako historický pramen 14. století". In *Český časopis historický*, roč. 96, 1/1998, s. 26-71.

humanistickými dvorskými básníky 15. století. G. Duby a E. Köhler dokázali například díky společnému interdisciplinárnímu literárně-historickému bádání vysvětlit roli mladších synů aristokratických rodů a drobné šlechty při konstituování kurtoazní ideologie a literatury. Za adekvátní je považován přístup, nazvaný D. Poirionem „polohistorický pololiterární“, vedoucí k obohacení našich znalostí kulturní historie. Není pochyb o tom, že realita společnosti je jedna věc a obraz, který si o sobě společnost vytváří, je věc jiná. Může mezi nimi být i značný rozdíl. Těžko však budeme popírat jejich vzájemnou souvislost. Stejně jako může realita působit na představy, je jimi také více či méně ovlivňována.

V mnoha dílech pozdně středověkých básníků zaznívá hrdost na celoživotní službu královskému rodu a hlavně vědomí nezastupitelnosti role, již básník na dvoře hraje. Jedná se o roli morálního a politického rádce, důvěrníka, *přítele*. Toto postavení manifestoval např. Guillaume de Machaut ve skladbě *Přátelská útěcha*, představující Jana Lucemburského jako ideálního panovníka. I Eustache Deschamps se zhostil zmíněné role v mnoha skladbách, mimo jiné také v *Lay de Plour*, kde pod vlivem svého učitele znovu velebil českého krále jako vzor všech vládců.¹⁵⁸

Někteří literární vědci a historikové měli občas tendenci líčit kariéru dvorských básníků Machautova, Deschampsova nebo Froissartova typu *bezzásadovou honbu za mecenáši a protektory*. Neuvědomili si však, že i panovníci a mocní aristokraté této doby potřebovali básníky (aby je vzdělali, ukojili jejich zvědavost, pobavili je a zanechali budoucím generacím oslavu jejich činů). Právě tento poslední aspekt nabýval časem na důležitosti, literát byl chápán jako garant paměti. Četné narážky v dílech dvorských básníků svědčí o tom, že si byli své úlohy i svého vlivu vědomi.

Básník si tedy kladl podobně didaktické cíle jako velká část tehdejší historiografie. Zbývá zamyslet se nad problémem, jak, případně jakou měrou se postupy středověké historiografie transformovaly do poezie. Srovnání s *Velkými francouzskými kronikami* a dílem Jeana Froissarta umožňuje pochopit rozdíl mezi popisem stejných historických událostí z pera dějepisců a básníků. Je jasně patrné, že básníci si byli vědomi specifických možností poezie. Stručně evokování faktů osvětlovali radami a kritikami, důraz kladli na estetizaci událostí, ale také na pobavení čtenáře. Didaktické úsilí při evokaci historických událostí je patrné i v díle Guillaumea de Machauta; např. při popisování osoby Jana Lucemburského

¹⁵⁸ Raynaud, G., ed.: *Oeuvres complètes d'Eustache Deschamps*, sv. 2, s. 306-314, v. 177-206.

stojí za jeho konkrétním obrazem zřetelná Machautova snaha popsat ho jako ideálního panovníka v obecném smyslu. Tomu odpovídají i zvolené stylistické prostředky, například hyperbolická líčení kladných vlastností, hrdinských činů ap. Čtenář (král nebo šlechtic) se mohl v Machautově díle poučit z úspěchů a chyb velkých mužů minulosti, tedy nejen Jana Lucemburského, ale i Alexandra Velikého, Caesara, krále Artuše nebo Karla Velikého.

Stejně tak při popisování geografických a etnografických reálií nelze spatřovat v líčení středověkých básníků spolehlivý pramen pro zkoumání cizích zemí a národů. Líčení těchto cizokrajných míst stojí mnohdy na pomezí atraktivní, exotické, pro čtenáře poutavé literární fikce; subjektivně vybrané skutečnosti mají za cíl podtrhnout autenticitu vyprávění.

Například při líčení měst se uplatňoval archetypální rytířský pohled velmi zřetelně. Město bylo bohatým, ale rytířskému světu cizím prostorem. Typickým literárním obrazem byl proto rytíř směřující k dominantnímu, nepřístupnému hradu, chráněnému mořem nebo divokou řekou a představujícím viditelnou suverénní moc. Naproti tomu město bylo vykresleno jako hektické místo, sídlo všeho nového a nepředvídatelného, za možný ráj i past. Představovalo pokušení k snadnému a slastnému spočinutí i odpočinku, a právě tím bylo zároveň i místem nepřátelským každému pravému rytíři, jehož posláním nebylo spočinutí, ale cesta, nikoli odpočinek, ale boj.

V tomto úhlu je třeba vidět i Machautovo zachycení českých reálií. Při jejich studiu si musíme uvědomit, že byly psány pro francouzského čtenáře, pro kterého líčení českých (a dalších *východních*) zemí bylo zcela exotickou četbou, a jako takové byly vnímány a snad i redigovány. Proto není možné chápat je jako zcela spolehlivý pramen.

Právě výzkum pramenů, jako je *cestovní poezie*, pomáhá upřesňovat otázky, jež může historik položit i prozaickým textům středověkých cestovatelů. V budoucnu bude například vhodné sledovat, jak se snažili autoři těchto zpráv podpořit autentičnost svých svědectví, jakých argumentů a jaké strategie používali, aby nemohli být obviněni ze lži. Užitečné také bude zajímat se blíže o to, k jakým citátům se uchýlovali, aby dodali svým slovům větší váhu, a také ověřovat, zda údajná empirická pozorování v textu nejsou ve skutečnosti poplatná starým klišé a topoi. Studium středověké poezie konečně může přispět k poznání nejrůznějších motivů, jež vedly cestovatele k sepsání zážitků a jež jsou téměř stejně rozmanité jako motivy vlastního cestování.

Při studiu středověké literatury je třeba využít všech hraničních oborů, které se dané tematiky dotýkají, a neuzavírat se pouze do čistě literárněvědných nebo historiografických schémat. Naším tématem literárně-historických a současně francouzsko-českých vztahů ve 14. století se podobně zabýval v této kapitole citovaný M. Nejedlý. Čeští historici dosud využívali hlavně diplomatických pramenů a kronik, aniž se příliš zaobírali zmínkami v ostatní literární tvorbě. Chybí totiž soupis četných "bohemik" ve francouzské literatuře té doby, který by hledání zjednodušil. Nejedlý však podotýká, že toho není třeba litovat. Z metodologického hlediska by bylo totiž právě sestavení mechanického katalogu „bohemik“ v tomto druhu pramenů nepřijatelné. Z kontextu vytržené pasáže by nás poučily např. o tom, že francouzské čtenáře této doby rozhořčovali čeští rytíři, notoricky porušující pravidla turnajů, že se pohoršovali nad uvolněnými mravy českých děv, že s obavami sledovali na obloze přelet českých strašidel a že se zatajeným dechem prožívali upálení českého krále Saracény před pražskými hradbami. Naše poznání dějin 14. století by to nikam neposunulo a v konečném důsledku by to vedlo ke zpochybnění výpovědní hodnoty těchto pramenů, respektive k jejich degradaci na ilustrativní kuriozitu. Perspektiva by se změnila, pokud bychom se zamysleli nad několika namátkou formulovanými otázkami. Jaký je vlastně historický kontext vzniku těchto textů a jaké bylo postavení jejich autorů v dobové společnosti? Jakému konkrétnímu prostředí byly určeny, případně kdo byl jejich objednavatelem? Jakou úlohu mají bohemikální motivy v těchto literárních dílech vzhledem k jejich žánru? Reagují sledovaná díla bezprostředně na aktuální ideovou a politickou situaci a do jaké míry jsou poplatná konvenčním prvkům? Poskytovaly tyto texty o Čechách a jejich panovnicích jiný obraz než oficiální historiografie a rozlišoval opravdu středověký čtenář nebo posluchač například mezi kronikou a románem?

Dílo Guillaumea de Machauta je možné považovat za českou historiografií prozatím nevyužitý pramen. Bylo by možné namítnout, že Machaut je citován prakticky ve všech monografiích o Janu Lucemburském nebo o Karlu IV. Problém je v tom, že se u nás houževnatě udržoval právě výše popsany mylný názor, podle něhož „část Machautova díla může sloužit jako historický dokument o vládě Jana Lucemburského“. Od Machauta se očekává hlavně „svědectví“ o králi Janovi, jeho básně jsou chápány jako veršované „zážitky a vzpomínky“. Nejde ani tolik o to, že tento poněkud úzký přístup k Machautově poezii nedovoluje plně využít její mimořádnou výpovědní hodnotu jako historického pramene. Závažnější je, že v českých monografiích o Janovi Lucemburském stále stejné verše, bohužel

stále stejně nešetrně vytržené z kontextu básníkovy díla a evropské kurtoazní literatury, pouze ilustrují dobrodužnou povahu tohoto českého krále. Stranou zůstává otázka, pro koho Machaut psal, komu a čemu měla sloužit idealizace českého krále a jeho země, jakými žánrovými pravidly se při psaní řídil, na jakou literární tradici navazoval a hlavně, co z ní přebíral. Pokusy našich historiků využít Machauta jako pramene k českým dějinám se prozatím omezily na rozbor veršů, kde je explicitně řeč o králi Janovi, o Praze nebo o Křivoklátě. Bez zhodnocení celé básníkovy tvorby a bez respektování jejího specifického charakteru vedly k dosti diskutabilním výsledkům. Více než kde jinde se právě v Machautově díle nabízí společný interdisciplinární přístup nejen literárních vědců a historiků, ale také kulturologů, muzikologů aj. Celé *machautovské* bádání by pak dostalo úplně nový rozměr. Teprve citlivé prostudování celého Machautova složitého díla a jeho posouzení v kontextu evropské středověké literatury, hudební tvorby a politických i společenských změn pak umožní nejen českým medievalistům odpovědět na otázku, zda a jak mohou verše tohoto básníka přispět k poznání osobnosti Jana Lucemburského a jeho vlády v Čechách.¹⁵⁹ Práce shrnující interdisciplinární pohled na Machautovu tvorbu však v českém prostředí dosud chybí.

¹⁵⁹ Nejedlý, M.: "Poezie Eustacha Deschampe jako historický pramen 14. století", *Český časopis historický*, roč. 96, 1/1998, s. 26-71.

Závěr

 naší práci jsme se pokusili především o objektivní představení pramenů k české anabázi Guillaumea de Machauta a Jana Lucemburského, sekundární literatury k dané problematice a obecně prezentovaného historického a literárního kontextu, do něhož oba protagonisté, král i jeho básník, vstoupili ve Francii, v Čechách i jinde v Evropě na počátku 14. století. Současně jsme se snažili podtrhnout v kontextu českém poměrně přehlížený fakt, že oba, jak král, tak básník, patřili, každý po svém, v rámci evropského mocenského, respektive literárního kolbiště k nejsilnějším a nejpozoruhodnějším osobnostem. Význam Guillaumea de Machauta byl dlouho zejména francouzskou medievalistikou podceňován; literární historici dokonce označovali Machautovy verše za formalistní a epigonské. Interdisciplinární přístup uplatněný na jeho dílo však naznačuje, že mimořádný ohlas, který mělo za života autora, byl oprávněný; že mimořádně citlivě reflektovalo nejen soudobé historické a společenské dění, ale současně bylo i zrcadlem ojediněle všestranné, ne-li ještě zcela humanistické, tak jistě výrazně humánní, citlivé a tvůrčí osobnosti.

Postava Jana Lucemburského, dlouho v českých zemích hodnocená prizmatem králecizince jako slabá a nectná (neboť nečeská !?), vystupuje v Machautově autentickém zahraničním pramenu zcela opačně: jako osobnost *česká*, která zásadně na všech svých vojenských i diplomatických misích po Evropě užívala jména Jean de Bohême, nikoli de Luxembourg, a důsledně hájila zájmy českého království; jako osobnost *silná*, která patřila od svého útlého mládí k nejvýznamnějším hráčům na politické scéně Evropy, která mohla být i pro Francii, zcela demoralizovanou válečnými nezdary a rozloženou nástupnickými spory, vzorem úspěšného panovníka; a konečně jako osobnost s rytířskou *ctí* v těle, ano osobnost *nečesky* dobrodružná a nestálá, nicméně vynikající svou odvahou, diplomatickými schopnostmi a osobní (neboť rytířskou) skromností. Jistěže některá superlativní hodnocení krále z pera králova osobního tajemníka bylo třeba posuzovat s opatrností; nicméně pozitivní obraz Jana Lucemburského natolik v Machautově díle kontrastuje s obecně zažitým českým obrazem prvního Lucemburka na českém trůnu, že stálo za to podrobit oba obrazy nové konfrontaci. Taková konfrontace by ovšem nebyla možná bez komplexnější-

ho, interdisciplinárního pohledu obecněhistorického, historiografického, literárněhistorického a metodologického. Naše diplomová práce si nekladla za cíl dohlédnout až na obzor takového komplexního vidění. Chtěla spíše zřetelným způsobem představit všechny výchozí body a úhly takového pohledu, který by mohl Jana Lucemburského spatřit v objektivním, nerozostřeném a národní historickou mytologií nezaneseném zorném poli. Literární dílo Guillaumea de Machauta nám k tomu bylo jak nepominutelným pramenem, tak vzrušujícím námětem.

Résumé

Poète de son roi où Roi de son poète

Jean de Bohême dans l'œuvre de son secrétaire

Guillaume de Machaut

Guillaume de Machaut, figure française majeure du XIVe siècle dans le domaine des lettres comme dans celui de la musique. Auteur d'une œuvre importante d'inspiration courtoise et romanesque, dernier « musicien – poète », est né à Machault près de Reims vers 1300. Après une formation de clerc, il entre, en 1323, au service de Jean de Luxembourg, et il suit son protecteur dans ses campagnes militaires et ses voyages à travers toute l'Europe, participant à sa vie fastueuse et aventureuse. Cinq de ses œuvres témoignent de son activité auprès de ce roi de Bohême: *Le Dit du Lion* (1342), *Le Jugement du roi de Bohême* (vers 1340; dédié au roi Jean de Luxembourg), *Le Confort d'ami* (1357; dédié au roi Charles de Navarre), *La Fontaine amoureuse* (1360-1362; dédiée au duc Jean de Berry), et *La Prise d'Alexandrie* (1370-1371; dédiée au roi de Chypre, Pierre de Lusignan). Tout en continuant à servir le roi de Bohême jusqu'à environ 1340, Machaut est pourvu d'un canonicat en 1335 dans des fonctions de chanoine à Reims, obtenues grâce à l'intercession du *bon roi de Bohême* auprès du pape Jean XXII. Entre 1337 et 1340 il s'installe à Reims où il commence à écrire, à édifier son œuvre poétique et musical, mais il ne renonce pas à se déplacer selon les besoins de ses charges officielles. Guillaume de Machaut, après la mort du roi de Bohême, entre au service de sa fille Bonne de Luxembourg, épouse de Jean de Normandie, futur roi de France Jean le Bon. À la mort de celle-ci, en 1349, Guillaume trouve un nouveau protecteur en la personne du jeune roi de Navarre, Charles, alors âgé de dix-huit ans. Il est assez paradoxal que Guillaume ait su concilier le service de ce prince intrigant, allié des Anglais, avec les amitiés qu'il a toujours conservées à la cour de France. Pour le fils du roi de France (Jean le Bon), Jean de Berry, qui dut partir en outre-manche comme otage, Machaut écrit la *Fontaine amoureuse*. C'est à cette époque que se place l'idylle de Machaut avec une jeune fille de dix-neuf ans, Péronne d'Armentières. Cet épi-

sode sentimental trouve son écho dans le *Livre du Voir Dit*, (1362-1365), comportant, outre la correspondance amoureuse échangée, des pièces lyriques en musique et près de dix mille vers.

La chronologie des dernières années de Machaut est plus floue. Parmi les hauts personnages auxquels son nom est associé, nous citons Pierre de Lusignan, roi de Chypre. Dans la *Prise d'Alexandrie* il fait, entre autre, renaître ses souvenirs à son protecteur Jean de Luxembourg et à son fils, roi tchèque et empereur Charles IV.

Jean de Luxembourg reste pour Guillaume de Machaut, dans toute son œuvre, le modèle idéal du chevalier large et généreux, hardi et vaillant, symbole des valeurs anciennes dont le poète déplore le déclin. Car Guillaume, semblable en cela à bon nombre d'auteurs du XIVe siècle, a le sentiment d'assister à un bouleversement, voire à l'effondrement d'un monde. Que ce soit dans le domaine des armes – qu'on pense au traumatisme occasionné par les défaites de Crécy (1346) et de Poitiers (1356) –, dans le domaine politique – Guillaume de Machaut s'inquiète de la mobilité sociale, de l'arrivée des couches nouvelles de conseillers autour de Charles V –, ou dans le domaine moral et amoureux – où se pose avec acuité la question de la loyauté –, Guillaume de Machaut est confronté à un monde changeant et il n'est pas étonnant que la figure de la roue de Fortune hante son œuvre comme elle orne ses manuscrits; le personnage de Jean de Luxembourg demeure pour lui le dernier souvenir de l'époque d'antan et son royaume *la terre promise* dans ce monde d'enfer.

L'œuvre de Machaut est intégralement restituée grâce à huit manuscrits des XIVe et XVe siècles, conservés à la Bibliothèque nationale de France à Paris. Il y est difficile de séparer l'œuvre poétique de l'œuvre musical. Les grands dits et poèmes romancés comportent des interpolations musicales et toutes les petites poésies lyriques à forme fixe (lais, virelais, rondeaux, ballades) sont inséparables de leur support musical. Son *Remède de Fortune*, un dit narratif, contient ainsi neuf pièces lyriques qui sont considérées comme des modèles de chacun des genres. Il est de ce fait le premier à dissocier musique et poésie. A la fin de sa vie, il rédige un *Prologue* à ses œuvres qui, sous la forme d'une fiction allégorique, constitue un véritable *art poétique*.

Dans notre travail, nous n'évoquons qu'une partie de son œuvre littéraire, ses *dits*. Nous y trouvons la mythologie ovidienne, les figures épiques et romanesques, les instances de la

fin'amor, la typologie morale et le système allégorique du XIIe siècle. Les dits, que Guillaume de Machaut y occupe la position du témoin, position du clerc, comme c'est le cas dans le *Jugement du Roi de Bohême*, le *Confort d'ami* ou la *Fontaine amoureuse* ou qu'il y tient la place de l'amant comme dans le *Remède de Fortune*, le *Dit de l'Alérion* ou le *Voir Dit*, rassemblent autour de la question amoureuse toute une réflexion sur l'amour et la société. D'autre part; ces poèmes narratifs et didactiques prennent souvent ses sources dans les souvenirs de Guillaume de Machaut, où il se réfère à son expérience personnelle. Nous pouvons y retrouver nettement marqué le retour sur soi, qui transforme le sujet de la chanson courtoise en lui donnant une autre dimension. Une partie de ces souvenirs représente pour nous la source même et le sujet de nos réflexions, car ils puisent directement ou indirectement dans les souvenirs *tchèques* du poète (en gras) :

Le Dit du Vergier

Jugement du roi de Bohême

Le Remède de Fortune

Le Dit du Lion

Le Dit de l'Alérion

Le Confort d'ami

Jugement du roi de Navarre

Livre de la Fontaine amoureuse

Le Dit de la Harpe

Le Voir Dit

La Prise d'Alexandrie

En 8 chapitres de ce travail sont présentés d'abord les cadres généraux historique et littéraire du 14e siècle, suivent les biographies parallèles du roi et son poète ainsi qu'une partie consacrée à l'étude de leurs relations et voyages communs à travers de l'Europe. En particuliers sont étudiées les parties de l'œuvre de Guillaume de Machaut comportant les passages sur Jean de Luxembourg avec les notes et commentaires littéraires et historiques; en conclusion, sont résumés les principes méthodologiques permettant de considérer une œuvre poétique en tant que source d'un travail historique.

Literatura

- Actes et Colloques N° 23: Guillaume de Machaut, poète et compositeur*, Klincksieck, Paris 1982.
- Bejblík, Alois.: *Shakespeare a dobrá královna Anna*, Vyšehrad, Praha 1989.
- Bobková, Lenka.: *Velké dějiny zemí Koruny české IV. a (1310-1402)*, Paseka, Praha, Litomyšl 2003.
- Bobková, L. - Bartlová, M.: *Velké dějiny zemí Koruny české IV. b*, Paseka, Praha, Litomyšl 2003.
- Černý, Václav: *Staročeská milostná lyrika a další studie ze staré české literatury*, Mladá Fronta, Praha 1999.
- Čornej, P. et al.: *Dějiny evropské civilizace I.*, Paseka, Praha, Litomyšl 2002.
- Čornej, P. et al.: *Dějiny zemí Koruny české I. Od příchodu Slovanů do roku 1740*, Paseka, Praha, Litomyšl 1992.
- Duby, Georges: *Dějiny Francie od počátků do současnosti*, Karolinum, Praha 2003.
- Machaut, Guillaume de: *Mé srdce pokorné*, Odeon, Praha 1977. Přeložil Gustav Francel.
- Felix, Jozef: "Kurtoazní lyrika vévody Václava". In Lucemburský, Václav: *Netoužím po ráji*, Odeon, Praha 1975, s. 131-142. Přeložil Gustav Francel.
- Horská, Pavla: *Sladká Francie*, NLN, Praha 1996.
- Huizinga, Johan: *Jeseň středověku*, Tatran, Bratislava 1990.
- Jireček, Konstantín: "Guillaume de Machaut, sekretář krále Jana Lucemburského". In *Časopis českého musea*, roč. 52, 1878, s.78-93.
- King John of Luxembourg (1296-1346) and the art of his era, Proceedings of the International Conference*, Prague, September 16-20, 1996, KLP, Praha 1998.
- Kudrna, J. et al.: *Dějiny Francie*, Svoboda, Praha 1988.
- Lagarde, A. - Michard, L.: *Moyen Age, les grand auteurs français du programme*, Bordas, Paris 1970.
- Langlois, Ernest: *Recueil des arts de seconde rhétorique*, Librairie de Firmin-Didot, Paris 1903.
- Lanson, Gustave: *Histoire de la littérature française*, Hachette, Paris 1979.
- Levarie, Siegmund: *Guillaume de Machaut*, Da Capo Press, New York 1969.
- Lorris, G. – Meung, J.: *Román o Růži*, Odeon, Praha 1977. Přeložil Otto F. Babler.
- Macek, Josef: *Česká středověká šlechta*, Argo, Praha 1997.

- Machaut, Guillaume de: *Le Livre du Voir Dit (Le Dit véridique)*, Librairie Générale Française, Paris 1999.
- Hoepffner; Ernest: *Oeuvres de Guillaume de Machaut I-III*, Librairie de Firmin-Didot, Paris 1908-1921.
- Machaut, Guillaume de: *Poésies lyriques I-II*, éd. Chichmaref, V., H. Champion, Paris 1909.
- Machaut, Guillaume de: *La Prise d'Alexandrie ou Chronique du roi Pierre Ier de Lusignan*, éd. Mas Latrie, L.-M., Fick, Genève 1877.
- Malignon, Jean: *Dictionnaire des écrivains français*, Édition du Seuil, Paris 1971.
- Mitterrand, Henri: *Dictionnaire des grandes oeuvres de la littérature française*, Robert, Paris 1992.
- Nejedlý, Martin: *Fortuny kolo vrtkavé: láska, moc a společnost ve středověku*, Aleš Skřivan ml., Praha 2003.
- Nejedlý, Martin: "La Bohême et ses habitants vus par quatre auteurs français du Moyen Age (Guillaume de Machaut, Eustache Deschamps, Jean Froissart, Jean d'Arras)". In *Listy filologické*, roč. CXXVIII, 2004, č.1-2, s. 21-34.
- Nejedlý, Martin: "Čechy a Čechové očima dvou francouzských básníků čtrnáctého století". In *Historický obzor*, roč. 9, 1998, č. I-II, s. 2-7.
- Nejedlý, Martin: "Poezie Eustacha Deschampse jako historický pramen 14. století". In *Český časopis historický*, roč. 96, 1998, č.1, s. 26-71.
- Payen, J.-Ch - Weber, H.: *Manuel d'histoire littéraire de la France. Des origines à 1600*, sv.1, Paris 1965.
- Machaut's World: Science and Art in the Fourteenth Century*, (ed. Pelner Cosman, M. - Chandler, B.) The NY Academy of Sciences, New York 1978.
- Deschamps, Eustache: *Oeuvres complètes I-II*, éd. Raynaud, G., Société des Anciens textes Français, Paris 1903.
- Reaney, Gilbert: *Guillaume de Machaut*, Oxford University Press, London 1971.
- Spěváček, Jiří: *Král diplomat (Jan Lucemburský 1296-1346)*, Panorama, Praha 1982.
- Spěváček, Jiří: *Jan Lucemburský a jeho doba (1296-1346)*, Svoboda, Praha 1994.
- Šusta, Josef: *Král cizinec*, Jan Laichter, Praha 1939.
- Tadra, Ferdinand: *Kulturní styky Čech s cizinou až do válek husitských*, Jubilejní fond Král. České společnosti nauk, Praha 1897.
- Urban, Jan: *Kresčák, 26. srpna 1346*, Paseka, Praha, Litomyšl 2000.

Vlček, Emanuel: *Jan Lucemburský*, Národní muzeum, Praha 1980.

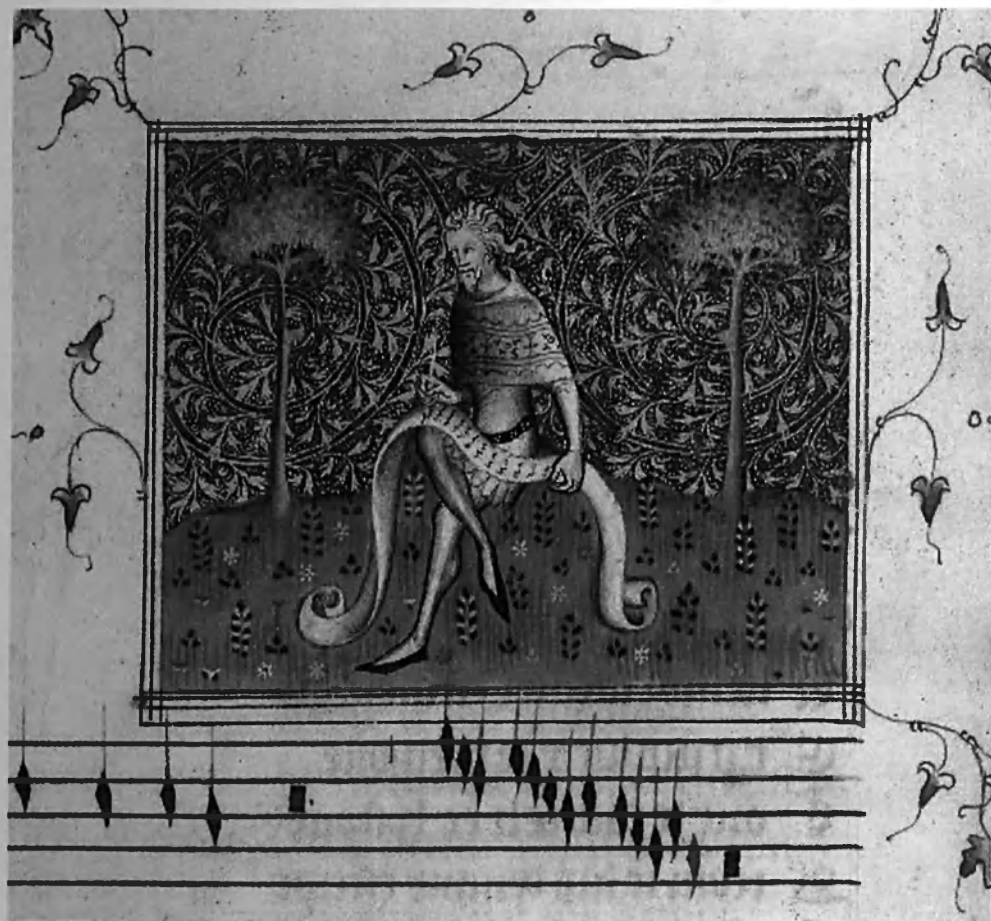
Zajaczkowski, Stanislaw: "Wilhelm de Machaut i jeho widomości do dziejów Polski i Litwy w 14.w.", In *Kwartalnik historyczny*, roč. XLII, 1929, Lwow, s. 217-228.

Žitavský, Petr: *Zbraslavská kronika: Chronicon aulae regiae*, Svoboda, Praha 1976. Texty přeložil František Heřmanský, verše Rudolf Mertlík.

University of Glasgow. Special Collections. Book of the Month February 2000. Roman de la Rose. Folia A2r. 11-11-2005. <http://special.lib.gla.ac.uk/exhibns/month/feb2000.html>

Gallica, la bibliothèque numérique. Bibliothèque nationale de France. Un nouveau lyrisme (XIVe et Xve siècle). 11-11-2005. <http://gallica.bnf.fr/themes/litMAz4.htm> a <http://gallica.bnf.fr/themes/litMAz6.htm>

Orange. Double Pictures. Ma fin est mon commencement. 11-11-2005. <http://perso.orange.fr/doublepictures/textes.htm>

Guillaume de Machaut píše básně, asi 1350-1355, miniatura.
Rukopis II-321-II;
Bibliothèque nationale de France, Département des Manuscrits (division occidentale)